

ΑΡΗΣ
ΧΑΤΖΗΣΤΕΦΑΝΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΟΛΥΤΡΟΠΟΝ

ΤΟΥΡΚΙΑ **ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΤΗΣ ΕΕ**

πρόλογος: ΜΟΥΡΑΤ ΜΠΕΛΓΚΕ - ΣΤΕΛΙΟΣ ΚΟΥΛΟΓΛΟΥ

ΤΟΥΡΚΙΑ: ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΤΗΣ Ε.Ε

Άρης Χατζηστεφάνου

ΑΘΗΝΑ 2005

Το βιβλίο διατίθεται δωρεάν από την INFOWAR productions – δημιουργό των ντοκιμαντέρ Debtocracy και Catastroika. Αν θέλετε να συνδράμετε οικονομικά μπορείτε να το κάνετε από την σελίδα info-war.gr

Στην Κατερίνα

ΤΟΥΡΚΙΑ: ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΤΗΣ Ε.Ε	2
Ευχαριστίες	6
Προλεγόμενα	7
Αντί εισαγωγής	11
<i>Οι γέφυρες του Βοσπόρου – από τον Δαρείο στον Μπους</i>	11
Κεφάλαιο πρώτο: Οψεις Της Συγχρονης Τουρκιας	13
<i>1.1 Κόλα Τούρκα: Σύγκρουση πολιτισμών στα σουπερμάρκετ</i>	13
<i>1.2 Η ιστορία της Τουρκίας σε κόμιξ</i>	15
<i>1.3 Sine nobilitatis</i>	21
<i>1.4 Τουρκομπαρ...ροκ</i>	23
<i>1.5 Η Φόρμουλα της επιτυχίας</i>	26
<i>1.6 Ιστορίες παρενδυσίας</i>	29
Κεφάλαιο 2:Πίσω από τη βιτρίνα	32
<i>2.1 Ανήκομεν εις την Δύσιν</i>	32
<i>2.2 Από τη θέση του οδηγού</i>	35
<i>2.3 ΜΜΕ: Η ελευθερία του αυτολογοκρίνεσθαι</i>	38
<i>2.4 Ο «περιστρεφόμενος Ντερβίς» της τουρκικής οικονομίας</i>	41
<i>2.5 Λούμπεν προλεταριάτο α λα τούρκα</i>	46
<i>2.6 Η τιμή ενός εγκλήματος</i>	49
Κεφάλαιο 3:Τα πρόσωπα του κράτους	54
<i>3.1 Ατατούρκ: Ένας ηγέτης, χίλιες εικόνες</i>	54
<i>3.2 Το «εξπρές του μεσονυκτίου» σταμάτησε στην Ελλάδα</i>	57
<i>3.3 Η μαφία, τέκνο της παγκοσμιοποίησης</i>	61
<i>3.4 Κυνηγώντας ξένα φαντάσματα</i>	65
<i>3.4 Η πολιτική οικονομία των τανκς</i>	68
Κεφάλαιο 4: Οικοδομώντας το Ισλάμ	75
<i>4.1 Οι τίγρεις της Ανατολίας</i>	75
<i>4.2 Ο ισλαμικός Dow Jones</i>	79
<i>4.3 Τούρκοι μπουτζαχεντίν</i>	83
<i>4.4 Θάτσερ με μουστάκι, Μπλερ με Κοράνι: Ο Τρίτος Δρόμος της τουρκικής ισλαμοδημοκρατίας</i>	87
Κεφάλαιο 5:Το κουρδικό μεταμορφώνει τη γειτονιά της Τουρκίας	91
<i>5.1 Στην καστροπολιτεία του Ντιγιάρμπακιρ</i>	91
<i>5.2 Πόλεμος χαμηλής έντασης με το PKK</i>	93
<i>5.3 Επάγγελμα: οδηγός φορτηγού. Αποστολή: αυτοκτονίας</i>	96
<i>5.4 Λευκός γάμος με το «κράτος τρομοκράτη»</i>	98
<i>5.5 Η Άγκυρα και το Σεράγεβο του βόρειου Ιράκ</i>	102

ΕΠΙΛΟΓΟΣ	107
Βιβλιογραφία και πηγες	115
<i>Ξενόγλωσση βιβλιογραφία και πηγές</i>	<i>115</i>
<i>Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία και πηγές</i>	<i>117</i>

Ευχαριστίες

Σε ένα βιβλίο που φιλοδοξεί να καταγράψει τον παλμό της σύγχρονης Τουρκίας, η συμβολή του Μουράτ Μπελγκέ και του Στέλιου Κούλογλου αποτέλεσε όχι μόνο το πρώτο αλλά και το σημαντικότερο «κεφάλαιο». Τους ευχαριστώ για την εμπιστοσύνη που έδειξαν στα κείμενά μου και για τα σχόλιά τους, τα οποία με βοήθησαν να βελτιώσω σημαντικά τη δομή του βιβλίου.

Ο Γιώργος Δελαστίκ ήταν ένας από τους ανθρώπους που σπατάλησαν πολύτιμο χρόνο για να διαβάσουν το βιβλίο και κυρίως για να το αναλύσουν στις εξαντλητικές συζητήσεις που ακολούθησαν. Οι γνώσεις του για την Τουρκία υπήρξαν πάντοτε μεγάλο σχολείο και οι παρατηρήσεις του για το συγκεκριμένο βιβλίο πραγματικά ανεκτίμητες. Ευχαριστώ ακόμα τον Λεωνίδα Βατικιώτη και τον Έκτορα Φέρλα, που διάβασαν το πρώτο προσχέδιο, καθώς και τον Φάνη Παπαδάτο για τη βοήθειά του στα οικονομικά ζητήματα.

Στην Τουρκία, αξίζουν συγχαρητήρια στον Μουράτ Ες και τον Μπιλγκέ Καρτζιλίογλου που σπατάλησαν αρκετό από το χρόνο τους ακούγοντάς έναν Έλληνα να τους διαβάζει ιστορίες... για τη χώρα τους.

Το βιβλίο αυτό δεν θα είχε φτάσει στα βιβλιοπωλεία χωρίς την ανεκτίμητη ηθική και επιστημονική συμβολή της Κατερίνας Κιτίδη, αλλά και την ελευθερία κινήσεων που μου πρόσφερε ο εκδότης μου, Πέτρος Σταθάτος. Στην επιλογή και την επεξεργασία των φωτογραφιών, εξαιρετικά σημαντική ήταν η βοήθεια του φωτογράφου Θανάση Τσάντα.

Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ ανήκει στον Ευάγγελο Αρεταίο, ο οποίος (ακόμη και εν αγνοία του) αποτέλεσε μια από τις πιο έγκυρες πηγές ενημέρωσης για την Τουρκία και απαραίτητο σύμμαχο επιβίωσης στην Κωνσταντινούπολη.

Προλεγόμενα

Ο Μπέρναρ Σο είπε κάποτε ότι η Αγγλία και η Αμερική είναι δύο χώρες που τις χωρίζει η κοινή τους γλώσσα. Θα μπορούσε κάποιος να συμπληρώσει ότι η Ελλάδα και η Τουρκία είναι δύο χώρες που τις χωρίζουν οι κοινές τους ανοησίες.

Στη λίστα με τις ανοησίες πρώτος βρίσκεται μάλλον ο παθιασμένος εθνικισμός. Συνοδεύεται από ανικανότητα συναισθηματικής ταύτισης, η οποία είναι αποτέλεσμα εγωκεντρικής αντιμετώπισης της ζωής. Καθένας απ' τους δύο λαούς είναι πεπεισμένος για τις καταχθόνιες προθέσεις του άλλου, ενώ και οι δύο αισθάνονται θύματα των περιστάσεων.

Όταν προσπαθούν να γίνουν καλοί ο ένας με τον άλλο, οι Τούρκοι και οι Έλληνες –οι Τούρκοι μάλλον πιο συχνά– δίνουν έμφαση στην κοινή τους κουλτούρα των μικρών, καθημερινών απολαύσεων: «Όλοι πίνουμε ούζο, τρώμε φέτα...» κτλ. Παρά τις ομοιότητες όμως που χαρακτηρίζουν τον τρόπο ζωής τους, τα δύο έθνη είναι γεμάτα προκαταλήψεις και παραμένουν αγκιστρωμένα στα στερεότυπα που με τόση εργατικότητα οικοδόμησαν όλα αυτά τα χρόνια.

Για τους παραπάνω λόγους, είναι ευχάριστο να διαβάζεις ένα βιβλίο όπως αυτό που έγραψε ο Άρης Χατζηστεφάνου, ο οποίος με γενναιότητα και χωρίς τυμπανοκρουσίες αφήνει στο περιθώριο όλους τους μύθους που συσσωρεύτηκαν στο πέρασμα των χρόνων για τους Τούρκους και προσφέρει μια φρέσκια και *προσωπική* ματιά γι' αυτούς τους ανθρώπους.

Είναι δύσκολο να «κατηγοριοποιήσει» κάποιος το βιβλίο του Άρη. Δεν εντάσσεται στα είδη με τα οποία έχουμε εξοικειωθεί. Περιέχει πολύ ιστορία, αλλά δεν είναι ιστορικό βιβλίο. Η κοινωνιολογία και η ανθρωπολογία είναι πανταχού παρούσες, αλλά δεν μπορεί να χαρακτηριστεί κοινωνιολογική ή ανθρωπολογική μελέτη. Δεν θυμίζει ούτε τις συνηθισμένες διηγήσεις των δημοσιογράφων για κάποια συγκεκριμένη χώρα. Τα στοιχεία κοινωνικής ψυχολογίας είναι εμφανή, όπως επίσης ένα είδος σημειολογικής ανάλυσης. Όταν συγκεντρώνονται όλα αυτά τα χαρακτηριστικά, μπορούμε να προσφύγουμε (σαν σε τελευταίο καταφύγιο) στον όρο «πολιτισμική μελέτη». Πρόκειται για μια δουλειά γραμμένη υπό το πρίσμα των «υβριδικών» πολιτισμικών σπουδών, που έχει ως αντικείμενο μια συγκεκριμένη κοινωνία και αποκρυσταλλώνει τους σημασιολογικούς κώδικες συμπεριφοράς τους οποίους εκείνη χρησιμοποιεί.

Ο Άρης Χατζηστεφάνου είναι ένα νεαρός στοχαστής με εντυπωσιακό έλεγχο των «ευρημάτων» του πεδίου των κοινωνικών επιστημών. Ωστόσο, αν και το διαυγές κι αντικειμενικό πλαίσιο είναι παντού ευδιάκριτο στο έργο του, βοηθώντας στην εξαγωγή των συμπερασμάτων, για μένα το πιο εντυπωσιακό στοιχείο του βιβλίου είναι η διορατικότητα που είναι εμφανής σε κάθε σελίδα του. Χάρη σε αυτή τη διορατικότητα, ο αναγνώστης μπορεί να κατανοήσει σε βάθος τον τουρκικό τρόπο σκέψης. Πρόκειται για ένα απλό –κι ίσως γι' αυτό δυσεύρετο– χάρισμα: για την «κοινή λογική», που λειτουργεί χωρίς προκαταλήψεις· που δεν στοχεύει στην απόδειξη ενός συγκεκριμένου συμπεράσματος· που ρέει σαν ποτάμι μέσα στο λαβύρινθο του ψυχισμού μιας ολόκληρης κοινωνίας· που καταγράφει εικόνες χωρίς να επιβάλλει τα στερεότυπα του παρατηρητή.

Θεωρώ αυτό το βιβλίο πολύτιμο και σημαντικό, και θα ήθελα να σταθώ στα ιδιαίτερα προτερήματά του. Την ίδια στιγμή όμως με χαρά διαπιστώνω ότι δεν είναι μοναδικό. Ο Ηρακλής Μήλλας, που έχει γεννηθεί στην Κωνσταντινούπολη και έχει ζήσει πολλά χρόνια σε αυτή την πόλη, βρίσκεται επίσης στην προνομιακή θέση να συγκρίνει και να αντιδιαστέλλει τη νοοτροπία των δύο λαών. Έχει γράψει αρκετά βιβλία για τις

ελληνοτουρκικές σχέσεις, στα οποία αναφέρεται στην ιστορία, τη λογοτεχνία και σε πολλούς άλλους τομείς. Πιο πρόσφατα, ο Γιάννης Παπαδάκης από την Κύπρο έγραψε ένα ακόμα ενδιαφέρον βιβλίο, το *Echoes from the Dead Zone* (Αντίλαλοι από τη νεκρή ζώνη), για το πώς άρχισε να γνωρίζει τους Τούρκους και την αλλαγή των αντιλήψεών τους γι' αυτούς.

Στην ίδια κατηγορία εντάσσονται και αρκετά «ακαδημαϊκά» βιβλία και άρθρα. Το τελευταίο διάστημα πιστεύω ότι έχουν πραγματοποιηθεί περισσότερες προσπάθειες στην Ελλάδα για την υπέρβαση των στερεότυπων του παρελθόντος, αν και τέτοιες προσπάθειες ξεκινούν σταδιακά και στην Τουρκία.

Μέχρι στιγμής μίλησα για βιβλία που ας ελπίσουμε ότι θα συμβάλουν στην αλλαγή της εικόνας του «Άλλου» στη χώρα όπου γράφονται. Ωστόσο, αυτός δεν είναι ο τελικός μας στόχος. Πιο πάνω αναφέρθηκα στην «ανικανότητα συναισθηματικής ταύτισης» που επικρατεί και στις δυο χώρες. Όπου εμφανίζεται, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο ένας πολιτισμός δεν είναι σε θέση να καταλάβει τον άλλο –όπως μπορεί να μην καταλαβαίνει ούτε τον ίδιο του τον εαυτό. Είναι σαν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος: η έλλειψη συναισθηματικής ταύτισης συνδέεται άρρηκτα με μια τάση εγωπάθειας, η οποία είναι σχεδόν αδύνατο να οδηγήσει στην αντικειμενική και υγιή αυτογνωσία.

Η συναισθηματική ταύτιση είναι εφικτή μόνο σε συνδυασμό με την αυτοκριτική, όπως φαίνεται στο βιβλίο *Τουρκία: Ανατολικά της ΕΕ* του Άρη Χατζηστεφάνου. Ο Χατζηστεφάνου είναι σε θέση να διαγνώσει τα συμπτώματα της καθημερινής κουλτούρας της τουρκικής κοινωνίας, τα οποία δεν αντιλαμβάνονται αρκετοί Τούρκοι. Είναι σε θέση να τα επεξεργαστεί και να τα συνδυάσει με τρόπο αντικειμενικό και περιεκτικό. Έτσι, μπορεί να οικοδομήσει βάσει των παρατηρήσεων και των εκτιμήσεών του ένα συνεκτικό απολογισμό της κοινωνίας, ο οποίος διαφέρει από τα μονόπλευρα επιχειρήματα που ακούγονται γι' αυτά τα τόσο σοβαρά θέματα (το «φονταμενταλισμό», το ΡΚΚ, τον Μεντερές κ.ά.) –θέματα που συνήθως παγιδεύονται σε ένα ιδεολογικό τέλμα.

Η συναισθηματική ταύτιση πάντως δεν συνεπάγεται τον εγκωμιασμό. Η κατανόηση μιας πρωτοβουλίας, μιας δράσης ή ενός συγκεκριμένου τρόπου ζωής δεν προϋποθέτει την αποδοχή τους. Ο Άρης Χατζηστεφάνου ούτε καταδικάζει ούτε ξορκίζει τα προβλήματα, τα οποία σε μερικές περιπτώσεις είναι αρκετά σοβαρά. Αυτό που κάνει, στην ουσία, είναι να αντικαθιστά τα ψεύτικα προβλήματα και τις προκαταλήψεις –τόσο της ελληνικής όσο και της τουρκικής συλλογικής συνείδησης– με τα πραγματικά και στη συνέχεια να τα παρουσιάζει στον Έλληνα και τον Τούρκο.

Μουράτ Μπελγκέ

Ο Μουράτ Μπελγκέ είναι ένας από τους σημαντικότερους διανοητές της σύγχρονης Τουρκίας. Μετά την παρέμβαση των στρατηγών το 1971 οδηγήθηκε για δύο χρόνια στη φυλακή. Ύστερα από το πραξικόπημα του 1980, εγκατέλειψε τη θέση του στο Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης.

Είναι ο δημιουργός της πολιτικής επιθεώρησης Birikim. Υπήρξε ιδρυτικό μέλος και πρόεδρος της Συνέλευσης των Πολιτών του Ελσίνκι. Το 1995 ίδρυσε το τμήμα συγκριτικής λογοτεχνίας στο πανεπιστήμιο Μπιλγκί της Κωνσταντινούπολης.

Συγγραφέας τουλάχιστον είκοσι βιβλίων, ο Μουράτ Μπελγκέ κινείται με το έργο του από το χώρο των πολιτικών επιστημών μέχρι τη θεωρία της λογοτεχνίας και της πολιτισμικής ανθρωπολογίας.

Στους νεότερους συναδέλφους που συχνά με ρωτούν τι θα πρέπει να κάνουν για την καριέρα τους, για να ασκήσουν τη δημοσιογραφία όπως την είχαν ονειρευτεί όταν έμπαιναν στις δημοσιογραφικές σχολές, έχω μια έτοιμη απάντηση: να μελετήσουν την τουρκική ιστορία και λογοτεχνία, να ξεκινήσουν μαθήματα τουρκικών και να φύγουν όσο πιο γρήγορα μπορούν για την Τουρκία, αναζητώντας μια θέση ανταποκριτή σε ελληνικά μέσα ενημέρωσης.

Όταν μετά από μερικές δεκαετίες κάποιοι ψύχραιμοι αναλυτές μελετήσουν τις ελληνοτουρκικές σχέσεις στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, θα καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι η μακρόχρονη σύγκρουση, που στο ίδιο διάστημα καθόρισε την ελληνική –αν όχι και την τουρκική– εξωτερική πολιτική και επηρέασε με δραματικό τρόπο τις εσωτερικές εξελίξεις και στις δύο χώρες, εξελίχθηκε χωρίς στην πραγματικότητα να γνωρίζει η μια πλευρά την άλλη. Αυτή η ογκώδης άγνοια τροφοδότησε τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις, αλλά και ματαίωσε την ψύχραιμη εκτίμηση της κατάστασης και των κινήσεων του αντιπάλου· με ό,τι συνέπειες το τελευταίο είχε στις σχέσεις δύο χωρών που πολέμησαν στις αρχές του προηγούμενου αιώνα και έκτοτε βρέθηκαν συχνά μπροστά στον πόλεμο ή και πήραν τα όπλα, όπως στην περίπτωση της Κύπρου.

Το καθήκον της ειλικρινούς πληροφόρησης γι' αυτά που πραγματικά συμβαίνουν σε μια γειτονική χώρα είναι κατ' εξοχήν αρμοδιότητα των ΜΜΕ. Οι ψύχραιμοι αναλυτές του 2050 θα ξύνουν το κεφάλι τους με απορία αντιλαμβανόμενοι ότι τα ελληνικά μέσα ενημέρωσης είχαν ανταποκριτές στη Γαλλία, την Αγγλία ή ακόμη και την εμπόλεμη Γιουγκοσλαβία της δεκαετίας του '90, αλλά πολύ λιγότερους στην Άγκυρα ή την Κωνσταντινούπολη, παρότι την ίδια εποχή η Ελλάδα και η Τουρκία παρά λίγο να συγκρουστούν στρατιωτικά για την υπόθεση των Ιμίων! Και ασφαλώς, θα αναρωτηθούν για το επίπεδο μιας χώρας όπου πολλά μέσα «ενημέρωσης» χαράμιζαν εκατομύρια ευρώ σε ριάλιτι σόου και σε δεκάδες παρόμοια προγράμματα (ή πουλούσαν DVD), αλλά ήταν πολύ στενοκέφαλα ή απλώς τσιγκουνεύονταν να χρηματοδοτήσουν τη θέση ενός ανταποκριτή στην Τουρκία.

Αν και η αιτία για την πλημμελέστατη λειτουργία των ΜΜΕ που μόλις περιγράφηκε δεν είναι το ψυχροπολεμικό κλίμα που επικρατούσε τα προηγούμενα χρόνια ανάμεσα στις δύο χώρες, το οποίο ίσως θα δυσκόλευε (αλλά και θα έκανε πιο ενδιαφέρον) το έργο των Ελλήνων ανταποκριτών, με τη σημερινή βελτίωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων δεν υπάρχει η παραμικρή δικαιολογία. Ιδιαίτερα εφόσον το 2005 η Τουρκία, με αφορμή την υποψηφιότητα της στην ΕΕ, βρίσκεται μπροστά σε μια ιστορική καμπή, από την οποία θα εξαρτηθεί και η πορεία των περίφημων εθνικών μας θεμάτων.

Η γειτονική χώρα των μικρών και των μεγάλων ανοιγμάτων, καθώς και των χιλιάδων αντιφάσεων, θα έλεγε κάποιος ότι αποτελεί σήμερα τον ιδανικό τόπο άσκησης της δημοσιογραφίας. Ο Άρης Χατζηστεφάνου αποφάσισε να ακολουθήσει το δύσκολο αλλά δημιουργικό δρόμο: εγκαταστάθηκε στη γειτονική χώρα, παρατήρησε συστηματικά την κοινωνία και τους ανθρώπους της και, πέρα από τις έγκυρες ανταποκρίσεις του, αποφάσισε να γράψει ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον βιβλίο, κάθε κεφάλαιο του οποίου αποτελεί ένα κομμάτι αυτού του μπερδεμένου, πολύχρωμου, άλλοτε εξοργιστικού κι άλλοτε κωμικοτραγικού, αλλά πάντως συναρπαστικού παζλ που λέγεται Τουρκία. Φωτίζει άγνωστες πτυχές της Τουρκίας αλλά και των ελληνοτουρκικών σχέσεων, δίνει στον αναγνώστη ερεθίσματα και απαντά σε απορίες του. Συγχρόνως, αποτελεί την καλύτερη απάντηση σε όσους νεαρούς συνάδελφους αναρωτιούνται για το δικό τους μέλλον ή αυτό

της δημοσιογραφίας, με την προϋπόθεση φυσικά ότι η τελευταία δεν εκλαμβάνεται ως κρατική αργομισθία, τηλεοπτική γκλαμουριά ή παπαγαλία της προπαγάνδας των ισχυρών.

Στέλιος Κούλογλου

Ο Στέλιος Κούλογλου, αρχισυντάκτης και παρουσιαστής του προγράμματος Ρεπορτάζ χωρίς σύνορα, έχει εργαστεί στο παρελθόν σε πλειάδα θέσεων καλύπτοντας πολιτικά θέματα: ανταποκριτής της εφημερίδας Αυγή στο Παρίσι, ανταποκριτής της Le Monde Diplomatique στην Ελλάδα και ανταποκριτής στη Μόσχα για την Καθημερινή και τη ραδιοτηλεόραση του Σκάι. Έχει συνεργαστεί ως πολιτικός αναλυτής με τις εφημερίδες Βήμα και Καθημερινή και έχει αρθρογραφήσει σε ελληνικά και ξένα περιοδικά, όπως τα ANTI και The Spectator. Από το 1986, είναι τακτικός συνεργάτης του γαλλο-γερμανικού καναλιού ARTE.

Ο Στέλιος Κούλογλου έχει πλούσιο συγγραφικό έργο. Το τελευταίο του μυθιστόρημα τιτλοφορείται Μην πας ποτέ μόνος στο ταχυδρομείο.

Αντί εισαγωγής

Οι γέφυρες του Βοσπόρου – από τον Δαρείο στον Μπους

Χρειάστηκε να περάσουν 2.485 χρόνια από τη μέρα που τα στρατεύματα του Δαρείου διέσχισαν το Βόσπορο πάνω στην πλωτή γέφυρα που σχεδίασε ο Μανδροκλής ο Σάμιος, έως ότου κατασκευαστεί μια νέα γέφυρα που να συνδέει την Ευρώπη με την Ασία.

Μετά την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας το 1923, η ιδέα έπεσε στο τραπέζι από τον Νουρί Ντέμιραγ, τον άνθρωπο που σχεδίασε το πρώτο τουρκικό αεροπλάνο. Ο Ατατούρκ ενθουσιάστηκε με την πρόταση κατασκευής μιας κρεμαστής γέφυρας στο πρότυπο της Χρυσής Πύλης του Σαν Φρανσίσκο και προώθησε τα σχέδια στον πρωθυπουργό Ισμέτ Ινονού. Οι εποχές όμως ήταν διαφορετικές και ο τότε «υπουργός ΠΕΧΩΔΕ», Αλί Τσετίνκαγια, αντί να σπεύσει να παρουσιάσει την αντίστοιχη μακέτα, χαρακτήρισε το έργο ανέφικτο.

Την απόφαση θα λάβει το 1957 ο Αντνάν Μεντερές, ο οποίος προγραμματίζει η τελετή έναρξης των εργασιών να συμπέσει με τα 50 χρόνια της Τουρκικής Δημοκρατίας. Ο ίδιος όμως δεν θα δει ποτέ την ένωση της Ευρώπης με την Ασία. Οι αυτοαποκαλούμενοι «προστάτες της δημοκρατίας» θα τον εκτελέσουν στις 17 Σεπτεμβρίου 1961. Στην τελετή έναρξης των εργασιών, στη θέση του θα καθίσει ο Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ.

Χρειάζεσαι περίπου ένα λεπτό για να διασχίσεις με αυτοκίνητο τη γέφυρα του Βοσπόρου, αφού περάσεις δίπλα από το ιστορικό τέμενος του Ορτάκιοϊ. Η πινακίδα στα ανατολικά γράφει «Καλώς ήρθατε στην Ασία».

Αυτό ήταν το φόντο που επέλεξε ο Τζορτζ Μπους στην αποχαιρετιστήρια ομιλία του μετά τη σύνοδο του NATO το 2004, για να πλασάρει την Τουρκία ως πρωταγωνίστρια στα σχέδια του Στέιτ Ντιπάρτμεντ για την «Ευρύτερη Μέση Ανατολή». Το τζαμί του Ορτάκιοϊ συμβόλιζε την προσέγγιση με τον ισλαμικό κόσμο και η γέφυρα τη σύνδεση Δύσης και Ανατολής. Μόνο που, αυτή τη φορά, από τη γέφυρα δεν θα περνούσαν τα στρατεύματα του Δαρείου προς την Ευρώπη. Η πορεία θα ήταν αντίστροφη: οι νεοσυντηρητικοί της Ουάσινγκτον θα ξεκινούσαν νέα ιδεολογική σταυροφορία για τον «εκδημοκρατισμό» της Μέσης Ανατολής.

Παραδόξως, ο ρόλος του γεφυροποιού που απέδιδε η Ουάσινγκτον στην Άγκυρα, αν και ικανοποιούσε τις προσωπικές φιλοδοξίες του Ερντογάν, προκαλούσε φρίκη στο πολιτικό και στρατιωτικό κατεστημένο της χώρας. Οι στρατηγοί ανατρίχιαζαν και μόνο με την ιδέα ότι οι ΗΠΑ προτιμούσαν την Τουρκία για τις ισλαμικές της καταβολές και όχι για τα κοσμικά της διαπιστευτήρια.

Χρειάζεσαι τέσσερα δευτερόλεπτα για να περάσεις από τη ζωή στο θάνατο αφού πηδήξεις από τη γέφυρα του Βοσπόρου. Το σώμα διανύει την απόσταση των 64 μέτρων με την επιτάχυνση της βαρύτητας. Φτάνει στην επιφάνεια της θάλασσας με ταχύτητα 136 χλμ. / ώρα. Μόνο τρεις στους 100 επίδοξους αυτόχειρες θα επιβιώσουν από τη βουτιά στην τσιμεντένια θάλασσα. Αρκετοί ψυχολόγοι υποστηρίζουν ότι οι περισσότεροι μετανιώνουν για την πράξη τους μερικά δέκατα του δευτερολέπτου πριν φτάσουν στην επιφάνεια της θάλασσας. Ελάχιστοι μπορούν να επιβεβαιώσουν ή να διαψεύσουν αυτή τη θεωρία.

Αν για τον υπόλοιπο κόσμο οι γέφυρες του Βοσπόρου συμβολίζουν τη σύνδεση της Δύσης με την Ανατολή, για ορισμένους κατοίκους της Κωνσταντινούπολης αποτελούν σύμβολο των οικονομικών αδιεξόδων και των αυτοκτονιών που τα ακολουθούν. Όπως το

2001, όταν η «αναδυόμενη» οικονομία της Τουρκίας γνώρισε την τύχη των «τίγρων της Ανατολικής Ασίας» και της Αργεντινής. «Νέος, άρρην και άνεργος» ήταν η συνήθης περιγραφή των θυμάτων. Τις περισσότερες φορές, ο επίδοξος αυτόχειρας έφτανε στη μέση της γέφυρας με ταξί και, αφού πλήρωνε το κόμιστρο, ξεκινούσε για την τελευταία του διαδρομή.

Η αυτοκτονία είναι σαν να πληρώνεις προκαταβολικά τα οικονομικά προβλήματα της χώρας. Η Τουρκία όμως δέχεται και δόσεις... Κάθε πολίτης πλήρωσε την οικονομική κρίση του 2001 με 30 μέρες από τη ζωή του: το προσδόκιμο επιβίωσης μειώθηκε κατά ένα μήνα.

Κεφάλαιο πρώτο: Οψεις Της Συγχρονης Τουρκιας

1.1 Κόλα Τούρκα: Σύγκρουση πολιτισμών στα σουπερμάρκετ

Ιούλιος 2003: Δύο εικόνες που προβάλλονται στους τηλεοπτικούς δέκτες στην Τουρκία με διαφορά 24 ωρών θα μείνουν χαραγμένες στη μνήμη των τηλεθεατών. Η πρώτη μεταδίδεται κατά τη διάρκεια των δελτίων ειδήσεων: Οι αμερικανικές δυνάμεις κατοχής στο βόρειο Ιράκ έχουν μόλις συλλάβει άντρες των τουρκικών ειδικών δυνάμεων και τους μεταφέρουν σαν να ήταν τρόφιμοι του Γκουαντάναμο. Είναι η μέρα που το Πεντάγωνο εξευτελίζει το τουρκικό Γενικό Επιτελείο. Η μέρα που τα αισθήματα αντιαμερικανισμού του τουρκικού λαού φτάνουν στο αποκορύφωμά τους. Η Τουρκία έχει απαγορεύσει την προέλαση των αρμάτων του Καίσαρα στο βόρειο Ιράκ και τώρα πληρώνει το τίμημα της ανυπακοής της προς τον αυτοκράτορα.

Η δεύτερη εικόνα μεταδίδεται την επόμενη ημέρα στο διαφημιστικό διάλειμμα των δελτίων ειδήσεων: Ένας Αμερικανός ηθοποιός, ο Τσέβι Τσέις, δοκιμάζει ένα αναψυκτικό που τον μετατρέπει σε Τούρκο, με παραδοσιακό μουστάκι και άριστες γνώσεις για την πορεία της Μπεσίκτας. Είναι η μέρα που η εταιρεία Ülker λανσάρει την Κόλα Τούρκα, ένα ακόμα υποκατάστατο της Κόκα Κόλα που διεκδικεί μια θέση στην αγορά αναψυκτικών.

Το ασπροκόκκινο τενεκεδένιο κουτάκι της Κόλα Τούρκα, το οποίο παραπέμπει στην τουρκική σημαία (ο Άντι Γουόρχολ μάλλον θα το αποκαλούσε τέχνη), γράφει τη δική του ιστορία. Η Έντα Γκιόκάν, επικεφαλής της διαφημιστικής εκστρατείας του προϊόντος, διαρρηγνύει τα ιμάτιά της ότι η προβολή του διαφημιστικού συνέπεσε τυχαία με τη σύλληψη των Τούρκων στρατιωτών. Ο αμερικανικός Τύπος όμως δεν φαίνεται να πείθεται. «Πάρτε μια σόδα, ένα διάσημο ηθοποιό και μια δόση εθνικισμού, ανακατέψτε τα και απολαύστε ένα αναψυκτικό με αμυδρή γεύση αντιαμερικανισμού», γράφει ύστερα από μερικές ημέρες η *Washington Post*. Μετά την παρέμβαση της ναυαρχίδας του αμερικανικού Τύπου, η πολιτική σύνθεση του νέου αναψυκτικού περνάει πλέον από το «χημείο» όλων των Τούρκων αναλυτών.

Ο αμερικανικός νεομακαρθισμός, που έχει πρόσφατα μετονομάσει τις τηγανητές πατάτες (French fries) σε «πατάτες της ελευθερίας» προκειμένου να αποφύγει οποιαδήποτε αναφορά στη Γαλλία, στρέφεται εναντίον ακόμη και του Τσέβι Τσέις. Σε μια χώρα που γεμίζει απειλητικά με «ρινόκερους» του Ιονέσκο, κάποιοι θα τον κατηγορήσουν για εθνική προδοσία. Λίγο αργότερα θα ανακαλύψουν με φρίκη ότι η εταιρεία που ανέλαβε την προώθηση της Κόλα Τούρκα αρχικά είχε προτείνει στον Μπιλ Κλίντον να πρωταγωνιστήσει στο διαφημιστικό! O tempora, o mores!

Με ή χωρίς γεύση εθνικισμού, το νέο προϊόν καταλαμβάνει σε χρόνο ρεκόρ το 20% της τουρκικής αγοράς. Διόλου ασήμαντο ποσοστό για μια χώρα όπου η ετήσια κατανάλωση αναψυκτικών είναι 1,2 δις λίτρα. Γρήγορα το τενεκεδένιο κουτάκι της Ülker ανάγεται σε θρύλο. Ορισμένοι μάλιστα υποστηρίζουν ότι πίσω από την Κόλα Τούρκα βρίσκεται η Κόκα Κόλα, η οποία επιχειρεί με αυτό τον τρόπο να προσεγγίσει ένα μερίδιο της αγοράς που δεν θα τιμούσε ποτέ τα προϊόντα της. Η σχετική φημολογία διαλύεται λίγους μήνες αργότερα, όταν η Κόκα Κόλα σε συνεργασία με την Πέπσι (!) ξεκινά επίθεση εναντίον της Τουρκάλας ανταγωνίστριάς της. Οι δύο αμερικανικοί κολοσσοί υποστηρίζουν ότι η Ülker εισήλθε στην αγορά χωρίς να έχει εξασφαλίσει τις απαραίτητες άδειες για την παραγωγή ζαχαρούχων αναψυκτικών. Σύμφωνα μάλιστα με την οικονομική εφημερίδα *Referans*, οι δύο εταιρείες

κατέφυγαν στον Αμερικανό πρεσβευτή στην Άγκυρα, ο οποίος ανέλαβε να μεταφέρει προσωπικά τα παράπονά τους στον Τούρκο πρωθυπουργό, Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν.

Ούτως ή άλλως, η Κόκα Κόλα είχε αποδείξει αρκετούς μήνες νωρίτερα ότι δεν χρειάζεται μεσάζοντες για να διεισδύσει στην αγορά μιας ισλαμικής χώρας. Ενόσω η Τουρκία ετοιμαζόταν για το ραμαζάνι, η αμερικανική εταιρεία λάνσαρε το δικό της ισλαμικό μήνυμα. Στο διαφημιστικό που ετοίμασε για την τουρκική τηλεόραση, χιλιάδες πιστοί αναμένουν τη δύση του ηλίου για να διακόψουν την ημερήσια νηστεία και να πιουν... Κόκα Κόλα. Οι Αμερικανοί διαφημιστές δοκίμαζαν τα όρια της φράσης «think globally, act locally (σκέψου παγκόσμια, δράσε τοπικά)», αποδεικνύοντας ότι το «χρώμα του χρήματος» είναι πράσινο. Όπως το χρώμα του δολαρίου ή το χρώμα του Ισλάμ. Και οι θρησκείες δεν είναι πια το όπιο αλλά το... αναψυκτικό του λαού.

Το γεγονός ότι η κυκλοφορία της Κόλα Τούρκα συνέπεσε με την κλιμάκωση του τουρκικού αντιαμερικανισμού φάνηκε να επισκιάζει προς στιγμήν μιαν άλλη, πολύ βαθύτερη σύγκρουση την οποία προκάλεσε αυτό το αφρίζον υγρό.

Στην Τουρκία, κάθε νέο προϊόν της Ülker αντιμετωπίζεται με περιφρόνηση από τους κεμαλιστές, αφού η εταιρεία θεωρείται ως ένα από τα χαρακτηριστικότερα δείγματα του «καπιταλισμού με ισλαμικό πρόσωπο». Ο κεμαλικός Τύπος υπενθυμίζει με κάθε ευκαιρία ότι μεγάλο τμήμα του δικτύου διανομής της Ülker ελέγχεται από το γιο του πρωθυπουργού Ερντογάν (ενώ οι ισλαμιστές απαντούν ότι μεγάλο τμήμα του δικτύου διανομής της Κόκα Κόλα ελέγχεται από το γιο του πρώην πρωθυπουργού Μεσούτ Γιλμάζ).

Η ίδια η Ülker όχι μόνο δεν αρνείται αυτές τις κατηγορίες, αλλά αντίθετα τις χρησιμοποιεί για να πλασάρει τα προϊόντα της στην ισλαμική μερίδα της αγοράς. Και το καταφέρνει με μοναδική μαεστρία. Ένα προϊόν όπως η Κόλα Τούρκα θα δυσκολευόταν να προσελκύσει τους ισλαμιστές, οι οποίοι δηλώνουν πίστη μόνο στο τσάι και σε μερικά ακόμα ροφήματα. Το συγκεκριμένο προϊόν όμως υπερέβη αυτά τα στεγανά.

Η καταναλωτική σύγκρουση ανάμεσα στους κεμαλιστές και τους ισλαμιστές δεν περιορίζεται φυσικά στα τρόφιμα. Από τις αρχές της δεκαετίας του '80, ολόκληροι κλάδοι της τουρκικής οικονομίας χωρίζονται σε δυο στρατόπεδα, με άλλες επιχειρήσεις να κοιτούν προς τη Μέκκα και άλλες προς το μαυσωλείο του Ατατούρκ στην Άγκυρα. Ισλαμικοί όμιλοι επιχειρήσεων, όπως οι Kuralkan και Ihlas, μετατρέπονται σε αυτοκρατορίες προσφέροντας από έπιπλα και αυτοκίνητα μέχρι καραμέλες. Με τη βοήθεια του λεγόμενου ισλαμικού κεφαλαίου, οι επιχειρήσεις αυτές οικοδομούν ένα εμπορικό δίκτυο για τους πιστούς. Καθώς αυξάνεται ο αριθμός των ανθρώπων που υιοθετούν το ισλαμικό λάιφ-στάιλ και επιθυμούν να διακριθούν μέσω αυτού, δημιουργείται μια επικερδής ισλαμική αγορά, που μπορεί να συντηρήσει και να επεκτείνει τις δραστηριότητες των εταιρειών.

Μέσω αυτών των προϊόντων, οι πιστοί μουσουλμάνοι μυούνται στην καταναλωτική κουλτούρα της Δύσης. Τα μέσα ενημέρωσης της ανερχόμενης αστικής τάξης των ισλαμιστών, παρά το γεγονός ότι δημιουργήθηκαν για να αποτελέσουν τη φωνή των πιστών στη ζούγκλα των κοσμικών ΜΜΕ, συμβάλλουν σε αυτή τη διαδικασία προβάλλοντας το σύγχρονο τρόπο ζωής. Τα χρώματα, τα σχέδια, τα σύμβολα και η γλώσσα που χρησιμοποιούν όταν διαφημίζουν τα «ισλαμικά προϊόντα» επιβάλλουν στο κοινό τους τη συμπεριφορά, τις συνήθειες και τις τεχνητές ανάγκες της Δύσης.

Ο ψυχρός πόλεμος κεμαλιστών και ισλαμιστών έφτασε στο αποκορύφωμά του στη δεκαετία του '90· τα ίχνη του όμως είναι εμφανή ακόμη και σήμερα. Είναι πραγματικά

κωμικοτραγικό να περπατάς στους διαδρόμους των τουρκικών σουπερμάρκετ και να βλέπεις καλοντυμένες κυρίες να αγοράζουν τα μπισκότα της «κεμαλικής» εταιρείας Eti, αποφεύγοντας συνειδητά τα μπισκότα της «ισλαμικής» Ülker. Πρόκειται για σχεδόν πανομοιότυπα προϊόντα, με παρόμοια γεύση, εμφάνιση (και κυρίως τιμή), τα οποία όμως απευθύνονται σε διαφορετική μερίδα του αγοραστικού κοινού.

Αυτή η ψευτο-σύγκρουση πολιτισμών κλιμακώθηκε επί πρωθυπουργίας του ισλαμιστή Νετσεμετίν Ερμπακάν, όταν οι κεμαλιστές των αστικών κέντρων αποφάσισαν ότι πρέπει να ανακαλύψουν τρόπους για να διακριθούν από τους «οπισθοδρομικούς» αντιπάλους τους. Η αγορά γέμισε με προϊόντα που έφεραν την εικόνα του «πατερούλη» των Τούρκων (Atatürk). Η φωτογραφία του τυπωνόταν σε καρφίτσες και μανικετόκουμπα, αφίσες και καρτ ποστάλ, σημαίες και μπλουζάκια. Μαγαζάτορες που δεν είχαν σκεφτεί ποτέ να κρεμάσουν το πορτρέτο του μεγάλου ηγέτη στον τοίχο προμηθεύτηκαν αφίσες και κάδρα, γεμίζοντας κάθε γωνιά των καταστημάτων τους. Με τον ίδιο τρόπο που το ισλαμικό κεφάλαιο εμπορευματοποιούσε τη μουσουλμανική μαντίλα των γυναικών προσφέροντας τεράστια ποικιλία από χρώματα και ποιότητες, η παλιά αστική τάξη μετρούσε τον εκσυγχρονισμό της με κονκάρδες και γκάτζετ.

Και οι δύο τάσεις ακολουθούσαν τους ίδιους επιχειρηματικούς κανόνες, αποδεικνύοντας ότι, σε αυτό το επίπεδο, κεμαλισμός και ισλαμισμός αποτελούν διαφορετικές όψεις του ίδιου νομίσματος. Τόσο η εμπορευματοποίηση του Κορανίου όσο και η «κοσμική θρησκεία» του Ατατούρκ υιοθετούσαν τις νεοφιλελεύθερες αξίες που εμφύτευσε στην τουρκική κοινωνία το πραξικόπημα του 1980 και το ακόλουθο «δημοκρατικό σχήμα» του Τουργκούτ Οζάλ. Οι ισλαμικές εταιρείες δεν αμφισβητούσαν τον πυρήνα του καταναλωτικού συστήματος που είχε επιβληθεί, αλλά ορισμένες δευτερεύουσες πτυχές του. Μπορεί οι «προοδευτικοί» να έτρωγαν τα μπισκότα της Eti και οι «συντηρητικοί» της Ülker, αλλά το ζήτημα είναι ότι όλοι έτρωγαν μπισκότα με ενοχλητικά παρόμοια γεύση. Όλα πουλιούνταν και αγοράζονταν στα ράφια των ίδιων σουπερμάρκετ.

1.2 Η ιστορία της Τουρκίας σε κόμιξ

Οι αρχές εισβάλλουν στα γραφεία του περιοδικού *Hayal* στην Κωνσταντινούπολη και διατάσσουν την άμεση διακοπή της κυκλοφορίας του. Καταζητείται ο Καραγκιόζης για δηλώσεις εναντίον της έννομης τάξης και ο Χατζιαβάτης για υπόθαλψη εγκληματία. Η αστυνομία όμως προτιμά να συλλάβει τον ηθικό αυτουργό των πράξεών τους, το σκιτσογράφο Νισάν Μπερμπεριάν, ο οποίος χρησιμοποίησε τους ήρωες του θεάτρου σκιών για να στηλιτεύσει τη λογοκρισία που έχει επιβάλει το καθεστώς. Στο σκίτσο, ο Καραγκιόζης εμφανίζεται σιδηροδέσμιος και όταν ο Χατζιαβάτης τον ρωτά τι του συνέβη, εκείνος απαντά: «Ο Τύπος είναι ελεύθερος εντός νομικών περιορισμών».

Η ιστορία θα μπορούσε να διαδραματίζεται στην Τουρκία του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν. Μόνο που ο Νισάν Μπερμπεριάν έζησε στα τέλη του 19ου αιώνα, το περιοδικό *Hayal* κυκλοφόρησε για πρώτη φορά το 1873 και ο άνθρωπος που, λίγα χρόνια μετά, διέταξε τη διακοπή της κυκλοφορίας του δεν ήταν άλλος από το σουλτάνο Αμπντουλχαμίτ Β΄. Η χώρα βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση με τη Ρωσία και ο σουλτάνος άδραξε την ευκαιρία για να φιμώσει τον Τύπο, αφού πρώτα διέλυσε το Κοινοβούλιο και ανέστειλε την εφαρμογή του Συντάγματος. Κατά πάσα πιθανότητα η απαγόρευση κυκλοφορίας του *Hayal* (το οποίο συνέχισε να τυπώνεται στο εξωτερικό) και η τριετής φυλάκιση του σκιτσογράφου

αποτελούν την πρώτη διώξη που ασκήθηκε στην Κωνσταντινούπολη εναντίον περιοδικού, με αφορμή μια γελοιογραφία.

Περίπου 128 χρόνια αργότερα η Τουρκία θα αποδείξει ότι δεν έχει καταφέρει να ξεπεράσει ορισμένες κακές συνθήκες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Ερντογάν οδηγεί στα δικαστήρια το σκιτσογράφο Μουσά Καρτ και την εφημερίδα *Cumhuriyet*. Αφορμή, μια γελοιογραφία που τον απεικονίζει με σώμα γάτας, να έχει μπλεχτεί σε ένα κουβάρι μαλλί. Ο Ερντογάν έχει μόλις αποτύχει (για πολλοστή φορά) να προωθήσει το νέο εκπαιδευτικό νομοσχέδιο για τα ιεροδιδασκαλεία (ιμάμ χατίπ), με το οποίο ελπίζει να ικανοποιήσει την εκλογική βάση του κόμματός του. Υπό αυτές τις συνθήκες, το τελευταίο πράγμα που επιθυμεί είναι να βλέπει την πλέον «κεμαλική» εφημερίδα της Τουρκίας να του βγάζει προκλητικά τη γλώσσα. Μάλιστα, λίγο καιρό αργότερα, θα μηνύσει και τη μικρή τοπική εφημερίδα *Sakarya*, η οποία αναδημοσίευσε το σκίτσο.

Οι εποχές όμως έχουν αλλάξει και οι νέοι «σουλτάνοι» της τουρκική πολιτικής δεν μπορούν να επιβάλλουν τις απαγορεύσεις τους με την ευκολία που το έκανε ο Αμπντουλχαμίτ. Όταν ο Μουσά Καρτ κλήθηκε να καταβάλει ως πρόστιμο 5.000 νέες τουρκικές λίρες, οκτώ συνάδελφοί του έπιασαν τις πένες τους και σχεδίασαν τον Ερντογάν σε κάθε δυνατή μορφή του ζωικού βασιλείου. Ο Τούρκος πρωθυπουργός εμφανιζόταν στα περίπτερα και τα βιβλιοπωλεία της χώρας σαν βάτραχος, φίδι, καμηλοπάρδαλη και αγελάδα. Λίγο αργότερα εμφανίστηκε στην πρώτη σελίδα της εφημερίδας *Sabah* και με μορφή λιονταριού. Αδυνατώντας να καταλάβει ότι δεν μπορεί να κερδίσει τον πόλεμο, ο Ερντογάν απάντησε με νέες μηνύσεις. Οι εναγόμενοι απειλήθηκαν με πρόστιμα που ξεπερνούσαν τα 23.000 ευρώ. Ο ενάγων όμως απειλήθηκε με διεθνή διασυρμό.

Ένα χρόνο νωρίτερα ο Ερντογάν είχε στρέψει το μένος του και πάλι εναντίον των σκιτσογράφων. Η εφημερίδα της ανεξάρτητης αριστεράς *Evrensel* είχε κληθεί να πληρώσει 10 δις τουρκικές λίρες (περίπου 5.500 ευρώ), γιατί απεικόνισε τον Ερντογάν σαν φοράδα, με... επιβήτορα το μυστικιστικό σύμβολό του, Τζουνέντ Ζαψού. Τότε όμως ο Τούρκος πρωθυπουργός ζούσε τις πιο λαμπρές ημέρες της δόξας του. Για τις ΗΠΑ ήταν ο «γεφυροποιός» Ανατολής και Δύσης, για την ΕΕ ήταν ο μεγάλος μεταρρυθμιστής και για την Ελλάδα ήταν ένας πρώτης τάξεως κουμπάρος. Οι διώξεις λοιπόν εναντίον μιας μικρής αριστερής εφημερίδας δεν είχαν θέση στα διθυραμβικά σχόλια του ξένου Τύπου. Το 2005 όμως δεν ήταν η χρονιά του. Τα αμερικανικά πρακτορεία ειδήσεων, οι ευρωπαϊκές εφημερίδες και μεγάλη μερίδα του ελληνικού Τύπου τον περίμεναν στη γωνία και τιμώρησαν αυστηρά την αδυναμία του να ανεχτεί τη σάτιρα των Τούρκων σκιτσογράφων.

Η διεθνής κριτική ανατροφοδότησε το εγχώριο κύμα αντιδράσεων. «Τον πατέρα μου τον σχεδίαζαν ντυμένο χανούμισσα και δεν έλεγε τίποτα», εξηγούσε ο Αϊντίν Μεντερές, γιος του εκτελεσθέντα πρώην πρωθυπουργού. Ωστόσο, το ισχυρότερο ράπισμα ήρθε από το δικαστικό κατεστημένο. Ο δικαστής Μιτχάτ Αλί Καμπααλί, που ανέλαβε την υπόθεση της εφημερίδας *Sakarya*, όχι μόνο αθώωσε τους κατηγορούμενους, αλλά στράφηκε προσωπικά εναντίον του Ερντογάν. «Τα δημόσια πρόσωπα είναι υποχρεωμένα να αποδέχονται την κριτική, όπως αποδέχονται και τις επευφημίες των οπαδών τους», σημείωσε στην απόφασή του. Και για να εξασφαλίσει ότι το θύμα του θα υποστεί αργό και επώδυνο πολιτικό μαρτύριο έστριψε το δικαστικό του μαχαίρι μέσα στο σώμα του Ερντογάν. «Ένας πρωθυπουργός που οδηγήθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα στη φυλακή, επειδή διάβασε ένα ποίημα, θα έπρεπε να είναι πιο ανεκτικός σε τέτοιου είδους κριτική», είπε ο Καμπααλί – φράση που δεν λείπει πλέον από κανένα τηλεγράφημα ξένου ειδησεογραφικού πρακτορείου.

Φυσικά, οι διώξεις εναντίον σκιτσογράφων δεν αποτελούν τουρκική ιδιαιτερότητα. Κάθε εποχή και κάθε καθεστώς έχει τους δικούς του σκιτσογράφους που αναλαμβάνουν το ρόλο του «εσωτερικού εχθρού». Ο Γάλλος ζωγράφος και σκιτσογράφος Ονορέ Ντομιέ είχε

«φάει» έξι μήνες στη φυλακή, επειδή απεικόνισε το βασιλιά Λουδοβίκο Φίλιππο σαν τέρας. Στις ΗΠΑ των αρχών του 20ού αιώνα, ο σοσιαλιστής σκιτσογράφος Άρτ Γιανγκ και το περιοδικό *The Masses* αντιμετώπισαν σκληρές διώξεις. Το αδίκημα του Γιανγκ ήταν ότι σχεδίασε την κλασική φιγούρα ενός καλοθρεμμένου καπιταλιστή να κάθεται πίσω από έναν ελέφαντα. Κάτω από το σκίτσο είχε το «θράσος» να προσθέσει τη λεζάντα: «Κτήνος και άνθρωπος».

Ακόμη και σήμερα, καθεστώτα που δηλώνουν ότι σέβονται τις δημοκρατικές παραδόσεις διώκουν σκιτσογράφους. Μετά τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου, ο γνωστός σκιτσογράφος Άρτ Σπίγκελμαν αναγκάστηκε να παραιτηθεί από το αμερικανικό περιοδικό *New Yorker*, καταγγέλλοντας την προσπάθεια φίμωσής του. Δεκάδες Αμερικανοί συνάδελφοί του δεν μπορούσαν πλέον να προωθήσουν τη δουλειά τους σε κανένα περιοδικό.

Όσον αφορά την ΕΕ, το θλιβερό προνόμιο ανήκει στην Ελλάδα, η οποία οδήγησε στα δικαστήρια τον διάσημο Αυστριακό σκιτσογράφο Γκέρχαρντ Χάντερερ (τον άνθρωπο που στην πατρίδα του τόλμησε να αντισταθεί στο νεοναζιστή πολιτικό Γιεργκ Χάιντερ). Το βιβλίο του Χάντερερ *Η ζωή του Ιησού* και ένα σχετικό δημοσίευμα του περιοδικού *Espresso* ήταν αρκετά για να τον στείλουν στο εδώλιο για «καθύβριση θρησκευμάτων διά του Τύπου» –κατηγορία που, παρεμπιπτόντως, δεν θα έστεκε σε κανένα τουρκικό δικαστήριο.

Ο τρόπος λοιπόν με τον οποίο αντιμετωπίζει τους σκιτσογράφους το τουρκικό κράτος δεν αποτελεί πρωτοτυπία. Ο τρόπος όμως με τον οποίο οι σκιτσογράφοι έχουν αντιμετωπίσει το τουρκικό κράτος και την τουρκική κοινωνία εν γένει αποτελεί ένα εξαιρετικό εργαλείο ανάλυσης της ιστορίας από την οθωμανική περίοδο μέχρι τις μέρες μας. Επιστρέφουμε λοιπόν στην εποχή του Αμπντουλχαμίτ και λίγο νωρίτερα...

Πατέρας των τουρκικών κόμιξ θεωρείται αναμφισβήτητα ο Καραγκιόζης. Αν και ο «μαυρομάτης» ήρωας εντάσσεται καλύτερα στα «κινούμενα σχέδια», οι στιχομυθίες του με το Χατζιαβάτη ήταν εκείνες που ενέπνευσαν τους πρώτους γελοιογράφους του οθωμανικού Τύπου. Όπως εξηγεί η ακαδημαϊκός Ασλί Τουντζ: «Οι αντιήρωες του θεάτρου σκιών (Karagöz και Hacıvat) μετατράπηκαν σε εκπροσώπους των οθωμανικών εφημερίδων στα τέλη του 19ου αιώνα. Η αμφισημία των λόγων τους επέτρεπε στους δημοσιογράφους να αμφισβητούν και να γελοιοποιούν την εξουσία».

Οι πρώτες δύσκολες ημέρες για την τουρκική γελοιογραφία ήρθαν, όπως είδαμε, επί κυριαρχίας του Αμπντουλχαμίτ Β΄. Ο σουλτάνος όμως έμελλε να πληρώσει πολύ ακριβά το ατόπημά του. Οι σκιτσογράφοι, γνωρίζοντας το κόμπλεξ του για την τεράστια μύτη που κοσμούσε το πρόσωπό του, άρχισαν να γεμίζουν σελίδες επί σελίδων με τη φιγούρα μιας μύτης... την οποία ακολουθούσε ένας σουλτάνος! Λέγεται μάλιστα ότι, στην απόγνωσή του, ο Αμπντουλχαμίτ έφτασε στο σημείο να απαγορεύσει τη χρήση της λέξης «μύτη», μαζί με τις λέξεις «ελευθερία», «σοσιαλισμός», «επανάσταση» κτλ. Είναι πραγματικά αξιοθαύμαστο πώς μια ομάδα σχεδιαστών μπορεί να εξασφαλίσει ότι δεν θα μείνεις στην ιστορία για τις πράξεις ή τις παραλείψεις σου, αλλά για τα χειρότερα σωματικά χαρακτηριστικά με τα οποία σε προίκισε η φύση.

Η απομάκρυνση του Αμπντουλχαμίτ Β΄ (και της μύτης του) επιτρέπει στους σκιτσογράφους να αναπνεύσουν και πάλι ελεύθερα. Η επανάσταση των Νεότουρκων φέρνει μαζί της και την άνοιξη της πολιτικής γελοιογραφίας. Σε διάστημα λίγων μηνών αρχίζουν να κυκλοφορούν δεκάδες σατιρικά περιοδικά, που εισάγουν στη χώρα το ευρωπαϊκό πνεύμα. Είναι χαρακτηριστικό ότι, κατά τη διάρκεια του «πολέμου της ανεξαρτησίας» υπό την ηγεσία του Κεμάλ Ατατούρκ, ο σατιρικός Τύπος παρακολουθεί τις μάχες μέσω δυο εντύπων: του *Güteryüz*, που στηρίζει τον Ατατούρκ ως «σύμβολο του αντιιμπεριαλιστικού αγώνα», και του *Aydede*, που βρίσκεται στο πλευρό των ξένων δυνάμεων.

Η επικράτηση του Ατατούρκ, οι μεταρρυθμίσεις που προωθεί και κυρίως η αντικατάσταση του αραβικού αλφάβητου από το λατινικό αποτελεί για τους Τούρκους σκιτσογράφους μοναδική ευκαιρία να αναπτύξουν την τέχνη τους. Μεγάλο τμήμα του πληθυσμού περνά εν μια νυκτί στην κατηγορία του αναλφάβητου και μπορεί να παρακολουθεί τον τουρκικό Τύπο μόνο μέσα από τις γελοιογραφίες. Το σκίτσο είναι η μοναδική γλώσσα επικοινωνίας και ενημέρωσης για χιλιάδες ανθρώπους. Έτσι, μετατρέπεται σε αναπόσπαστο τμήμα όλων των εφημερίδων.

Οι φιλελεύθεροι άνεμοι της δεκαετίας του '50 που φέρνουν την εισαγωγή του πολυκομματισμού και αργότερα οι δημοκρατικές ελευθερίες που κατοχυρώνονται από το σύνταγμα του 1961 δημιουργούν μια νέα γενιά προοδευτικών και αριστερών σκιτσογράφων. Οι περισσότεροι προέρχονται από σχολές καλών τεχνών και παρακολουθούν από κοντά τα νέα καλλιτεχνικά ρεύματα στην Ευρώπη και την Αμερική. Ειδικά κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70, όταν η Τουρκία ζει τη δική της πάλη των τάξεων, οι σκιτσογράφοι μετατρέπονται σε πολιτικούς αγκιτάτορες. Τα σατιρικά έντυπα και οι εφημερίδες των εργατικών σωματείων γεμίζουν με σκίτσα αριστερών γελοιογράφων. Το πολιτικό σκίτσο, όπως επίσης ο πολιτικός κινηματογράφος και ο πολιτικός στίχος, ζουν τη χρυσή εποχή τους, η οποία όμως θα διακοπεί αιφνίδια το πρωινό της 12ης Σεπτεμβρίου 1980. Οι ερπύστριες του Εβρέν θα τσακίσουν τις πένες των σκιτσογράφων, οι οποίοι δεν θα καταφέρουν ποτέ να ξαναβρούν τη δύναμη που είχαν τις προηγούμενες δεκαετίες. Οι στρατηγοί, με τη γνωστή καλλιτεχνική «ευαισθησία» που διέπει τους πραξικοπηματίες σε όλα τα μήκη και τα πλάτη του κόσμου, εντοπίζουν τους εχθρούς του κράτους ακόμη και στα πιο αθώα σχέδια. Οι εκδότες των εφημερίδων θυμούνται μέχρι σήμερα κωμικοτραγικές ιστορίες με στρατηγούς που τηλεφωνούσαν και διαμαρτύρονταν ακόμη και για τα χρώματα που επέλεγαν οι γελοιογράφοι.

Παραδόξως, μέσα από αυτό το καθεστώς θα αναδυθεί ο πολιτικός ηγέτης με τη μεγαλύτερη ανοχή στις επιθέσεις από τους σκιτσογράφους: ο Τουργκούτ Οζάλ. Διάδοχος του στρατιωτικού κατεστημένου και κύριος εκφραστής της νεοφιλελεύθερης πολιτικής, ο νέος πρωθυπουργός ανοίγει καινούργια σελίδα στις σχέσεις των πολιτικών με τα ΜΜΕ. Ο Οζάλ ήταν λόγου χάρη ο άνθρωπος που τόλμησε πρώτος να δώσει συνέντευξη τύπου στην παραλία. Εκθέτοντας την τεράστια κοιλιά του στους δεκάδες φωτογράφους που τσαλαβουτούσαν στα νερά για να πετύχουν το καλύτερο κάδρο, κέρδισε με ευκολία περίοπτη θέση στα πρωτοσέλιδα όλων των εφημερίδων. Και φυσικά, στις καρδιές των σκιτσογράφων. Η γκροτέσκα φιγούρα του επέτρεπε σε όσους είχαν έστω και ελάχιστες γνώσεις σχεδίου να ετοιμάζουν εντυπωσιακές καρικατούρες.

Περιοδικά όπως το *Girgir* σπάνια έφταναν στα πιεστήρια χωρίς να περιλαμβάνουν στις σελίδες τους μερικά σκίτσα του πρωθυπουργού. «Είναι εύκολος στόχος λόγω μεγέθους», έλεγαν γελώντας οι σκιτσογράφοι του περιοδικού, που είχαν κάνει τον Οζάλ τμήμα της καθημερινότητάς τους. Όπως αποκάλυψε μάλιστα ο Ντεζί Ντανιάλ, διευθυντής του Ιδρύματος Τούρκων Σκιτσογράφων, Τούρκοι αξιωματούχοι έπαιρναν αποκόμματα από τις σελίδες του *Girgir* και τα έδειχναν στους αντιπροσώπους του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου κάθε φορά που ήθελαν να ζητήσουν περισσότερα χρήματα. Γι' αυτούς, τα σκίτσα αποτελούσαν απόδειξη της «ανοχής» που επιδείκνυε ο πρωθυπουργός προς τον Τύπο και της «βελτίωσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» στη χώρα.

Το *Girgir* όμως γνώριζε καλά τα όρια της ανοχής του τουρκικού κατεστημένου. Με εξαίρεση την ιδιαίτερη προτίμησή του στον Οζάλ, απέφευγε τα «επικίνδυνα» πολιτικά θέματα και φυσικά οποιαδήποτε αναφορά στους Τούρκους στρατηγούς. Όταν όμως ορισμένοι σκιτσογράφοι του περιοδικού αποχώρησαν, για να βρουν νέα στέγη στις σελίδες του περιοδικού *Limon*, μάλλον ξέχασαν αυτή τη μαγική συνταγή επιβίωσης. Στις

10 Ιουλίου 1986 ο ίδιος ο Τουργκούτ Οζάλ κατέθεσε μήνυση εναντίον του αρχισυντάκτη του περιοδικού, Μουράτ Κουρούζ, και τριών σκιτσογράφων του. Ένα χρόνο αργότερα, ένα ακόμα εκλεκτό μέλος του *Limon*, ο Γκιουνερί Ιτζόγλου, όδευε προς το εδώλιο τού κατηγορουμένου, για τη στήλη που ετοιμάζε με τίτλο: «Δεν θα το βουλώσω...»

Από τα μέσα της δεκαετίας του '80, καθώς φουντώνει το κουρδικό αντάρτικο, οι Κούρδοι σκιτσογράφοι μετατρέπονται σε αγαπημένο στόχο της τουρκικής δικαιοσύνης. Σε όλη τη δεκαετία του '90, εκπρόσωποί τους όπως ο Αχμέτ Ερκανλί, γίνονται «θαμώνες» των αστυνομικών τμημάτων. Συνήθως, οι ποινές των δικαστηρίων δίνονται κυριολεκτικά με το μέτρο: δέκα μήνες φυλάκιση για κάθε λωρίδα σκίτσων. Η κατηγορία εναντίον των σκιτσογράφων ήταν σχεδόν πάντοτε η ίδια: προσβολή του κράτους, των δυνάμεων ασφαλείας ή του δικαστικού σώματος.

Ο ίδιος ο Ερκανλί, ύστερα από δεκάδες προσαγωγές και περιπέτειες στα δικαστήρια, οδηγήθηκε τελικά στη φυλακή, για την οποία διηγήθηκε κάποτε την παρακάτω ιστορία:

«Θα με έβαζαν σε ένα κελί στις φυλακές του Μπαϊράμπασα, όπου συνήθως κατέληγαν κρατικοί αξιωματούχοι. Επειδή όμως δεν υπήρχε ελεύθερο κελί, με μετέφεραν στις φυλακές Μετρίς. Και εκεί όμως όλα τα κελιά ήταν γεμάτα από τους λαθρέμπορους και τους δολοφόνους που εμπλέκονταν στο σκάνδαλο Σουσουρλούκ. Κατέληξα λοιπόν σε ένα κελί με παραχαράκτες, και κλέφτες αυτοκινήτων. Πέρασα τρεις μήνες εκεί και ύστερα έναν ακόμα μήνα στις φυλακές του Μπαϊράμπασα.

Στην Τουρκία, κάθε φορά που μεταφέρουν έναν κατάδικο σε διαφορετική πτέρυγα, του δίνουν μια κόκκινη ταυτότητα όπου αναγράφεται το αδίκημά του. Όταν με ρώτησαν λοιπόν γιατί βρισκόμουν εκεί, τους είπα ότι η κατηγορία εναντίον μου ήταν «προσβολή και γελοιοποίηση του δικαστικού σώματος». Ο υπάλληλος ξαφνιάστηκε και προτίμησε να γράψει «απάτη». Αντέδρασα. Στο τέλος μουντζούρωσε κάτι, το οποίο κανένας δεν μπορούσε να διαβάσει, και μου έδωσε πίσω την ταυτότητα».

Ο κλάδος των σκιτσογράφων άρχισε σταδιακά να γνωρίζει σημαντική κάμψη, εξαιτίας της κυριαρχίας της τηλεόρασης και των συνεχών επισκέψεων που αναγκάζονταν να πραγματοποιούν αρκετά μέλη του στα αστυνομικά τμήματα. Η επόμενη σημαντική εξέλιξη στο χώρο δεν θα έρθει πριν από το 1991, όταν το *Leman* (η νέα έκδοση του *Limon*) θα ξεπεράσει τα ταμπού του παρελθόντος και θα αρχίσει να ασχολείται με φλέγοντα ζητήματα της επικαιρότητας, όπως ο ρόλος του στρατού στην πολιτική ζωή της χώρας, η άνοδος του ισλαμισμού και η ανοιχτή πληγή του κουρδικού. Σκίτσα-γροθιά στην τουρκική κοινωνία, τα οποία εμφανίζονται αναμειγμένα με σελίδες πορνό, χαρίζουν στο περιοδικό μια θέση σε κάθε κιόσκι.

Τα τουρκικά κόμιξ όμως έχουν περάσει σε μια νέα περίοδο της ιστορίας τους και οι αναφορές σε πολιτικά ζητήματα αποτελούν πλέον την εξαίρεση και όχι τον κανόνα. Ακόμη κι όταν δεν αντιμετωπίζουν προβλήματα με το νόμο, οι περισσότεροι σκιτσογράφοι προτιμούν να ασχοληθούν με κοινωνικά θέματα. Αρκετοί περιορίζουν την κριτική τους στην ανερχόμενη αστική τάξη της επαρχίας, που κατακλύζει τις μεγάλες πόλεις. Αναλαμβάνουν να εκφράσουν την παλιά κοσμική ελίτ της Κωνσταντινούπολης, που αηδιάζει από την παρουσία των νεοφερμένων. Και ο τρόπος που το κάνουν είναι ορισμένες φορές εξίσου ελιτίστικος με τις ελίτ που εκπροσωπούν.

Από τα μέσα της δεκαετίας του '80 για παράδειγμα, γεννιέται η φιγούρα του *μαγκάντα*, τον οποίο η κοινωνιολόγος Αϊσέ Οντζού χαρακτηρίζει ως «ο απόλυτος “Άλλος”· μια αισθητική ανωμαλία που εισάγεται στην Κωνσταντινούπολη». Ο όρος *μαγκάντα* επινοείται από μια ομάδα νέων δημιουργών, που εργάζονται στα μεγαλύτερα περιοδικά κόμιξ της Τουρκίας. Ο *μαγκάντα* είναι ο άξεστος, τριχωτός, μυστακοφόρος Τούρκος, ο οποίος, αν και απέκτησε σημαντική οικονομική επιφάνεια, εξακολουθεί να αποπνέει την απωθητική μυρωδιά του σκόρδου –ίσως επειδή τρέφεται με λαχματζούν, την τουρκική εκδοχή της πίτσας. Αν και ο χαρακτηρισμός *μαγκάντα* αποδίδεται και σε γυναίκες, συνήθως περιγράφει έναν ημίγυμνο άντρα σε διαρκή στύση.

Ένα ραπ τραγούδι που κυκλοφόρησε στην Τουρκία το 1991 και γρήγορα βρέθηκε στην κορυφή των τσαρτς τον περιγράφει κάπως έτσι:

«Αν δεν φτύνεις, δεν ρεύεσαι και δεν λερώνεις το έδαφος,
αν δεν φτερνίζεσαι και ρουθουνίζεις,
αν δεν αφήνεις ποτέ το μουστάκι σου να μεγαλώσει,
αν δεν φοράς χρυσή καδένα και δεν ανοίγεις το πουκάμισο για να φανεί το στήθος σου,
αν δεν χτυπάς τη γυναίκα σου και δεν κάνεις δυο παιδιά το χρόνο,
αν δεν φοράς χρυσό ρολόι και δεν πειράζεις τις γυναίκες στο δρόμο,
αν δεν τις χουφτώνεις στα λεωφορεία,
πώς θα γίνεις *μαγκάντα*;
Ποιος περιμένεις να σε πιστέψει;»

Ο *μαγκάντα* δαιμονίζει την κουλτούρα του *αραμπέσκ*, η οποία έχει αναχθεί στην τουρκική εκδοχή του κιτς. Ο όρος *αραμπέσκ* χρησιμοποιήθηκε αρχικά στις δεκαετίες του '60 και του '70 για να περιγράψει ένα υβριδικό είδος μουσικής που γεννήθηκε στα *γκετζέκοντου*, δηλαδή στις παραγκουπόλεις της Κωνσταντινούπολης. Ωστόσο, στο έργο γνωστών σκιτσογράφων, όπως ο Λατίφ Ντεμιρτζί, το *αραμπέσκ* ξεπερνά τα όρια της μουσικής. Έρχεται να περιγράψει την καταναλωτική λύσσα των μεσαίων και χαμηλότερων οικονομικών στρωμάτων, τα σπίτια των οποίων γεμίζουν ασφυκτικά με σύγχρονα καταναλωτικά είδη κακής ποιότητας, σε αλλοπρόσαλλους χρωματικούς συνδυασμούς. Γρήγορα, ο όρος *αραμπέσκ* άρχισε να χαρακτηρίζει εν γένει την κουλτούρα των νεόπλουτων, που οικοδομούν τη νέα αισθητική ταυτότητα της Κωνσταντινούπολης.

Ωστόσο, αρκετοί Τούρκοι καλλιτέχνες, όπως ο Μεχμέτ Τσαγτσάγ, υποστηρίζουν ότι ο θρίαμβος του *μαγκάντα* αποτελεί την απάντηση των σκιτσογράφων στην «αστραφτερή» εικόνα της καταναλωτικής κοινωνίας, την οποία προβάλλουν τα τουρκικά μέσα ενημέρωσης. Είναι η απάντηση στο νεοφιλελεύθερο ήθος που επιβάλλεται μετά το πραξικόπημα του '80. Ενδέχεται αρκετοί σκιτσογράφοι να χρησιμοποιούν πράγματι τον *μαγκάντα* ως απάντηση στην κουλτούρα του *Cosmopolitan*, που άρχισε να κατακλύζει την Κωνσταντινούπολη. Για τους περισσότερους από τους αναγνώστες τους όμως, ο *μαγκάντα* δεν έπαψε ποτέ να αποτελεί τον «απόλυτο Άλλο». Τον απόλυτο εχθρό του... «λευκού Τούρκου».

1.3 *Sine nobilitatis*

Καθισμένος στο γραφείο του, ο Τσετίν Αλτάν ετοίμαζε το κείμενό του για το επόμενο φύλλο της *Sabah*. Ήταν Απρίλιος του 1992 και από την πένα του γνωστού δημοσιογράφου έμελλε να ξεπηδήσει ένας όρος που ταλαιπωρεί ακόμη και σήμερα κοινωνιολόγους και ανθρωπολόγους στην Τουρκία. Ο Αλτάν σκιαγράφησε το πρότυπο μιας νέας «συννομοταξίας» Τούρκων πολιτών. Σε απόλυτη αντιδιαστολή με τον μαγκάντα, δημιούργησε τον *Ευρωτούρκο*. Δεν πρόκειται για μια παραλλαγή του Έλληνα «ευρωλιγούρη», αφού ο όρος έχει θετικά χαρακτηριστικά. Καθώς μάλιστα ο Ευρωτούρκος του Αλτάν άρχισε να κυκλοφορεί από εφημερίδα σε εφημερίδα και από στόμα σε στόμα, μετονομάστηκε γρήγορα σε *λευκό Τούρκο* (*beyaz Türk*) – απέκτησε λοιπόν και το χρώμα της αγνότητας.

Όπως θα εξηγήσει αργότερα η Μπεϊζά Σουμέρ, σε μια εξαιρετική έρευνα για το Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Μέσης Ανατολής, ο λευκός Τούρκος παρουσιάζεται ως άτομο με ανώτερο οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο, που είναι καλύτερα ενταγμένος στη Δυτική κουλτούρα από τον *μαύρο Τούρκο*, το πρότυπο της ζωής του οποίου χαρακτηρίζεται «α λα τούρκα». Η εμφάνιση του λευκού Τούρκου, συνεχίζει η Σουμέρ, «συνδέεται με τις αναδυόμενες αξίες της νέας τάξης πραγμάτων, της οικονομίας της αγοράς, της παγκοσμιοποίησης και του τέλους των ιδεολογιών. Θυμίζει τον Αμερικανό WASP (λευκός Αγγλοσάξονας προτεστάντης), με τη διαφορά ότι στην Τουρκία, ο όρος μεταφράζεται σε “πολιτισμένος, μορφωμένος, πλούσιος, σουνίτης Τούρκος”».

Οι λευκοί Τούρκοι ευδοκίμησαν κυρίως στη δεκαετία του '90· άφησαν όμως πίσω τους λαμπρούς απογόνους, τα ίχνη των οποίων είναι ορατά μέχρι σήμερα. Για να ενταχθείς στη κατηγορία των λευκών Τούρκων πρέπει να συχνάζεις στα Κολωνάκια της Κωνσταντινούπολης. Το πτυχίο ξένου πανεπιστημίου θεωρείται όρος εκ των ων ουκ άνευ, αν και πρακτικά μπορείς να τον αγνοήσεις πληρώνοντας μια περιουσία σε ιδιωτικά πανεπιστήμια, όπως το Κοτς και το Σαμπαντζί. Ίσως κάποια στιγμή συνειδητοποιήσεις ότι θα ήταν πολύ οικονομικότερο να είχες σπουδάσει στο London School of Economics. Γνωρίζεις όμως ότι μόνο με τόσο υψηλά δίδακτρα θα εξασφαλίσεις πως το αμφιθέατρο θα είναι γεμάτο αποκλειστικά με τους ομοίους σου.

Οι γνήσιοι λευκοί Τούρκοι φροντίζουν για την περιφρούρηση του χώρου τους. Τα καφέ και τα γυμναστήρια όπου συχνάζουν είναι εξωφρενικά ακριβά για τα δεδομένα της Τουρκίας (αν όχι ολόκληρης της Ευρώπης). Τα γραφεία τους στεγάζονται σε δίδυμους ουρανοξύστες, που παραπέμπουν στο Μανχάταν. Τα αυτοκίνητά τους, με τα οποία πραγματοποιούν συχνές «αποβάσεις» στα παραλιακά κλαμπ της πόλης, λίγο απέχουν από τα Χάμβι του αμερικανικού στρατού. Στις γειτονίες τους, που συχνά φρουρούνται από ιδιωτικές εταιρείες σεκιούριτι, θα συναντήσεις περισσότερες Πόρσε, Λαμποργκίνι και Φεράρι από πολλές χώρες της Ευρώπης. Με αυτές περιφέρονται τα παιδιά των βιομηχάνων, οι ποδοσφαιριστές, οι μεγάλοι μόδιστροι και οι χρηματιστές. Τα μέσα μαζικής μεταφοράς αποτελούν άγνωστες λέξεις γι' αυτούς, αφού κάθε συναναστροφή με τα χαμηλότερα στρώματα της κοινωνίας θεωρείται εν δυνάμει μολυσματική.

Ο λευκός Τούρκος θα φτάσει στα άκρα για να προστατέψει τον κοσμικό χαρακτήρα του κράτους, της πόλης αλλά ακόμη και του διαμερίσματός του. Στις περιοχές όπου

κατοικεί είναι δύσκολο να ακούσεις τη φωνή του μουεζίνη. Στα μάτια του, οι μαυροφορεμένες γυναίκες φαντάζουν «κατσαρίδες».

Δεν απορρίπτει όμως μόνο την καθημερινή εφαρμογή της θρησκείας. Στην απέλπιδα προσπάθειά του να διακριθεί από τους μετανάστες της Ανατολίας, φτάνει στο σημείο να αμφισβητεί ακόμη και την επίσημη γραμμή που ακολούθησε το τουρκικό κράτος απέναντι στις μειονότητες. Αρκετοί λευκοί Τούρκοι θυμούνται τις λαμπρές ημέρες του παρελθόντος –όταν η Κωνσταντινούπολη και η Σμύρνη αποτελούσαν πολυεθνικές μητροπόλεις. Ορισμένοι μάλιστα θα προτιμούσαν να δουν τους Έλληνες και τους Αρμένιους να επιστρέφουν στις εστίες τους, απομακρύνοντας τους «άξεστους» επαρχιώτες. Η δημοσιογράφος Μινέ Κιρικανάτ αναδείχθηκε σε κύριο εκφραστή αυτής της τάσης ήδη από το Νοέμβριο του 1996, όταν έγραψε στην εφημερίδα *Radikal* τις παρακάτω κουβέντες:

«Εάν είχαμε επιδιορθώσει τις εκκλησίες, εάν δεν είχαμε χάσει τους τελευταίους Έλληνες, εάν κατανοούσαμε τη σημασία του ρεμπέτικου, ίσως να μην είχαμε οδηγηθεί σε αυτή την κατάσταση. Και, οι δρόμοι της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης να μην είχαν γεμίσει από οπισθοδρομικούς, από μαγκάντα και από πλιατσικολόγους, που τώρα τους αποκαλούν τρομοκράτες. Πριν από εμάς, η Ανατολία ανήκε στους Έλληνες. Οι Τούρκοι ήρθαν και τους εξοστράκισαν. Τώρα κάποιοι άλλοι έρχονται να εξοστράκισουν εμάς. Θα αφήσω σε εσάς το δύσκολο έργο να τους κατονομάσετε... Εγώ θα πω απλώς ότι μου λείπουν οι Έλληνές μου. Θέλω Έλληνες για την Κωνσταντινούπολή μου και για τη Σμύρνη μου».

Οι απόψεις της Κιρικανάτ θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν εθνική μειοδοσία. Ωστόσο υπήρξαν απόλυτα «σύννομες» με το ελιτίστικο πνεύμα που κυριάρχησε στις μεγάλες τουρκικές πόλεις στα μέσα της δεκαετίας του '90. Μια άλλη περσόνα των τουρκικών μέσων ενημέρωσης, ο Οκάν Μπαγιουλγκέν, είχε αναλάβει την ίδια περίοδο να εκφράσει την πιο ακραία εκδοχή του αναδυόμενου κοινωνικού ρατσισμού:

«Μισώ τους χωριάτες, γιατί είμαι πρωτευουσιάνος. Μου αρέσει να ευλογώ την πόλη μου. Μεγάλωσα σε μια οικογένεια που ζούσε στην Κωνσταντινούπολη εδώ και αρκετές γενιές. Προσδιορίζω τους ανθρώπους ως χωριάτες, όταν δεν γνωρίζουν τους εαυτούς τους, όταν δεν γνωρίζουν την τέρψη και την αισθητική του να είσαι Τούρκος. Τους μισώ και τους σιχαίνομαι. Είναι ηλίθιοι! Ήρθαν στην πόλη από τα χωριά τους και νομίζουν ότι μπορούν να συγκριθούν μαζί μου, επειδή διάβασαν ένα δυο βιβλία. Δεν με ξεγελάνε όμως. Μου αρέσει να είμαι Κωνσταντινουπολίτης και περιφρονώ όσους δεν είναι. Μου αρέσουν οι άνθρωποι που ζουν στο Παρίσι ή το Λονδίνο. Αυτοί δεν θα άνοιγαν ποτέ ένα κεμπατζήδικο σε αριστοκρατικές περιοχές όπως το Μπεμπέκ. Θέλω να ζήσω με πολιτισμένους ανθρώπους σαν αυτούς».

Οι προκλητικές αυτές απόψεις ίσως να θυμίζουν σε ορισμένους τον αθηναϊκό ρατσισμό της δεκαετίας του '80, όπως αυτός συνοψίστηκε στο σύνθημα «έξω οι βλάχοι από την Αθήνα». Εδώ τα πράγματα όμως είναι πολύ πιο σύνθετα. Ο Μπαγιουλγκέν δεν περιορίζει την κριτική του μόνο στους οπισθοδρομικούς (ισλαμιστές), τους μαγκάντα (επαρχιώτες) και τους πλιατσικολόγους (Κούρδους) για τους οποίους μιλούσε η Κιρικανάτ. Θέλει να κλείσει έξω από τα «μεγάλα κ' υψηλά» τείχη της πόλης του ακόμη και τους μετανάστες που απέκτησαν οικονομική ανεξαρτησία και επαρκή μόρφωση («διάβασαν

ένα δυο βιβλία»). Θέλει να οικοδομήσει μια αριστοκρατία, στους κόλπους της οποίας δεν θα μπορούν να εισέλθουν νέα μέλη, όσα χρήματα κι αν αποκτήσουν και σε όποια βαθμίδα της εκπαίδευσης κι αν φτάσουν.

Για να εισέλθεις στην ιδεατή πολιτεία του Μπαγιουλγκέν, δεν αρκεί ένα γεμάτο πορτοφόλι. Πρέπει να έχεις επίσης λευκό δέρμα (ή έστω... πορτοκαλί απ' το σολάριουμ), ξανθά μαλλιά, αστική παιδεία, και να γνωρίζεις άριστα το *savoir vivre* –αρετές που δεν αποκτιούνται από τη μια στιγμή στην άλλη. Ούτε καν από τη μια γενιά στην άλλη. Στηριζόμενοι σε αυτές τις παρατηρήσεις των τουρκικών μέσων ενημέρωσης, οι ίδιοι οι λευκοί Τούρκοι αναζήτησαν φυλετικά χαρακτηριστικά με τα οποία θα διακριθούν από τον υπόλοιπο πληθυσμό.

Το φαινόμενο των λευκών Τούρκων όμως θα μπορούσε να εξηγηθεί ευκολότερα με μια πιο παραδοσιακή, ταξική ανάλυση. Οι παροικούντες το Νισάντασι και τις άλλες εύπορες γειτονίες της Κωνσταντινούπολης, φυσιολογικά δεν διαφέρουν όσο θα ήθελαν από τους γείτονές τους, που ήρθαν από τα βάθη της Ανατολίας. Το γεγονός ότι οι κοπέλες των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων βάζουν τα μαλλιά τους κατάξανθα δεν τις διαφοροποιεί φυλετικά από τις υπόλοιπες κοπέλες της χώρας. Ο λόγος για τον οποίο ο λευκός Τούρκος μισεί το *μαύρο* συμπολίτη του, είναι γιατί προέρχεται από διαφορετική τάξη ή γιατί ανήκει σε διαφορετικό τμήμα της «αστικής τάξης» της Τουρκίας. Όσοι αναπολούν τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης ουσιαστικά αναπολούν μια ανόθευτη αστική τάξη, την οποία η Τουρκία εξαφάνισε χωρίς να καταφέρει να την αντικαταστήσει.

Άλλωστε, για να θυμηθούμε τον Γάλλο κοινωνιολόγο και φιλόσοφο Πιέρ Μπουρντιέ, ακόμη και οι αισθητικές επιλογές των λευκών Τούρκων αποτελούν ένα είδος ταξικής κουλτούρας. Τους επιτρέπουν να διακριθούν και να επιβάλουν την κυριαρχία τους. Πιο απλά, με το κρασί, τα πούρα και το σούσι που καταναλώνουν, οι λευκοί Τούρκοι αισθάνονται ότι ανήκουν σε μια ανώτερη ομάδα, η οποία ξεχωρίζει από το πλήθος –μια άποψη την οποία μοιράζονται με τους απανταχού καταναλωτές σούσι του μάταιου αυτού κόσμου.

1.4 Τουρκομπαρ...ροκ

Είναι συνήθως μεγαλοαστός, φανατικός κεμαλιστής, ψηφίζει τον «κεντροαριστερό» Ντενίζ Μπαϊκάλ και στο ερώτημα «τον Ερντογάν ή τα τανκς» υπάρχει σοβαρή πιθανότητα να προτιμήσει... τα τανκς. Είναι ο σύγχρονος Τούρκος ροκάς, ένα μοναδικό αμάλγαμα αμφισβήτησης και ευμάρειας, που έρχεται σε αντίθεση με τον ίδιο τον ορισμό (φαινομενικό ή όχι) της ροκ κουλτούρας.

Στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ, η εναλλακτική ροκ σκηνή έβρισκε τους εκπροσώπους της στα εργατικά αστικά κέντρα. Το Μάντσεστερ γέννησε τους Σεξ Πίστολς, τους Τζόι Ντιβίζιον, τους Νιού Όρντερ και τους Σμιθς, και αργότερα τους Στόουν Ρόουζες, τους Οείσις και τους Τζέιμς. Το βιομηχανικό Ντιτρόιτ στην Αμερική, μετά τους «εργάτες του μπλε κολάρου», παρήγαγε και τους σκληρούς ήχους των Στούντζες. Το Λονδίνο της ανεργίας μάς έδωσε τους Κλας –τους διανοούμενους της πανκ σκηνής.

Στην Τουρκία όμως, ο ενημερωμένος οπαδός της σύγχρονης ροκ πίνει τον καφέ του στο Νισάντασι και το Μπεμπέκ της Κωνσταντινούπολης: δύο θύλακες μεγαλοαστικής ανάπτυξης, που θα μπορούσαν να έχουν ενταχθεί εδώ και δεκαετίες στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η επιμελώς ατημέλητη εμφάνισή του δεν καταφέρνει να κρύψει την καταγωγή

του. Ίσως να ενδιαφέρεται περισσότερο για την πολιτική από τους αντίστοιχους κλάμπερ με τους οποίους μοιράζεται την ίδια οικονομική επιφάνεια. Μπροστά στην κάλπη όμως, δύσκολα θα ξεπεράσει τον ούτω καλούμενο «κεντροαριστερό» Ντενίζ Μπαϊκάλ. Συνήθως λοιπόν ψηφίζει δαγκωτό το κόμμα του, το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα, το οποίο είχε ιδρύσει ο Κεμάλ Ατατούρκ. Οι ισλαμοδημοκράτες του Ερντογάν αποτελούν ανάθεμα γι' αυτόν. Άλλωστε, το συλλογικό υποσυνείδητο των ομοίων του δεν έχει καταδικάσει ακόμα το μεταμοντέρνο πραξικόπημα του 1997, που απομάκρυνε από την εξουσία τον ισλαμιστή πρωθυπουργό Νετμετίν Ερμπακάν.

Αφού έχει αυτοκίνητο, έχει τη δυνατότητα να ταξιδέψει στην άκρη της πόλης για να ακούσει συγκροτήματα όπως οι Τίντερστικς, πληρώνοντας μια τούρκικη περιουσία για το εισιτήριο. Είναι χαρακτηριστικό ότι στα μεγάλα ροκ φεστιβάλ που διοργανώνονται κάθε χρόνο στην Κωνσταντινούπολη, όπως το *Rock and Coke* της Κόκα Κόλα, υπάρχει ειδική εξέδρα επισήμων! Και κάθε χρόνο οι διοργανωτές προσκαλούν σύσσωμο το διοικητικό συμβούλιο του συνδέσμου Τούρκων βιομηχάνων!

Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι η τουρκική ροκ σκηνή δημιουργήθηκε ως διά μαγείας πριν από μερικά χρόνια, χάρη σε μια ομάδα από πλουσιόπαιδα που άρχισαν να παρακολουθούν το MTV. Στην πορεία της, ακολούθησε και αυτή τα διεθνή πολιτικά και κοινωνικά κινήματα των τελευταίων δεκαετιών. Σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα, εμφάνισε τρομακτικές ομοιότητες με την ελληνική ροκ σκηνή. Οι πρωταγωνιστές της δοξάστηκαν, κυνηγήθηκαν και ξεπουλήθηκαν, όπως χιλιάδες άλλοι συνάδελφοί τους από τη Νέα Υόρκη μέχρι το Λονδίνο και από το Παρίσι ως την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη.

Η πρώτη περίοδος της τουρκικής ροκ συνδέεται, όχι άδικα, με την πληθωρική παρουσία του Τζεμ Καρατζά. Γιος σίιτη μουσουλμάνου από το Αζερμπαϊτζάν και Αρμένισσας από το Μπακίρκοϊ, πέρασε τα παιδικά του χρόνια στην Κωνσταντινούπολη. Οι σπουδές του στο αγγλόφωνο Κολέγιο Ρόμπερτ, ένα φυτώριο πολιτικών, διπλωμάτων και διανοούμενων, επιβεβαιώνουν ότι, από τα πρώτα χρόνια της, η ροκ μουσική στην Τουρκία απευθυνόταν στα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Οι μουσικοί της εποχής ταξίδευαν στην Ευρώπη για να εισάγουν από εκεί τις κιθάρες και τους ενισχυτές τους, προσπαθώντας να παρακάμψουν τους σκληρούς τελωνειακούς ελέγχους στα τουρκικά σύνορα. Και στην επιστροφή, εκτός από τον εξοπλισμό, έφερναν μαζί τους και τον πολιτικό άνεμο της δεκαετίας του '60. Η μουσική γενιά του Τζεμ Καρατζά μεγάλωσε παίζοντας τραγούδια του Έλβις και του Μπιλ Χάλεϊ στη δεκαετία του '50 και ωρίμασε στα δύσκολα πολιτικά χρόνια πριν από το πραξικόπημα του 1980. Ο ίδιος ο Καρατζά, ο οποίος είχε συνδεθεί με το τουρκικό εργατικό κίνημα, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Τουρκία το 1979, όταν τόλμησε να μελοποιήσει το ποίημα *1η Μαΐου* του Ναζίμ Χικμέτ.

Επιστρέφοντας στην Τουρκία μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Τουργκούτ Οζάλ, ο Καρατζά βρίσκει το εργατικό κίνημα διαλυμένο και τον πολιτικό στίχο στο περιθώριο. Η θερμή υποδοχή που του επιφυλάσσει ο ίδιος Οζάλ τον απομονώνει περισσότερο από τους παλιούς φίλους και θαυμαστές του. Σε αντίθεση με τους Έλληνες πραξικοπηματίες, που απορρίπτουν καθετί «ξενόφερτο» και ντύνουν τα χουντικά γλέντια τους με δημοτικά τραγούδια, οι Τούρκοι συνάδελφοί τους και οι πολιτικοί επίγονοί τους αποδεικνύονται πολύ πιο ροκ. Η κεμαλική παρακαταθήκη τούς υποχρεώνει να αποδέχονται οτιδήποτε έρχεται από τη Δύση. Επισήμως λοιπόν, η ροκ μουσική είναι ευπρόσδεκτη, με τη μόνη διαφορά ότι αυτοί που την καλωσορίζουν έχουν συνθλίψει τις ιδέες και τα κινήματα που της προσφέρουν νόημα.

Χωρίς να αποτελεί πλέον φωνή αμφισβήτησης, η ροκ σκηνή βρίσκει και πάλι το δρόμο της προς τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Δεν είναι δύσκολο λοιπόν να καταλάβει κανείς γιατί ο σύγχρονος Τούρκος ρόκερ μάς «βγήκε» ευκατάστατος κεμαλιστής. Η αξία ενός CD ξένης μουσικής στην Τουρκία αντιστοιχεί στο 1/6 του κατώτατου μισθού. Για να πληροφορηθεί κάποιος τις νέες κυκλοφορίες της εναλλακτικής σκηνής, πρέπει να έχει πρόσβαση στο Ίντερνετ και να παρακολουθεί το MTV, δηλαδή να μένει σε μια από τις προνομιούχες περιοχές της χώρας όπου υπάρχει δίκτυο καλωδιακής τηλεόρασης. Έτσι, η Τουρκία εμφανίζει μια παγκόσμια πρωτοτυπία: Είναι η χώρα όπου οι πωλήσεις CD εναλλακτικής ροκ μουσικής ορισμένες φορές ξεπερνούν τις πωλήσεις των δημοφιλέστερων λαϊκών τραγουδιών. Τους «λαϊκούς και ελαφρολαϊκούς» τους βρίσκεις συχνότερα σε κασέτα παρά σε CD. Φυσικά, η άνθηση της πειρατείας τα τελευταία χρόνια επιτρέπει σε ευρύτερα στρώματα της τουρκικής νεολαίας να ενημερωθούν για τις νέες κυκλοφορίες της ροκ μουσικής. Χάρη στην πειρατεία, το πολιτισμικό προϊόν αγγίζει πλέον και τις μεσαίες τάξεις. Ποτέ όμως χαμηλότερα από αυτές. Η ροκ κουλτούρα παραμένει προνόμιο συγκεκριμένων ομάδων της νεολαίας.

Αυτό το ευάριθμο τμήμα της τουρκικής νεολαίας δημιούργησε γρήγορα τη δική του αγορά. Μεγάλα ονόματα όπως ο Νικ Κέιβ και οι Πλασίμπο άρχισαν να έρχονται στην Κωνσταντινούπολη. Η πόλη γέμισε με μπαράκια όπου μικρά σχήματα, όπως οι Σούτκείς και οι Κουνγκ-φού, παίζουν ζωντανά ροκ μουσική –συνήθως τραγούδια ξένων συγκροτημάτων. Αίφνης μάλιστα, η Κωνσταντινούπολη απέκτησε δυο καθαρόαιμους ροκ σταθμούς.

Ένας από τους ανθρώπους που βοήθησαν στο χτίσιμο της νέας ροκ κουλτούρας της πόλης ήταν ο Μπαρμπάρος Ντεβετζιόγλου, διευθυντής του ραδιοφωνικού σταθμού Radyo Eksen. Θα τον βρεις στο δεύτερο όροφο των γιγαντιαίων εγκαταστάσεων που φιλοξενούν τα μέσα ενημέρωσης του ομίλου Doğus. Το γραφείο του (και ολόκληρος ο σταθμός) είναι χαμένο κάπου ανάμεσα στα τηλεοπτικά στούντιο του NTV και του CNBC-e, κοντά στο τουρκικό National Geographic. Στην πόρτα του υπάρχουν αυτοκόλλητα από οργανώσεις κατά της παγκοσμιοποίησης, αλλά επάνω στο γραφείο του ίσως δεις συμβόλαια από πολυεθνικές εταιρείες που διαφημίζονται στο σταθμό του! Αν εξαιρέσει κάποιος το σακάκι που φοράει, δεν θυμίζει σε τίποτα διευθυντή ραδιοφωνικού σταθμού.

Ο Ντεβετζιόγλου μπορεί να υπερηφανεύεται ότι έστησε μόνος του το Radyo Eksen και, όπως του αρέσει να λέει, το μετέτρεψε σε «θρύλο της Κωνσταντινούπολης». Στις αρχές του 2001 επισκέφτηκε τον πρόεδρο του ομίλου Doğus και τον έπεισε να ανοίξει ένα μουσικό σταθμό για να παίζει τη μουσική... που αρέσει στον ίδιο. Φυσικά, δεν ήταν το «θράσος» του, αλλά το επιχειρηματικό του δαιμόνιο που τελικά έπεισε τους υπευθύνους του ομίλου για την ανάγκη δημιουργίας ενός σταθμού εναλλακτικής ροκ μουσικής.

Μέσα σε λίγους μήνες μόνο, ο Ντεβετζιόγλου είχε λάβει τη σχετική άδεια και είχε κατοχυρώσει τη συχνότητα του σταθμού. Άρχισε να φέρνει CD από το σπίτι του, να τα μετατρέπει σε Mp3 και να φτιάχνει τα πρώτα play-list. «Δεν με ενδιαφέρει να παίζω γελοία ποπ τραγουδάκια· θέλουμε η μουσική μας να είναι πηγή έμπνευσης και οργής», αναφέρει καθώς ετοιμάζει την επόμενη εκπομπή του στο στούντιο.

Αν και στην Τουρκία τα στοιχεία για την ακροαματικότητα των ραδιοφωνικών σταθμών είναι ελλιπή και μάλλον αναξιόπιστα, λίγοι θα διαφωνήσουν μαζί του, όταν λέει ότι το ραδιοφωνικό του τέκνο όχι μόνο επιβίωσε, αλλά δημιούργησε τη δική του αγορά. Ούτως ή άλλως, ο όμιλος Doğus δεν ασχολήθηκε ποτέ με τις ακροαματικότητες. Στόχευε

στο ανώτερο τμήμα της τουρκικής κοινωνίας, που μπορεί να προσφέρει πλούσια κέρδη από τις διαφημίσεις. Και στόχευε διάνια.

1.5 Η Φόρμουλα της επιτυχίας

Ίσως κανένα άλλο άθλημα στον κόσμο δεν εκφράζει τόσο εύγλωττα τις αρχές του σύγχρονου καπιταλισμού όσο η Φόρμουλα 1 (F1): Φοράς μια στολή με δεκάδες διαφημίσεις και παίζεις τη ζωή σου κορώνια-γράμματα τρέχοντας με ιλιγγιώδη ταχύτητα για λογαριασμό κάποιας πολυεθνικής, που θέλει να σε δει πρώτο στη γραμμή του τερματισμού. Η επιτυχία σου εξαρτάται συνήθως από εξωγενείς παράγοντες, όπως η δύναμη του κινητήρα σου και οι ικανότητες των ανθρώπων που προετοιμάζουν το μονοθέσιό σου –άνθρωποι, οι οποίοι θα μείνουν για πάντα στην αφάνεια. Το βάθρο του νικητή χωράει μόνο έναν.

Το γεγονός λοιπόν ότι στα μέσα του 2004 η Τουρκία έλαβε το πράσινο φως για να διοργανώσει το πρώτο γκραν πρι στην ιστορία της ήταν κάτι περισσότερο από μια νίκη του πνεύματος του μηχανοκίνητου αθλητισμού. Για τους διοργανωτές και τους υποστηρικτές του εγχειρήματος (το σύνολο δηλαδή των τουρκικών ΜΜΕ), ήταν η απόδειξη ότι η χώρα ανήκει στο Δυτικό στρατόπεδο.

Η F1 ήταν πάντα συνυφασμένη με την πολιτική. Για την ακρίβεια, με την πολιτισμική και πολιτική κυριαρχία της Δύσης. Αυτό ακριβώς ήταν το μήνυμα που έφτασε και από τη μακρινή Κίνα, η οποία διοργάνωσε με επιτυχία το δικό της γκραν πρι το 2004. Οι κόκκινες σημαίες του Μάο αντικαταστάθηκαν από τα λάβαρα της Ferrari, αποδεικνύοντας ότι το μεγάλο βήμα προς τον καπιταλισμό, που είχε κάνει ο Ντενγκ Χσιάο Πινγκ, στεφόταν με απόλυτη επιτυχία. Μπορεί ο μηχανοκίνητος αθλητισμός να άφησε τα ίχνη του και σε χώρες της «υπαρκτής μιζέριας», όπως η Αγκόλα και η Ζιμπάμπουε, αλλά αυτό συνέβη μόνο όταν η πρώτη ήταν ακόμα πορτογαλική αποικία και η δεύτερη λεγόταν Ροδεσία, δηλαδή τελούσε υπό βρετανική κατοχή. Το Κάιρο φιλοξένησε τους δικούς του αγώνες αυτοκινήτου το 1947 επί βασιλείας Φαρούκ (και φυσικά υπό βρετανική κυριαρχία). Όσο για τη Νότια Αφρική, οι πίστες για τη διοργάνωση της F1 οικοδομήθηκαν το 1960, παράλληλα δηλαδή με το Απαρτχάιντ.

Τα γκραν πρι είχαν τόσο έντονη τη σφραγίδα της Δύσης ώστε ορισμένοι απόρησαν όταν η Ουγγαρία κατασκεύασε το 1986 τη δική της πίστα και εντάχθηκε στο παγκόσμιο πρωτάθλημα. Ήταν άραγε το ανατολικό μπλοκ που έβγαζε τη γλώσσα στον δυτικό καπιταλισμό ή η Ουγγαρία που ετοιμαζόταν να αποσκιρτήσει από την αγκαλιά της Μόσχας;

Από την αρχή της νέας χιλιετίας πάντως, ο μηχανοκίνητος αθλητισμός σταμάτησε να αποτελεί προνόμιο της Δύσης –τουλάχιστον γεωγραφικά, γιατί μια δόση δυτικής ιδεολογίας αποτελεί ακόμα απαραίτητη προϋπόθεση για να φιλοξενήσει κάποιος τους πιλότους και τα μονοθέσιά τους. Για παράδειγμα το Μπαχρέιν (γνωστό και ως διοικητικό αρχηγείο του Πέμπτου Στόλου), διοργάνωσε τους δικούς του αγώνες F1 μέσα στο 2004. Το Ντουμπάι προετοιμαζόταν να διοργανώσει ένα ξεχωριστό πρωτάθλημα: το γκραν πρι της A1. «Πήραμε ό,τι καλύτερο πρόσφερε η Δύση και το χρησιμοποιήσαμε», μου έλεγε στο αρχηγείο της A1 στο Ντουμπάι ο σείχης Μακτούμ Χασέρ Μακτούμ αλ Μακτούμ, ανιψιός του σείχη που διοικεί το μικροσκοπικό εμιράτο και ένας από τους πιο εύπορους επιχειρηματίες του.

Επομένως, εφόσον ακόμη και ο αραβικός καπιταλισμός μπήκε στα βαθιά νερά του μηχανοκίνητου αθλητισμού, η κατασκευή μιας πίστας στην αρκούντως ευρωπαϊκή Τουρκία θα έπρεπε να θεωρηθεί απόλυτα φυσιολογική και αναμενόμενη. Όχι όμως χωρίς αντιδράσεις...

Αρκετοί οπαδοί του μηχανοκίνητου αθλητισμού συνειδητοποίησαν προς μεγάλη τους απογοήτευση ότι η επιλογή της Τουρκίας απείλησε προς στιγμήν να πετάξει εκτός αγωνιστικής μια από τις πιο θρυλικές πίστες του πλανήτη: τη βρετανική πίστα του Σίλβερστοουν. Έσταζαν χολή οι σελίδες των βρετανικών *Financial Times*, όταν πληροφορήθηκαν ότι η Κωνσταντινούπολη θα διοργανώσει αγώνες, ενώ η πίστα του Σίλβερστοουν κινδύνευε να μείνει εκτός διοργάνωσης: «Οι “κλασικές” διαδρομές της Μόντσα, του Μονακό και του Σίλβερστοουν έχουν ταυτιστεί στη συνείδηση του κοινού με τη Φόρμουλα 1. Αντίθετα, οι πίστες της Κωνσταντινούπολης και της Σαγκάης έχουν τόση σχέση με την ιστορική κληρονομιά του αθλήματος όσο ένα Πλειστότσιον», ανέφερε το σχετικό άρθρο με το κυνικό χιούμορ που μόνο ένας ταπεινωμένος Άγγλος μπορεί να επιδείξει.

Ομολογουμένως, οι αγώνες F1 έχουν τόση σχέση με τον μέσο Τούρκο φίλαθλο όσο είχαν το μπάντμινγκτον και οι σύγχρονοι Ολυμπιακοί Αγώνες με τους Έλληνες. Για την ακρίβεια, η διοργάνωση ενός γκραν πρι στην Τουρκία αντιστοιχεί στη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων στην Ελλάδα. Δύο λαοί, που στη συντριπτική πλειοψηφία τους ασχολούνται μόνο με το ευγενές άθλημα του ποδοσφαίρου, καλούνται να φιλοξενήσουν μια εξωφρενικά ακριβή εκδήλωση, που θα τους φέρει στο προσκήνιο της διεθνούς επικαιρότητας για μερικές ημέρες (ώρες, στην περίπτωση της Τουρκίας). Οι ομοιότητες όμως δεν σταματούν εδώ.

Η Τουρκία απέκτησε τη δική της ΔΟΕ με τη Διεθνή Ομοσπονδία Μηχανοκίνητου Αθλητισμού, ενώ τον Ζακ Ρογκ υποδύθηκε ο «αυτοκράτορας της F1», Μπέρνι Έκλεστον. Ως άλλος Ιούλιος Καίσαρας, ο Έκλεστον περιόδευσε στη Σμύρνη, την Αττάλεια και την Κωνσταντινούπολη πριν αναφωνήσει το δικό του «ήλθον, είδον, ενίκησα». (Παρεμπιπτόντως, ο Καίσαρας είχε πει το «veni, vidi, vici» μερικές εκατοντάδες χιλιόμετρα μακρύτερα, στην πόλη Ζήλα κοντά στην Αμάσεια).

Ύστερα από μααραθώνιες διαβουλεύσεις και την εξασφάλιση οικονομικής στήριξης από την τουρκική κυβέρνηση, ο Έκλεστον έδωσε τη συγκατάθεσή του για την κατασκευή της πίστας, αξίας 60 εκ. δολαρίων. Η τουρκική κυβέρνηση δεσμεύτηκε να καταβάλλει για επτά χρόνια στην Ομοσπονδία της F1 13,5 εκ. δολάρια ετησίως, προκειμένου να εξασφαλίσει τα δικαιώματα διοργάνωσης των αγώνων. Παράλληλα, συμφώνησε να πληρώσει πρόστιμο 25 εκ. δολαρίων, αν η κατασκευή της πίστας δεν είχε ολοκληρωθεί μέχρι το Μάρτιο του 2005.

Είναι λοιπόν εύκολο να κατανοήσει κάποιος τον πανικό που κατέλαβε τους αξιωματούχους στο τουρκικό Υπουργείο Οικονομικών, όταν συνειδητοποίησαν λίγους μήνες αργότερα ότι το κόστος της διοργάνωσης είχε εκτιναχθεί στα 153 εκ. δολάρια. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Zaman*, λίγους μήνες πριν ανάψει το πράσινο φως στη γραμμή εκκίνησης, τα κονδύλια είχαν εξαντληθεί και οι υπεύθυνοι αναζητούσαν επειγόντως νέα κυβερνητική στήριξη. Εκεί που θα έπρεπε να έχει στηθεί το βασίλειο της F1 υπήρχαν μόνο μερικοί εκσκαφείς. Οι αρμόδιοι έπρεπε να βρουν σε ελάχιστο χρονικό διάστημα άλλα 55 εκ. δολάρια. Διαφορετικά, κινδύνευαν να μείνουν στην ιστορία του αθλήματος για μια διεθνή καινοτομία –τη διοργάνωση του πρώτου χωμάτινου γκραν πρι.

Τα προβλήματα όμως που έφερε μαζί της η Φόρμουλα 1 (όπως και οι Ολυμπιακοί Αγώνες) δεν ήταν μόνο οικονομικού χαρακτήρα. Σύμφωνα με περιβαλλοντικές οργανώσεις της Τουρκίας, η περιοχή που επιλέχτηκε για την κατασκευή της πίστας, εκτός του ότι βρισκόταν πάνω στον υδροφόρο ορίζοντα της Κωνσταντινούπολης, φιλοξενούσε σπάνια είδη από φυτά και πεταλούδες. Κάποιος έπρεπε λοιπόν να εξηγήσει στους «αφελείς» οικολόγους τι εστί μηχανοκίνητος αθλητισμός. Το δύσκολο αυτό έργο ανέλαβε ο πρόεδρος του εμπορικού επιμελητηρίου Κωνσταντινούπολης, Μεχμέτ Γιλντιρίμ. «Αυτό που εσείς αποκαλείτε πεταλούδα είναι ένα ζώο που γεννιέται το πρωί και πεθαίνει το απόγευμα», εξήγησε με αφοπλιστική ειλικρίνεια και συμπλήρωσε: «Δεν μπορούμε εμείς να το κρατάμε στη ζωή. Η Φόρμουλα 1 είναι σημαντικότερη από τις πεταλούδες».

Ας σημειωθεί ότι το ενδιαφέρον του προέδρου Γιλντιρίμ για τη διοργάνωση δεν πήγαζε από την αγάπη του για το άθλημα, αλλά από το γεγονός ότι το Εμπορικό Επιμελητήριο Κωνσταντινούπολης συμμετέχει στο κονσόρτσιουμ κατασκευής της πίστας. Όπως αποκάλυψαν μάλιστα οι *Financial Times* (πάλι αυτοί), το επιμελητήριο ασκούσε πιέσεις για να χαρακτηριστεί η περιοχή «τουριστική ζώνη» και να απολαμβάνει φορολογικές ελαφρύνσεις.

Ως άξιος μνηστήρας του Δυτικού τρόπου ζωής, η Τουρκία ήθελε να αποδείξει ότι ξέρει να λύνει γόρδιους δεσμούς (όπως τα περιβαλλοντικά προβλήματα) με το σπαθί της. Αυτό που κανείς δεν σκέφτηκε να σχολιάσει ήταν οι πραγματικοί λόγοι για τους οποίους η οικογένεια της F1 δέχτηκε τελικά στους κόλπους της την Τουρκία. Η προς ανατολάς εξάπλωση του αθλήματος δεν οφείλεται στα αισθήματα διεθνισμού των διοργανωτών, αλλά στο γεγονός, μεταξύ άλλων, ότι αρκετές από αυτές τις χώρες έχουν πολύ πιο χαλαρή νομοθεσία για τη διαφήμιση τσιγάρων. Ικανοποιούν δηλαδή τις απαιτήσεις των πολυεθνικών του καπνού.

Η ομοσπονδία μηχανοκίνητου αθλητισμού υπολόγισε το 2002 ότι οι καπνοβιομηχανίες συνεισέφεραν περίπου 350 εκ. δολάρια στις δραστηριότητές της, με τη μερίδα του λέοντος να καταλήγει στη Φόρμουλα 1. «Η διακοπή των διαφημίσεων τσιγάρων θα έχει καταστροφικές συνέπειες για το άθλημα», έλεγε το αφεντικό της F1, Μπέρνι Έκλεστον, όταν έγινε γνωστό ότι η ΕΕ θα απαγορεύσει στις καπνοβιομηχανίες την πρόσβαση στο τελευταίο τους προπύργιο. Ως εκ τούτου, τα μονοθέσια άρχισαν να τρέχουν σε διαδρομές όπως εκείνη της Κίνας ή του Μπαχρέιν, όπου η σχετική νομοθεσία είναι ελαστικότερη. Ούτως ή άλλως, η αγορά των τσιγάρων (για την ακρίβεια, ο ίδιος ο καρκίνος του πνεύμονα) άρχισε να προτιμά τον αναπτυσσόμενο κόσμο. Σύμφωνα με το βρετανικό λόμπι Δράση για το Κάπνισμα και την Υγεία, «σήμερα, τα 5 εκ. άτομα που πεθαίνουν ετησίως από παθήσεις που σχετίζονται με το κάπνισμα είναι μοιρασμένα στον αναπτυσσόμενο και τον αναπτυσσόμενο κόσμο. Μέχρι το 2030 όμως, όταν ο αριθμός των θυμάτων θα φτάνει τα 10 εκ., το 70% των θανάτων θα σημειώνεται στις αναπτυσσόμενες χώρες».

Ουσιαστικά λοιπόν, το φλερτ της F1 με την Τουρκία δεν κατοχυρώνει τα Δυτικά διαπιστευτήρια της χώρας, αλλά απειλεί να την κατατάξει στους νέους «φτωχούς συγγενείς» του αθλήματος – μια λεπτομέρεια που τα τουρκικά μέσα ενημέρωσης προτίμησαν να αποσιωπήσουν.

1.6 Ιστορίες παρενδυσίας

Ψηλά τακούνια, μίνι φούστα και διχτυωτό καλτσόν. Από μακριά είναι δύσκολο να τους ξεχωρίσεις. Καταλαβαίνεις όμως γρήγορα ότι καμιά γυναίκα στην Κωνσταντινούπολη δεν θα περπατούσε στον κεντρικό πεζόδρομο της πόλης ντυμένη τόσο προκλητικά. Οι περαστικοί, τους κοιτούν βαριεστημένα. Το θέαμα είναι πλέον καθημερινό και συνεπώς αδιάφορο.

Ορισμένοι δρόμοι της Κωνσταντινούπολης μπορούν να διεκδικήσουν με αξιώσεις τον τίτλο της παγκόσμιας πρωτεύουσας των τραβεστί και των τρανσέξουαλ. Μπροστά τους το Λονδίνο, η Νέα Υόρκη και το Άμστερνταμ θυμίζουν πουριτανικές κωμοπόλεις του Μεσαίωνα.

Λένε ότι στην Κωνσταντινούπολη ζουν και εργάζονται περίπου 3.000 τραβεστί – τεράστιος αριθμός ακόμη και για μια πόλη που έχει ξεπεράσει εδώ και χρόνια τα 10 εκ. κατοίκους. Με 5.000 δολάρια μπορούν να εξασφαλίσουν μια ικανοποιητική αλλαγή φύλλου και να περάσουν στον κόσμο των τρανσέξουαλ. Πολλοί όμως δεν θα καταφέρουν ποτέ να συγκεντρώσουν τα χρήματα. Άλλοι, απλώς δεν θα μπουν στον κόπο. Όπως κι αν περάσουν το κατώφλι της παρενδυσίας, είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα οδηγηθούν στην πορνεία. Πιάτσα πίσω από τον κεντρικό πεζόδρομο Ιστικλάλ ή σε κάποια εθνική οδό στα προάστια της Κωνσταντινούπολης.

Έχουν γραφτεί δεκάδες εργασίες και αρκετές διδακτορικές διατριβές που επιχειρούν να εξηγήσουν το φαινόμενο. Γιατί δηλαδή μια τόσο πουριτανική μουσουλμανική κοινωνία αποδέχεται την ύπαρξη τραβεστί. Πώς εξηγείται το γεγονός ότι στο κέντρο της πόλης κυκλοφορούν άντρες ντυμένοι γυναίκες, ενώ στα προάστια της πραγματοποιούνται ακόμα εγκλήματα τιμής. Γιατί οι ίδιοι άνθρωποι που θα μπορούσαν να έχουν σκοτώσει τις αδερφές τους για να «καθαρίσουν» την τιμή της οικογένειας καταφεύγουν στις υπηρεσίες αντρών ιεροδούλων. Την ίδια ώρα αρκετοί ομοφυλόφιλοι παραπονιούνται ότι ακόμη και σήμερα αναγκάζονται να ζουν στο κοινωνικό περιθώριο, τη στιγμή που οι τραβεστί και οι τρανσέξουαλ κινούνται σχετικά ελεύθερα στο κέντρο της πόλης.

Η Τουρκία δεν είναι η μόνη χώρα όπου το να είσαι ομοφυλόφιλος ή απλώς γυναίκα μπορεί να προκαλέσει σημαντικότερα προβλήματα απ' το να γίνεις τραβεστί ή τρανσέξουαλ. Στη Σαουδική Αραβία, το Ιράν και την Υεμένη, υπόνοιες ομοφυλοφιλίας μπορεί να οδηγήσουν ακόμη και στη θανατική ποινή. Στην Αίγυπτο, η αστυνομία πραγματοποιεί συχνές εφόδους σε στέκια ομοφυλοφίλων, οδηγώντας δεκάδες άτομα στα αστυνομικά τμήματα του Καΐρου. Τα ισλαμικά ιερά κείμενα εμμέσως πλην σαφώς απαγορεύουν τις ομοφυλοφιλικές σχέσεις, αν και προστατεύουν με το δικό τους τρόπο τους ομοφυλόφιλους. Συγκεκριμένα, ορίζουν ότι, προκειμένου να υπάρξει τιμωρία των «δραστών», θα πρέπει να καταθέσουν εναντίον τους τέσσερις αυτόπτες μάρτυρες. (Στο ίδιο πνεύμα, η τουρκική στρατολογία προσφέρει απαλλαγή σε ομοφυλόφιλους μόνο αν προσκομίσουν φωτογραφίες ή βιντεοκασέτες που να αποδεικνύουν την «ιδιαιτερότητά» τους).

Εντούτοις, στο Ιράν λόγω χάρη έχουν πραγματοποιηθεί εκατοντάδες αλλαγές φύλου. Η πρώτη σχετική άδεια δόθηκε μάλιστα από τον ίδιο τον Αγιατολάχ Χομείνι στη Μαριάμ Κχατούν Μολκάρα. Ο ηγέτης της ισλαμικής επανάστασης υπέγραψε την άδεια που ζητούσαν οι γιατροί για να προχωρήσουν στην επέμβαση και δώρισε στη Μαριάμ το μαύρο τσαντόρ που θα έπρεπε να φορά στο εξής. Σχεδόν δύο δεκαετίες αργότερα, ο δρ. Μιρτζαλαλί, ο χειρουργός που έχει πραγματοποιήσει τις περισσότερες αλλαγές φύλου στη χώρα, υπερηφανεύεται ότι σε διάστημα 12 χρόνων έκανε 320 επεμβάσεις. «Οι συνάδελφοί μου στην Ευρώπη χειρουργούν κατά μέσο όρο μόνο 40 άτομα ανά 10 χρόνια», έλεγε στην

ανταποκρίτρια του BBC που τον επισκέφτηκε στην Τεχεράνη. Αρκετές πουριτανικές και ανδροκρατούμενες κοινωνίες του αραβικού και ισλαμικού κόσμου λοιπόν επιδεικνύουν απρόσμενη ανοχή σε άντρες που επιθυμούν να περάσουν στον κόσμο των γυναικών. Και φυσικά, η Τουρκία διεκδικεί τα σκήπτρα.

Ορισμένοι αντιμετωπίζουν την τουρκική «παρενδυσία» σαν παρακαταθήκη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι σχετικές συνήθειες όμως είχαν υποχωρήσει αισθητά ήδη από την εποχή των μεταρρυθμίσεων Τανζιμάτ, με τις οποίες η Οθωμανική Αυτοκρατορία επιχείρησε να εισάγει ορισμένες από τις ιδέες της Ευρώπης. Όσο για τη λέξη «οθωμανικό», που χρησιμοποιείται στην Ελλάδα για να περιγράψει την παρά φύσιν σεξουαλική επαφή, είναι άγνωστη στην Τουρκία. Εδώ, όπως και σε πολλές ακόμα περιοχές της Ευρώπης, αυτό το είδος επαφής λέγεται «ελληνικό»!

Μια πιο ρεαλιστική εξήγηση αποδίδει τον τεράστιο αριθμό των Τούρκων τραβεστί και τρανσέξουαλ στο γεγονός ότι η τουρκική κοινωνία, αν και έχει ξεφύγει από την αυστηρή ισλαμική παράδοση της σαρία (του ισλαμικού νόμου που καθορίζει τη ζωή των πιστών), παραμένει βαθιά πουριτανική για τα δεδομένα της Δύσης. Η ομοφυλοφιλία λοιπόν εξακολουθεί να είναι κατακριτέα, γεγονός που εκ των πραγμάτων οδηγεί τους ομοφυλόφιλους στο κοινωνικό περιθώριο. Έχοντας περάσει αυτό το στάδιο απομόνωσης, ιδιαίτερα οι τρανσέξουαλ οδηγούνται εύκολα στην πορνεία –η οποία, σε αρκετές περιπτώσεις, είναι η μόνη οδός επιβίωσης. Η πελατεία των τρανσέξουαλ είναι εξασφαλισμένη ακριβώς λόγω των περιορισμών που επιβάλλει η κοινωνία στις ετεροφυλοφιλικές σχέσεις. Για αρκετούς Τούρκους που φτάνουν από τα βάθη της Ανατολίας, είναι περισσότερο ανήθικο (και δύσκολο) να «ατιμάσουν» μια κοπέλα την οποία δεν θα παντρευτούν, παρά να καταφύγουν στις υπηρεσίες ενός πρώην ή νυν άντρα. Άλλωστε, ο ίδιος ο ορισμός της ομοφυλοφιλίας στην Τουρκία είναι ελαφρώς συγκεχυμένος. Ο ενεργητικός εραστής δεν θεωρεί τον εαυτό του ομοφυλόφιλο. Ο παθητικός αναγκάζεται να είναι θηλυπρεπής και δεν πρέπει σε καμιά περίπτωση να ζητήσει αλλαγή ρόλων. Μια τέτοια «αυθάδεια» μπορεί να έχει βαρύτερες συνέπειες.

Η ζωή των Τούρκων τραβεστί και τρανσέξουαλ της Κωνσταντινούπολης δεν ήταν πάντα εύκολη. Πριν από δύο ή τρία χρόνια, οι επιθέσεις και οι προσαγωγές από την αστυνομία εντάσσονταν στην ημερήσια διάταξη. Ειδικά από τα μέσα της δεκαετίας του '90, όταν οι ισλαμιστές άρχισαν να καταλαμβάνουν τους μεγάλους δήμους, η πορνεία βρέθηκε στο περιθώριο και αρκετοί οίκοι ανοχής μετατράπηκαν σε γκέτο, όπου η είσοδος επιτρέπεται μόνο σε Τούρκους. Πολίτες κατέβαιναν στους δρόμους κραδαίνοντας τουρκικές σημαίες και απαιτώντας την απομάκρυνση των τρανσέξουαλ από το κέντρο της πόλης.

Το 1996, όταν διοργανώθηκε στο κέντρο της Κωνσταντινούπολης η διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για τους ανθρώπινους οικισμούς, με τίτλο Habitat II, η αστυνομία πραγματοποίησε τη μεγαλύτερη επιχείρηση «σκούπα» στο κέντρο της πόλης, με δεκάδες συλλήψεις και ξυλοδαρμούς. Οι τουρκικές αρχές εν αγνοία τους βροντοφώναζαν στους συνέδρους αυτό που ήθελαν να συγκαλύψουν: ότι η Κωνσταντινούπολη έπρεπε ακόμα να διανύσει πολύ δρόμο για να αποκτήσει τα χαρακτηριστικά μιας δυτικής μεγαλούπολης.

Για αρκετούς μήνες μετά την επιχείρηση «αρετή» της τουρκικής αστυνομίας, οι τραβεστί επικοινωνούσαν μεταξύ τους σε συνθήκες ημι-παρανομίας, μέσα σε υπόγειο κλαμπ, κομμωτήρια και άλλα στέκια. Μέσα σε αυτό το καθεστώς εμφανίστηκαν οι σημαντικότερες φιγούρες του κινήματος των τραβεστί και των ομοφυλόφιλων, που κατάφεραν να συνδέσουν τον αγώνα τους με τον αγώνα για τη βελτίωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Τουρκία. Άνθρωποι όπως η Ντεμέτ Ντεμίρ, με δεκαπεντάχρονη θητεία στο πεζοδρόμιο και 300 συλλήψεις στο ποινικό της μητρώο, μετατράπηκαν σε σύμβολα αυτού του αγώνα.

Η αποδοχή των τραβεστί και των τρανσέξουαλ ως βασικό συστατικό της «μητρόπολης» που ήταν η Κωνσταντινούπολη πραγματοποιήθηκε μόλις στα τέλη της δεκαετίας του '90. Ήταν η εποχή που η τουρκική αστυνομία αποφάσισε να λανσάρει το νέο, «εξευρωπαϊσμένο» προφίλ της. Τα μέλη των τουρκικών ΜΑΤ βίωσαν στιγμές αγνού, παρθένου σουρεαλισμού, καθώς υποχρεώθηκαν να παρακολουθούν ακόμη και σεμινάρια κλασικής μουσικής. Πιθανόν τότε δημιουργήθηκε και η πρώτη γυναικεία διμοιρία, η οποία έκτοτε τοποθετείται σε περίοπτη θέση μεταξύ των διαδηλωτών και των τηλεοπτικών συνεργείων.

Ο αρθρογράφος Ερτογρούλ Οζκιόκ περιέγραφε κάπως έτσι το νέο πρότυπο του Τούρκου αστυνομικού από τις σελίδες της εφημερίδας *Hürriyet*:

«Η αστυνομία αλλάζει. Φέρνουν έφιππους αστυνομικούς στην Αττάλεια. Οι φρουροί θα φοράνε μαύρα γυαλιά. Οι στολές ξανασχεδιάζονται. Όλα αρχίζουν να θυμίζουν το Σαν Φρανσίσκο και το Λος Άντζελες... Οι αισθητικές αλλαγές ξεκινούν από την Κωνσταντινούπολη. Τα μουστάκια φύγανε. Τα δυτικά πρότυπα φαίνονται στις στολές. Όμορφα αγόρια και κορίτσια αντικαθιστούν την κλασική μορφή του Τούρκου αστυνομικού με την τεράστια κοιλιά. Όταν βλέπω αυτά τα παιδιά, θυμάμαι τον μακαρίτη τον Οζάλ που έλεγε ότι “η αλλαγή στα ρούχα θα φέρει αλλαγή και στη νοοτροπία”».

Φυσικά, τα «όμορφα αγόρια και κορίτσια» που περιέγραφε ο Ερτογρούλ Οζκιόκ στο συνειρμικό του παραλήρημα, συνέχισαν να ξυλοκοπούν αριστερούς και Κούρδους διαδηλωτές –αλλά τώρα το έκαναν με στιλ. Και αυτό το νέο στιλ επέβαλε το σεβασμό των τραβεστί και των τρανσέξουαλ. Η τουρκική αστυνομία μπορεί να μην ξέχασε πώς να προστατεύει το κράτος από τον «εσωτερικό εχθρό», έμαθε όμως πώς να προστατεύει το προφίλ της από την κριτική των νυχτερινών δελτίων ειδήσεων και των ξένων ανταποκριτών.

Καθώς οι αστυνομικοί αποχωρούσαν από τα στέκια των τραβεστί, άρχισε να ενισχύεται ο δημοσιογραφικός κλοιός σε αυτά. Τα περιοδικά τούς αφιέρωναν σελίδες επί σελίδων, ενώ ο Λατίφ Ντεμιρτζί, ένας από τους πιο γνωστούς σκιτσογράφους, ξεκίνησε να παρουσιάζει τη ζωή σε μια από τις πολυκατοικίες όπου ζουν και εργάζονται. Στα σκίτσα του Ντεμιρτζί, οι οίκοι ανοχής δεν κατακλύζονταν πλέον από πελάτες. Στους διαδρόμους τους στέκονταν δημοσιογράφοι, εικονολήπτες και τεχνικοί ήχου, που περίμεναν υπομονετικά για μια σύντομη συνέντευξη. Οι τρανσέξουαλ ήταν η νέα μόδα της πόλης.

Κεφάλαιο 2: Πίσω από τη βιτρίνα

2.1 Ανήκομεν εις την Δύσιν

«Πόσο Ευρωπαίοι είμαστε τελικά;» αναρωτιόταν με πόνο καρδιάς η *Hürriyet*, ύστερα από το φονικό σεισμό και το τσουνάμι που ισοπέδωσε περιοχές της ανατολικής Ασίας το Δεκέμβριο του 2004. Το σχόλιο γράφτηκε τη στιγμή που οι ευρωπαϊκές χώρες συγκέντρωναν εκατοντάδες εκατομμύρια ευρώ για την αποκατάσταση των ζημιών. Οι Τούρκοι πολίτες όμως μόλις και μετά βίας είχαν καταφέρει να μαζέψουν περίπου 700.000 ευρώ. Για να ξεπεράσουν το ένα εκατομμύριο χρειάστηκε η παρέμβαση του ίδιου του πρωθυπουργού και τα επικριτικά (έως και προσβλητικά) σχόλια των τουρκικών ΜΜΕ. Ο άμοιρος Ερντογάν αναγκάστηκε να θυμηθεί το παρελθόν του στο χώρο του ερασιτεχνικού ποδοσφαίρου για να συγκεντρώσει μερικά ακόμη χρήματα. Ο «Τούρκος Μπεκενπάουερ», όπως τον αποκαλούσαν, υποσχέθηκε να παίξει σε φιλικό αγώνα στο γήπεδο Ινονού, τα έσοδα του οποίου θα δίνονταν στους πληγέντες. Ό,τι δεν κατάφερε στα νιάτα του (όταν ο πατέρας του τού απαγόρευε να παίξει με τα χρώματα της Φενέρμπαχτσε), αναγκαζόταν να το κάνει τώρα, για να διασώσει το ευρωπαϊκό προφίλ του λαού του.

Οι τουρκικές ελίτ έφεραν βαρέως το γεγονός ότι οι πολίτες της χώρας τους δεν ακολουθούσαν το παράδειγμα των Ευρωπαίων. Όπως μαρτυρά και ο τίτλος της *Hürriyet*, δεν ανησυχούσαν τόσο για το αν θα φτάσει η βοήθεια σε όσους την είχαν ανάγκη, αλλά για το πώς θα κρίνει η ΕΕ την τουρκική απάθεια. Η απάντηση ήρθε λίγα εικοσιτετράωρα αργότερα από το γαλλικό πρακτορείο ειδήσεων: «Νωθρή ήταν η αντίδραση των Τούρκων για τα θύματα στην Ασία, παρότι απειλούνται συνεχώς από σεισμούς στην ίδια τους τη χώρα», έγραφε ο ανταποκριτής του ειδησεογραφικού πρακτορείου.

Καθώς η Ευρώπη λάνσαρε το προφίλ του «μεγάλου φιλόanthρωπου», η Τουρκία κινδύνευε να χάσει τα λιγοστά ευρωπαϊκά της διαπιστευτήρια. Κανείς δεν θυμήθηκε βέβαια ότι οι Τούρκοι πολίτες είχαν σταθεί οικονομικά στο πλευρό των Ιρακινών και των Παλαιστινίων –δυο λαών που δεν ισοπεδώθηκαν από κάποιο φυσικό φαινόμενο, αλλά από το ανθρώπινο μένος. Η φιλανθρωπία για τους λαούς της μακρινής Ασίας κρίθηκε περισσότερο «ευρωπαϊκή», παρόλο που ο αριθμός των θυμάτων στην ανατολική Ασία ήταν παραπλήσιος με του Ιράκ. Οι Τούρκοι πολίτες βρέθηκαν με τη στάση τους «εκτός κλίματος» και πλήρωσαν ακριβά αυτό τους το ατόπημα.

Και δεν ήταν η πρώτη φορά που κρίνονταν για τις ευρωπαϊκές περγαμηνές τους. Το φάντασμα του «ευρωπαϊσμού» πλανιέται εδώ και χρόνια πάνω από την Τουρκία. Έχει αναχθεί σε μονάδα μέτρησης των πάντων. Μια ιδιόμορφη δήλωση κοινωνικών φρονημάτων, χωρίς την οποία απειλείσαι συνεχώς με κοινωνικό αποκλεισμό. Το να χαρακτηριστείς Δυτικός και δη Ευρωπαίος έχει γίνει αυτοσκοπός, γεγονός που οδηγεί σε μια άνευ προηγουμένου αντιγραφή των ευρωπαϊκών προτύπων. Τα Χριστούγεννα για παράδειγμα, τα μεγάλα σουπερμάρκετ γεμίζουν με χριστουγεννιάτικα δέντρα και στολίδια. Σε μια χώρα 70 εκατομμυρίων μουσουλμάνων, Άγιοι Βασίληδες περιφέρονται στους δρόμους. Η φιγούρα του χοντρούλη αγίου ντυμένου στα κόκκινα (η εικόνα δηλαδή που λάνσαρε η Κόκα Κόλα στις διαφημίσεις της τα Χριστούγεννα του 1931) ταιριάζει με τα νέα πρότυπα που προωθούνται στα αστικά κέντρα. Η εμμονή μάλιστα στον άνθρωπο της Κόκα Κόλα προκάλεσε μίνι διπλωματικό επεισόδιο με τη Μόσχα:

Τον Απρίλιο του 2005 το τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών καλούσε με επείγον τηλεγράφημά του το δήμαρχο του Ντεμρέ (της πόλης Μύρα στη Λυκία) να

επανατοποθετήσει στη θέση του το άγαλμα του Αγίου Νικολάου, το οποίο είχε αποκαθλώσει πριν από μερικές ημέρες. Το άγαλμα αποτελούσε δώρο της Ρωσίας, αλλά ο δήμαρχος είχε προτιμήσει να το αντικαταστήσει με έναν πλαστικό Αϊ Βασίλη. Το Ντεμρέ συγκεντρώνει κάθε χρόνο χιλιάδες τουρίστες που αναζητούν την «άλλη» ιστορία του «Σάντα Κλάους». Ο μύθος θέλει τον επίσκοπο Νικόλαο, που έζησε στα Μύρα τον 4ο αιώνα, να πετά πουγκιά με χρυσά νομίσματα στις καμινάδες των σπιτιών όπου ζούσαν ανύπαντρες κοπέλες (ένα από τα πουγκιά μάλιστα λέγεται ότι κατέληξε μέσα σε μια κάλτσα, που κρεμόταν για αδιευκρίνιστους λόγους από το τζάκι)! Το Ντεμρέ απέκτησε ιδιαίτερη σημασία για τη ρωσική εκκλησία και η απομάκρυνση του αγάλματος του Αγίου Νικολάου προκάλεσε την άμεση παρέμβαση της ρωσικής πρεσβείας στην Άγκυρα. «Ο Άγιος Νικόλαος ολοκλήρωσε την αποστολή του», ήταν η απάντηση του δημάρχου, ο οποίος συνέχισε να «εξωραΐζει» την κεντρική πλατεία της πόλης με τον πλαστικό άνθρωπο της Κόκα Κόλα, παρά τις προειδοποιήσεις του τουρκικού υπουργείου.

Δεν είναι φυσικά το πνεύμα των Χριστουγέννων που μαγεύει χιλιάδες Τούρκους, αλλά το καταναλωτικό πνεύμα των μεγάλων εορτών της χριστιανοσύνης που τους συγκινεί περισσότερο. Το γεμάτο τραπέζι των Χριστουγέννων με τη γαλοπούλα είναι για τα πολυκαταστήματα πιο δελεαστικό από τη νηστεία που συνοδεύει το μουσουλμανικό ραμαζάνι. Και όλα αυτά, ενώ το 2005 η τουρκική Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων καλούσε επισήμως τους πιστούς να μην γιορτάσουν ούτε καν την Πρωτοχρονιά, αφού η είσοδος του έτους έπεφτε Παρασκευή –ιερή μέρα των μουσουλμάνων.

Ο εορτασμός των Χριστουγέννων αποτελεί μια από τις πιο χαρακτηριστικές προσπάθειες αντιγραφής των Δυτικών προτύπων, αλλά δεν είναι η μόνη. Το τι είναι ευρωπαϊκό και τι όχι παραμένει συγκεχυμένο και όλοι παρακαλούν να μην γίνει η επόμενη γκάφα της κυβέρνησης που θα τους εκθέσει στα μάτια των κομισάριων της ΕΕ. Στα αυτιά των ευρωπαίων της Τουρκίας ηχούν ακόμη οι δηλώσεις του πρώην επίτροπου για την ενιαία αγορά Φριτς Μπόλκεστεϊν, ο οποίος χαρακτήρισε την Ουκρανία και τη Λευκορωσία «πιο ευρωπαϊκές από την Τουρκία». Κανείς δεν θα ξεχάσει την ημέρα που ο Μπόλκεστεϊν κάλεσε τους Ευρωπαίους πολίτες να σταματήσουν την είσοδο των Τούρκων στην ΕΕ, όπως είχαν κάνει οι πρόγονοί τους με τους Οθωμανούς το 1683 στη μάχη της Βιέννης. Τα λόγια του τρόμαξαν τους Τούρκους όσο και οι δηλώσεις του Γάλλου πρώην πρωθυπουργού Ζαν Πιέρ Ραφαρέν, ο οποίος έβλεπε «το ποτάμι του Ισλάμ να μπαίνει στην κοίτη του κοσμικού κράτους». Έπρεπε πάση θυσία να αποδείξουν του λόγου το... αναληθές. Αλλά δεν ήξεραν πώς.

Δεν θα μπορούσαν φυσικά να γνωρίζουν τι έπρεπε να κάνουν, τη στιγμή που ούτε η ίδια η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν φαινόταν να ξέρει τι ακριβώς ζητούσε από την Τουρκία. Ο Γκίντερ Φερχόιγκεν, πρώην επίτροπος για τη διεύρυνση, έδωσε πραγματική μάχη για να αποτρέψει την ποινικοποίηση της μοιχείας, ενώ άφησε σε δεύτερη μοίρα το ρόλο που διαδραματίζουν οι στρατηγοί στην πολιτική ζωή της χώρας. Ο άνθρωπος που υποσχέθηκε να δώσει στην Άγκυρα ημερομηνία έναρξης ενταξιακών διαπραγματεύσεων (χωρίς η Τουρκία να έχει αναγνωρίσει την Κυπριακή Δημοκρατία) κόντεψε να τινάξει τα πάντα στον αέρα για ένα... κέρατο. Αποσβολωμένος ο Ερντογάν έβλεπε την Ευρώπη να του ανοίγει πολιτικό τάφο για ένα δευτερεύον ζήτημα, όπως η μοιχεία, ενώ παράλληλα του επέτρεπε να λάβει ημερομηνία χωρίς να έχει αναγνωρίσει όλα τα κράτη-μέλη της ΕΕ.

Και ο παραλογισμός των ευρωπαϊκών αιτημάτων δεν είχε τέλος. Πολλές από τις προϋποθέσεις που έθετε επισήμως η Κομισιόν και ανεπίσημως ο ευρωπαϊκός Τύπος θα αρκούσαν για να αποδείξουν ότι αρκετές από τις χώρες της Γηραιάς Ηπείρου δεν αξίζουν

τον τίτλο του Ευρωπαίου. Γιατί, λόγω χάρη, να γίνεται ανεκτή η απαγόρευση των εκτρώσεων από την Ιρλανδία και τη Μάλτα και όχι η ποινικοποίηση της μοιχείας; Πόσο «ευρωπαϊκή» είναι η Ελβετία, που έδωσε δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες μόλις το 1971 και αναγνώρισε ισότητα δικαιωμάτων για άντρες και γυναίκες το 1985; Γιατί ορισμένοι ενοχλούνται από την εικόνα του Ατατούρκ στους δρόμους των τουρκικών πόλεων και δεν σχολιάζουν το γεγονός ότι οι συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν την υπογραφή επτά βασιλιάδων και ενός δούκα: Είναι η Αυτού Μεγαλειότης ο βασιλεύς των Βέλγων, η Αυτής Μεγαλειότης η βασίλισσα της Δανίας, η Αυτού Μεγαλειότης ο βασιλεύς της Ισπανίας, η Αυτού Βασιλική Υψηλότης ο Μέγας Δούκας του Λουξεμβούργου, η Αυτής Μεγαλειότης η βασίλισσα των Κάτω Χωρών, η κυβέρνηση του βασιλείου της Σουηδίας και η Αυτής Μεγαλειότης η βασίλισσα του Ηνωμένου Βασιλείου, της Μεγάλης Βρετανίας και Βορείου Ιρλανδίας.

Εξάλλου, πώς μπορεί «το ποτάμι του Ισλάμ να απειλεί την κοίτη του κοσμικού κράτους» στην ΕΕ, όπως έλεγε ο Ραφαρέν, όταν σε αυτή την κοίτη ζουν άνθρωποι σαν τους Ολλανδούς, τα νομίσματα των οποίων αναγράφουν «God zij met ons (ο Θεός είναι μαζί μας)»; Γιατί η Τουρκία συγκεντρώνει τα πυρά των Ευρωπαίων για τον ποινικό της κώδικα και δεν ασκείται αντίστοιχη κριτική στη Μεγάλη Βρετανία, όπου μετά τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου επιτρέπεται η κράτηση υπόπτων χωρίς την απαγγελία κατηγορίας (ρύθμιση η οποία παραβιάζει την ευρωπαϊκή συνθήκη ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σύμφωνα με το ανώτατο δικαστήριο της χώρας); Ποιος τολμά να μιλά για διασύνδεση του τουρκικού κράτους με τη μαφία ή για ολιγοπωλιακό έλεγχο των μέσων ενημέρωσης, όταν ο Σίλβιο Μπερλουσκόνι παραμένει πρωθυπουργός της Ιταλίας; Και, αν η Τουρκία κατηγορείται για περιορισμό των θρησκευτικών ελευθεριών, γιατί επιτρέπεται στη Γαλλία να απαγορεύει τη μουσουλμανική μαντίλα στα σχολεία –ενώ σιωπηρά αφήνει ατιμώρητους τους μαθητές που φορούν το χριστιανικό σταυρό; Τέλος, γιατί η μουσουλμανική (αλλά κοσμική) Τουρκία είναι πιο επικίνδυνη από την ορθόδοξη Ελλάδα, που αφήνει τους ιερείς της να εκφέρουν πολιτικό λόγο στα τηλεοπτικά παράθυρα;

Φυσικά, τα επιχειρήματα αυτά, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρον από Τούρκους διανοούμενους και δημοσιογράφους, δεν αρκούν για να αποδείξουν ότι η Τουρκία είναι ευρωπαϊκή. Μέσα στην απλοϊκότητά τους όμως αποδεικνύουν ότι αρκετά από τα επιχειρήματα που χρησιμοποιήθηκαν εναντίον της τουρκικής ένταξης στην ΕΕ ήταν άστοχα ή ξενοφοβικά. Όσοι από τους Ευρωπαίους πολίτες τα ασπάστηκαν φάνηκε να αφήνουν σε δεύτερη μοίρα της ανησυχίας για το δημοκρατικό έλλειμμα που προκαλεί η παρουσία των Τούρκων στρατηγών και για την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το πρώτο «όχι» που φώναξαν απέναντι στην Τουρκία ήταν σοβινιστικό. Ο Τούρκος ήταν ο «Άλλος», που θα έπαιρνε τη δουλειά τους, θα βρόμιζε τις γειτονιές τους και μπορεί να βίαζε και τις κόρες τους. Το «όχι» των ευρωπαίων πολιτών δεν είχε σχέση ούτε με την άρνηση του Βαλερί Ζισκάρ Ντ' Εστέν, που προειδοποιούσε για το μέλλον του ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Και φυσικά, δεν είχε καμιά σχέση με το αχνό όχι της ευρωπαϊκής αριστεράς, που προειδοποιούσε τον τουρκικό λαό για το δυσβάσταχτο κόστος της ένταξης. Ήταν, κατά βάση, ένα «όχι» προς τον Τούρκο πολίτη επειδή είναι Ασιάτης και μουσουλμάνος. Μόνο όταν οι Γάλλοι και οι Ολλανδοί ψηφοφόροι απέρριψαν τα νεοφιλελεύθερα χαρακτηριστικά του Ευρωσυντάγματος, η ευρωπαϊκή κοινή γνώμη φάνηκε να ασχολείται με τους πραγματικούς κινδύνους που εγκυμονεί η ένταξη της Τουρκίας για τους εργαζόμενους στην ΕΕ.

Όσο για την Ελλάδα, ο διάλογος αυτός, όπως αποδείχτηκε, αποτελούσε ψιλά γράμματα για τα ΜΜΕ και την κοινή γνώμη. Τη στιγμή που στην Ευρώπη διεξάγονταν

ιδεολογικές τιτανομαχίες για το μέλλον της ΕΕ μετά την ένταξη της Τουρκίας, Αθήνα και Λευκωσία επιδίδονταν (και αυτό με καθυστέρηση χρόνων) σε ένα τοπικιστικό παζάρι της τελευταίας στιγμής. Στη συζήτηση για την Τουρκία και το μέλλον της ΕΕ, η Ελλάδα θύμιζε «επαρχιώτη στην Ομόνοια». Ήταν ο λιγότερο Ευρωπαίος συνομιλητής όλων.

2.2 Από τη θέση του οδηγού

Το γεγονός ότι στα κριτήρια της Κοπεγχάγης δεν υπήρξαν ποτέ αναφορές στην οδηγική συμπεριφορά των Τούρκων αποδεικνύει: α) πως οι Βρυξέλλες δεν έχουν αίσθηση της τουρκικής πραγματικότητας και β) ότι χώρες όπως η Γερμανία, που τότε ζητούσαν την ένταξη της Τουρκίας, έθεσαν τα γεωστρατηγικά τους συμφέροντα πάνω από την ασφάλεια των πολιτών τους και του ευρωπαϊκού οικοδομήματος εν γένει. Το πρόβλημα δεν είναι αν η ΕΕ θα ανοίξει τα σύνορά της σε εκατομμύρια Τούρκους μετανάστες, αλλά αν αυτοί θα έρθουν με το αυτοκίνητό τους.

Εάν δεν έχεις παρκάρει, οδηγήσει και ταξιδέψει με αυτοκίνητο στην Τουρκία, είναι σχεδόν αδύνατο να κατανοήσεις τις βαθύτερες διεργασίες που συντελούνται σε κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό και θρησκευτικό επίπεδο. Από τη θέση του οδηγού μπορείς να καταλάβεις τη λειτουργία της τουρκικής μαφίας, τη διαφθορά της αστυνομίας, το λεγόμενο σύνδρομο των Σεβρών απ' το οποίο κατατρώχεται το τουρκικό έθνος, αλλά και να νιώσεις τη βαθύτερη καλοσύνη και φιλοξενία του τουρκικού λαού.

Ένας οικονομολόγος λόγου χάρη, οδηγώντας στην Τουρκία θα πρόσεχε το μεγάλο αριθμό των επαγγελματικών οχημάτων, αλλά και των υπερπολυτελών αυτοκινήτων. Οι αναλυτές του Economist Intelligence Unit, που φαίνεται ότι παρατήρησαν την κατάσταση, εξηγούν ότι η συγκεκριμένη αναλογία αντικατοπτρίζει «το ρόλο των μικρών επιχειρήσεων στην τουρκική οικονομία» και φυσικά τις τεράστιες οικονομικές ανισότητες. Πιο απλά, όταν κυκλοφορούν πολλά φορτηγάκια και πολυτελή οχήματα σε μια πόλη, δεν σημαίνει ότι «οι δουλειές πάνε καλά». Σημαίνει ότι έχεις μια διχασμένη κοινωνία και ότι η οικονομία διέρχεται περιόδους κρίσης και χαμηλής ζήτησης καταναλωτικών αγαθών.

Το 2004, μόνο 7 στους 100 Τούρκους είχαν Ι.Χ. αυτοκίνητο, ενώ μέχρι το 2008 ο αριθμός τους θα έχει αυξηθεί μόλις σε 8 στους 100. (Στην Ελλάδα αυτοκίνητο έχουν 4 στους 10, ενώ σε χώρες όπως η Γαλλία 1 στους 2). Το Ι.Χ. παραμένει πολυτέλεια για την πλειοψηφία του πληθυσμού, παρά το γεγονός ότι η τουρκική αυτοκινητοβιομηχανία έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ιστορία της χώρας. Μάλιστα, είναι τόσο λίγοι οι Τούρκοι που μπορούν να αποκτήσουν το δικό τους αυτοκίνητο, ώστε οι μεγαλύτερες διεθνείς αυτοκινητοβιομηχανίες με εγκαταστάσεις στην Τουρκία συχνά δυσανασχετούν με τις δυνατότητες της εσωτερικής αγοράς (αν και τα φτηνά εργατικά χέρια είναι πάντα ένας λόγος για να παραμείνουν στη χώρα).

Η προϊστορία της αυτοκινητοβιομηχανίας στην Τουρκία μάς φέρνει στα πρώτα χρόνια σύστασης του τουρκικού κράτους. Ήταν το 1928 όταν ο Βεχμπί Κοτς εγκαινίασε τη συνεργασία του με τη Ford. Έκτοτε, οι μεγαλύτερες αυτοκινητοβιομηχανίες του πλανήτη αναζητούσαν Τούρκους συνεργάτες μεταξύ των ισχυρότερων βιομηχάνων. Έτσι, η Toyota βρέθηκε να συνεργάζεται με την οικογένεια Σαμπαντζί, η Fiat με τους Κοτς κ.ο.κ. Εξάιρεση αποτέλεσε η Renault, η οποία προτίμησε να συνεργαστεί απευθείας με τις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις και να δημιουργήσει το 1969 την εταιρεία OYAK Renault Automotive Factories –όπου OYAK είναι το ταμείο αλληλοβοήθειας του τουρκικού στρατού.

Το χαμηλό κόστος του εργατικού δυναμικού επέτρεψε στις ξένες αυτοκινητοβιομηχανίες να εξασφαλίσουν αστρονομικά κέρδη, μετατρέποντας συχνά την Τουρκία στο κέντρο της οικονομικής επέκτασής τους σε ολόκληρο τον πλανήτη. Το κόστος παραγωγής ενός αυτοκινήτου στην Τουρκία είναι σχεδόν το μισό από το κόστος παραγωγής στην Ιταλία, γεγονός που εξηγεί, λόγω χάρη, γιατί η Fiat και οι Τούρκοι συνεργάτες της έχουν επενδύσει περίπου δύο δις ευρώ σε ένα και μόνο εργοστάσιο στην Προύσα.

Η δράση της ξένης και εγχώριας αυτοκινητοβιομηχανίας στιγμάτισε ανεπανόρθωτα το σύνολο της τουρκικής κοινωνίας. Μπορείς να δεις τα σημάδια της ακόμη και στις λακκούβες των εθνικών δικτύων –στους δρόμους που κατασκευάστηκαν με εντολή Αμερικανών μηχανικών, για να αντικαταστήσουν το δίκτυο σιδηροδρόμων. Στους δρόμους όπου θα έτρεχαν τα ιδιωτικά αυτοκίνητα, φορτωμένα με τα μικροαστικά όνειρα των Τούρκων πολιτών. Στους δρόμους οι οποίοι κατέληξαν να «λιώνουν» υπό το βάρος των φορτηγών, που τρέχουν φορτωμένα με εμπορεύματα.

Θα αφήσουμε όμως για λίγο τις ξένες αυτοκινητοβιομηχανίες, για να πιάσουμε και πάλι το τιμόνι. Ένας από τους γνωστότερους τουριστικούς οδηγούς για την Τουρκία, ο *Lonely Planet*, αφιερώνει ένα κεφάλαιο στην οδήγηση, προσπαθώντας να μυήσει τους αναγνώστες του στις έννοιες του *κισμέτ* (τύχη) και του *καντέρ* (μοίρα), όπως αυτές εκφράζονται στους δρόμους της χώρας. Έτσι, εκατομμύρια τουρίστες πληροφορούνται τα ακόλουθα: Αν συγκρουστείς με ένα δέντρο ενώ μπαίνεις πατημένος στη στροφή με λάστιχα της δεκαετίας του '70, ακούγοντας δυνατά μουσική και διαπληκτιζόμενος με το συνοδηγό σου... είναι *κισμέτ*. Δεν θα μπορούσες να κάνεις τίποτα για να το αποφύγεις. Από την άλλη, δεδομένου ότι το *καντέρ* σου είναι ήδη γραμμένο στο μεγάλο βιβλίο του Αλλάχ, είναι άσκοπο να ασχολείσαι με μικρότητες όπως το σέρβις, η αλλαγή ελαστικών, η συντήρηση των φρένων κτλ. Αυτού του είδους η περιγραφή από το γνωστό ταξιδιωτικό οδηγό είναι βεβαίως εξώφθαλμα οριενταλιστική και μάλλον ρατσιστική. Ποιος μπορεί όμως να σκεφτεί καθαρά και να ανατρέξει στα πανανθρώπινα ιδανικά του, όταν οδηγεί σε μια ζούγκλα όπως η Κωνσταντινούπολη;

Διασχίζοντας τις τουρκικές πόλεις, έχεις την αίσθηση ότι οι περισσότεροι οδηγοί αγνοούν την ύπαρξη του φλας. Και φυσικά, το γεγονός ότι εσύ το χρησιμοποιείς δεν σημαίνει ότι οι γύρω σου θα καταλάβουν πως θέλεις να στρίψεις. Η συμπεριφορά των Τούρκων οδηγών είναι ένα μείγμα θρασυδειλίας και απέραντης καλοσύνης, που χαρακτηρίζει αρκετές ακόμα καθημερινές δραστηριότητές τους. Με τον ίδιο τρόπο που οδηγούν μπορεί να αντιδράσουν και σε μια μεγάλη οικονομική κρίση. Θα προσπαθήσουν να ελιχθούν για να επιβιώσουν, αλλά ποτέ δεν θα χάσουν την ψυχραιμία τους και συνήθως θα αντιδράσουν στωικά με τον απέναντι που τους κλείνει το δρόμο. Είναι χαρακτηριστικό πως, όταν το 2001 το μέσο νοικοκυριό έχασε σχεδόν τη μισή του αγοραστική δύναμη λόγω της υποτίμησης του νομίσματος, ελάχιστοι σκέφτηκαν ότι η κυβέρνηση θα πρέπει να παραιτηθεί την επόμενη ημέρα. Στην Ελλάδα θα είχαμε ζητήσει την κεφαλή του πρωθυπουργού επί πίνακι, ενώ στην Αργεντινή η αντίστοιχη κρίση οδήγησε τη χώρα στα όρια της επανάστασης. Όχι όμως στην Τουρκία. Εδώ, απλώς παραιτήθηκαν μερικοί δευτεροκλασάτοι γραμματείς υπουργείων.

Παλαιότερα, όταν το σκάνδαλο Σουσουρλούκ αποκάλυψε τις σχέσεις του τουρκικού κράτους με το οργανωμένο έγκλημα και τα παραστρατιωτικά αποσπάσματα θανάτου της νοτιοανατολικής Τουρκίας, πάλι δεν σημειώθηκε καμιά ανατρεπτική αλλαγή. Ορισμένοι βγήκαν στους δρόμους με σκούπες, οι οποίες συμβόλιζαν την ανάγκη «να καθαρίσει η

κρατική βρομιά», και κάποιοι άλλοι έκλειναν το βράδυ τα φώτα στο διαμέρισμά τους σε ένδειξη διαμαρτυρίας. Η τουρκική εκδοχή της επιχείρησης «καθαρά χέρια», αν και έφερε στο φως αποκαλυπτικά στοιχεία για τη δράση του «παλαιού καθεστώτος», δεν προκάλεσε καμιά ανατροπή. Ακόμη κι αν θεωρήσουμε ότι οι Τούρκοι πολίτες πήραν τελικά την εκδίκησή τους στις εκλογές του 2002, αφήνοντας εκτός Εθνοσυνέλευσης το σύνολο σχεδόν των καθεστωτικών κομμάτων, πρόκειται για μια χλιαρή απάντηση και σίγουρα καθυστερημένη.

Αρκετοί κοινωνιολόγοι έχουν επιχειρήσει να εξηγήσουν την ψυχосύνθεση του Τούρκου πολίτη, αλλά συνήθως καταλήγουν σε αντικρουόμενα συμπεράσματα. Για παράδειγμα, προσπαθούν να δώσουν επιστημονική απάντηση στο γιατί ο Τούρκος δεν αντιδρά όταν του κόβουν το νερό και το ηλεκτρικό ρεύμα για δυο ημέρες. «Πρέπει να υπάρχει κάποια έλλειψη στα γονίδια μας» υπέθετε ο γνωστός δημοσιογράφος της *Hürriyet*, Τζουνέιτ Ουλσεβέρ, αναζητώντας την αιτία αυτής της «κοινωνικής αδράνειας». Άλλοι προχώρησαν ένα βήμα παραπέρα.

Στο βιβλίο της *Faces of the State* (Πρόσωπα του κράτους), η Γιαέλ Ναβάρo Γιασίν του πανεπιστημίου Κέιμπριτζ θεωρεί αυτή την κοινωνική αδράνεια αποτέλεσμα της σχέσης του Τούρκου πολίτη με το κράτος. Στην ανάλυσή της, η Ναβάρo επιστρατεύει διανοητές από τον Μαρξ και τον Ντεριντά μέχρι τον Φουκό και τον Ζιζέκ, αλλά καταλήγει στο συμπέρασμα ότι καμιά από τις υπάρχουσες θεωρίες για τις σχέσεις πολίτη-κράτους δεν μπορεί να ερμηνεύσει ικανοποιητικά το τουρκικό φαινόμενο. Η μαρξιστική εξήγηση ότι «δεν ξέρουν τι κάνουν, αλλά το κάνουν» της φαίνεται λίγη. Με άλλα λόγια, υποστηρίζει ότι η «ψευδής συνείδηση» (η αδυναμία του υποκειμένου να κατανοήσει τους μηχανισμούς που οδηγούν στην καταπίεσή του) δεν αρκεί για να περιγράψει τη στάση του Τούρκου.

Η προσέγγιση του Σλοβένου φιλοσόφου Σλαβόι Ζιζέκ, ότι «ξέρουν καλά τι κάνουν, αλλά εξακολουθούν να το κάνουν» πάλι δεν την ικανοποιεί απόλυτα. Δηλαδή, απορρίπτει επίσης τη θέση ότι στις σύγχρονες κοινωνίες τα άτομα έχουν επίγνωση της ψευδούς συνείδησης (γνωρίζουν, θα λέγαμε, τους μηχανισμούς καταπίεσης), αλλά και πάλι συμπεριφέρονται σαν να μην καταλαβαίνουν.

Η Ναβάρo Γιασίν λοιπόν καταλήγει στο δικό της συμπέρασμα, που θα μπορούσε να συνοψιστεί στη φράση: «ξέρουν καλά τι κάνουν, και το κάνουν γνωρίζοντας ότι δεν θα έπρεπε να το κάνουν». Για να εξηγήσει τι ακριβώς εννοεί, χρησιμοποιεί παραδείγματα από την καθημερινότητα απλών Τούρκων πολιτών, οι οποίοι έρχονται σε επαφή με το κράτος. Περιγράφει λόγου χάρη τη ζωή της Σανιγιέ, μιας καθαρίστριας στο δημαρχείο της Κωνσταντινούπολης, η οποία διαμαρτύρεται συνεχώς για τα προβλήματα του τουρκικού κράτους, αλλά την ίδια στιγμή πίνει νερό στο όνομα του στρατηγού Εβρέν –του «νέου Ατατούρκ», όπως τον αποκαλεί. Μέσα από παρόμοιες ιστορίες, η Γιασίν δίνει την εικόνα ενός πολίτη που γνωρίζει τα πάντα για το μηχανισμό καταπίεσής του, δεν κάνει τίποτα γι' αυτό, αλλά παράλληλα έχει επίγνωση ότι θα έπρεπε να κάνει κάτι.

Άλλοι ερευνητές, που αποφεύγουν να βουτήξουν στα βαθιά νερά της κοινωνιολογίας και της φιλοσοφίας, βρήκαν απλούστερες λύσεις που θυμίζουν περισσότερο την άποψη του Ουλσεβέρ για το «χαμένο γονίδιο». Αναζητούν λόγου χάρη τα αίτια της κοινωνικής αδράνειας στην ανατολίτικη κληρονομιά ή στο διαρκή φόβο τον οποίο προκαλεί ένα καταπιεστικό καθεστώς. Ένα φόβο που περνά από γενιά σε γενιά, ύστερα από αιώνες αυταρχισμού. Και η συζήτηση φυσικά συνεχίζεται.

Δεν είναι τυχαίο λοιπόν, για να επιστρέψουμε στη βόλτα μας με το αυτοκίνητο, ότι η κουλτούρα της ανοχής και της μικρο-παρανομίας εκφράζεται και στο τιμόνι. Θα ήταν όμως

άδικο να μην σημειώσουμε ότι οι ίδιοι άνθρωποι που μπορεί να σε οδηγούν για χρόνια στα όρια της υστερίας, παραβιάζοντας κάθε άρθρο του κώδικα οδικής κυκλοφορίας, θα κάνουν τα πάντα για να σε βοηθήσουν, μόλις χρειαστείς τη βοήθειά τους. Δεν είναι λίγες οι φορές που ζήτησα από τον οδηγό του διπλανού αυτοκινήτου να μου εξηγήσει πώς θα πάω σε μια περιοχή της πόλης και αυτός προσφέρθηκε να μπει μπροστά και να με οδηγήσει στον προορισμό μου –ακόμη κι αν αυτό σήμαινε ότι έπρεπε να βγούμε έξω από το κέντρο της Κωνσταντινούπολης. Αν μάλιστα εξηγήσεις ότι είσαι Έλληνας, θα θεωρήσουν υποχρέωσή τους να σε βοηθήσουν, επαναλαμβάνοντας ότι είσαι αδερφός τους (*kardes*) και ότι, χωρίς τους πολιτικούς και τις ξένες δυνάμεις, οι δύο λαοί θα ζούσαν ευτυχισμένοι εδώ και αιώνες... Η πιθανότητα να πέσεις σε κάποιο Γκρίζο Λύκο με διαφορετική κοσμοαντίληψη είναι στατιστικά ανύπαρκτη.

2.3 ΜΜΕ: Η ελευθερία του αυτολογκρίνεσθαι

Για τα περισσότερα ελληνικά μέσα ενημέρωσης, στην Τουρκία ζει και εργάζεται ένας μόνο δημοσιογράφος, ο οποίος ακούει στο όνομα Μεχμέτ Αλί Μπιράντ. Αυτόν θα καλέσεις για ζωντανή σύνδεση, είτε η τουρκική αρμάδα αποπλέει προς το Αιγαίο είτε ο Παναθηναϊκός παίζει με την Φενέρμπαχτσε. Το γεγονός ότι σηκώνει το κινητό του για να σου μιλήσει ακόμη και στα διαλείμματα των ζωντανών εκπομπών του (και κυρίως ότι μιλάει αγγλικά) τον καθιστά όρο εκ των ων ουκ άνευ κάθε ελληνικής τηλεοπτικής ή ραδιοφωνικής εκπομπής που σχετίζεται με την Τουρκία. (Φήμες λένε πως το γεγονός ότι γράφει στα αγγλικά στην *Turkish Daily News* τον καθιστούσε πριν από χρόνια μοναδικό ανάγνωσμα και στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών).

Το ελληνικό κοινό, ύστερα από δεκαετή και πλέον επαφή μαζί του, θα έπρεπε λογικά να έχει σχηματίσει την εντύπωση ότι οι περίπου 17 μεγαλύτερες εφημερίδες (και οι 3.500 τοπικές), οι 21 τηλεοπτικοί σταθμοί εθνικής εμβέλειας (μαζί με τους 11 καλωδιακούς και τους 220 τοπικούς) και τα περίπου 100 περιοδικά της Τουρκίας γεμίζουν τα προγράμματα και τις σελίδες τους με το έργο του Μπιράντ ή έστω με ερμηνείες και μεταφράσεις των γραπτών του.

Φυσικά, κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει τις δημοσιογραφικές περγαμηνές ενός ανθρώπου που έχει αναχθεί σε δημοσιογραφικό θρύλο και εντός της Τουρκίας. Είναι όμως απορίας άξιο γιατί η ελληνική δημοσιογραφία δεν αναζητά και άλλους εκπροσώπους του είδους στις εφημερίδες και τα κανάλια της Άγκυρας και της Κωνσταντινούπολης.

Δυστυχώς, το πρόβλημα των τουρκικών μέσων ενημέρωσης δεν είναι ότι έχουν μόνο έναν αναλυτή, όπως πιστεύουμε στην Ελλάδα, αλλά ότι έχουν εκατοντάδες. Στην Τουρκία πουλιούνται καθημερινά 4 εκ. φύλλα εφημερίδων. Μόνο στις 17 πρώτες (με κυκλοφορία άνω των 40.000 φύλλων η καθεμία) εργάζονται 408 σχολιαστές –η μεγαλύτερη αναλογία από οποιαδήποτε χώρα της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής. Θα εντοπίσεις τα κείμενά τους σε κάθε σελίδα των εφημερίδων, καταχωνιασμένα ανάμεσα σε έναν αχταρμά σοβαρών ειδήσεων, κουτσομπολιών και συνταγών μαγειρικής. Θα διαβάσεις σχόλια που μπορούν να συγκριθούν σε ποιότητα με τα μεγαλύτερα διεθνή έντυπα, αλλά και κωμικοτραγικές αναλύσεις περί επερχόμενου... πραξικοπήματος στην Ελλάδα.

Στις στρατιές των αναλυτών θα βρεις από πρώην διπλωμάτες, ακαδημαϊκούς και πολιτικούς μέχρι ποδοσφαιριστές και μάγεις. Ελάχιστοι από αυτούς εξειδικεύονται σε συγκεκριμένα θέματα της επικαιρότητας, γεγονός που τους επιτρέπει (όπως και στην Ελλάδα) να μιλούν επί παντός τού επιστητού. Οι ίδιοι άνθρωποι που γράφουν για το

Κυπριακό θα εκφράσουν τη γνώμη τους για τον ισλαμισμό και τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του Ερντογάν.

Πώς έφτασε όμως η Τουρκία σε αυτή την κατάσταση; Για να απαντήσουμε, πρέπει να εγκαταλείψουμε για λίγο τα πολυτελή υπερσύγχρονα γραφεία των τουρκικών εφημερίδων και τα στούντιο των τηλεοπτικών σταθμών, και να μεταφερθούμε στη νότια πλευρά του Κεράτιου Κόλπου.

Από τα τέλη του 19ου αιώνα, η περιοχή Μπαμπιάλι (Υψηλή Πύλη) της Κωνσταντινούπολης, κοντά στο παλάτι Τοπ Καπί και την Αγία Σοφιά, ήταν συνυφασμένη με τη δημοσιογραφία. Αν οι Άγγλοι και οι Γάλλοι εκδότες έστηναν τα γραφεία τους στη Φλιτ Στριτ του Λονδίνου και στη Λα Μπουρς του Παρισιού, προκειμένου να αφουγκράζονται τα μηνύματα της ανερχόμενης αστικής τάξης, οι Τούρκοι συνάδελφοί τους ήθελαν να ακούνε μόνο το παλάτι. Από τα γραφεία τους στο Μπαμπιάλι μπορούσαν να χρηματοδοτούνται –αλλά και να λογοκρίνονται– άμεσα. Δημιουργήθηκε έτσι μια γωνιά για τους δημοσιογράφους και για αρκετούς διανοούμενους, η οποία επέζησε για αρκετές δεκαετίες μετά την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Από αυτή τη γωνιά της πόλης λόγου χάρη ο Ναζίμ Χικμέτ επιδίωξε να προωθήσει τις ιδέες του μαρξισμού, πριν οδηγηθεί στη φυλακή και μετά στην εξορία.

Το Μπαμπιάλι όμως έμελλε να γνωρίσει άδοξο τέλος. Η σκληρή φιλελευθεροποίηση της τουρκικής οικονομίας στη δεκαετία του '80, παράλληλα με την ανάγκη αναβάθμισης των εκτυπωτικών εγκαταστάσεων, θα αναγκάσει τις μεγάλες εφημερίδες να μεταφέρουν τα γραφεία τους στα προάστια της Κωνσταντινούπολης. Κολοσσιαίες κατασκευές από γυαλί και μπετόν αρχίζουν να ξεπροβάλλουν ακόμη κι ανάμεσα στις παραγκουπόλεις. Για τους κατοίκους της περιοχής, οι κατασκευές αυτές είναι τόσο ξένες όσο ο και μαύρος μονόλιθος που ανακαλύπτουν οι προϊστορικοί άνθρωποι στην ταινία *Οδύσσεια του Διαστήματος* του Στάνλεϊ Κιούμπρικ.

Μέσα στους μονολιθικούς όγκους που οικοδομεί η νέα τουρκική οικονομία συντελείται μια τεράστια αλλαγή. Ο Τύπος φεύγει από τα χέρια των παραδοσιακών εκδοτικών συγκροτημάτων για να περάσει σε ομίλους επιχειρήσεων με κατασκευαστικές εταιρείες και κάθε είδους κρατικοδίαιτες δραστηριότητες. Καθώς οι περισσότερες εφημερίδες είναι πλέον ζημιογόνες, δεν μπορούν να επιβιώσουν παρά μόνο αν μετατραπούν σε μέσα άσκησης πίεσης προς την κυβέρνηση, αλλά και σαν μηχανισμοί προώθησης συγκεκριμένων καταναλωτικών προτύπων. Τα εκδοτικά συγκροτήματα μεταβάλλονται σε σύγχρονες επιχειρήσεις, στις οποίες οι αρχισυντάκτες-μάνατζερ λειτουργούν σαν μεσάζοντες μεταξύ του επιχειρηματία και των συντακτών. Και οι τελευταίοι μετατρέπονται στα πλέον απροστάτευτα μέλη της κοινωνίας του «λευκού κολάρου». Ακόμη και σήμερα, η Διεθνής Ένωση Δημοσιογράφων (EFJ) καταγγέλλει ότι Τούρκοι δημοσιογράφοι δέχονται απειλές από τους εργοδότες τους όταν συνδικαλίζονται, και στέλνονται με δυσμενείς μεταθέσεις στα βάθη της Ανατολίας, αν δεν δεχτούν να υπογράψουν συμβόλαια με τα οποία αποποιούνται στοιχειώδη εργασιακά δικαιώματα.

Όπως και στην Ελλάδα, ο βασικός κανόνας επιβίωσης σε κάποιο από τα μεγάλα μαγαζιά της δημοσιογραφίας είναι ότι δεν απειλείς ποτέ τα συμφέροντα του ιδιοκτήτη. Στην Τουρκία του '90, λοιπόν, ίσως να κατάφερνες να τυπώσεις ένα άρθρο που θα καταδίκαιζε την πολιτική του Γενικού Επιτελείου (ακόμη κι αν αυτό σου στοίχιζε τη θέση σου). Ένα κείμενο όμως που θα στρεφόταν εναντίον των επιχειρηματικών συμφερόντων του ιδιοκτήτη δεν θα έφτανε ποτέ στα πιεστήρια. Η αυτολογοκρισία που επιβάλλεται στους δημοσιογράφους από τους εκδοτικούς ομίλους κάνει συχνά τις κρατικές

παρεμβάσεις να φαίνονται πταίσματα. Τα κακώς κείμενα (και τα κακά κείμενα) των τουρκικών εφημερίδων γράφονται σπανιότερα στα κτήρια κάποιας κρατικής υπηρεσίας ή στο πρωθυπουργικό γραφείο και πολύ συχνότερα στα γραφεία των επιχειρηματιών που ελέγχουν τα εκδοτικά συγκροτήματα. Ο δράστης και εδώ λέγεται μονοπωλιακό ιδιοκτησιακό καθεστώς...

Μέχρι το 2001, οι όμιλοι Sabah και Doğan είχαν τον έλεγχο του 80% των έντυπων μέσων ενημέρωσης. Όταν ο ιδιοκτήτης του ομίλου Sabah συνελήφθη τον Απρίλιο του 2001 για ξέπλυμα χρήματος και έλεγχο μαφιόζικων ομάδων, οι αστραπιαίες αλλαγές στο ιδιοκτησιακό καθεστώς των τουρκικών μέσων ενημέρωσης άφησαν στον Αϊντίν Ντογάν το 50% του συνόλου των ΜΜΕ. Το 2005, ο όμιλος Doğan Media Group βρέθηκε να ελέγχει οχτώ εφημερίδες (*Hürriyet, Milliyet, Radikal, Posta, Fanatik, Referans, Gözcü* και την αγγλόφωνη *Turkish Daily News*), 31 περιοδικά, πέντε τηλεοπτικούς σταθμούς (έναν διεθνούς εμβέλειας, δύο εθνικής και δύο καλωδιακούς), τρεις ραδιοσταθμούς, το σύνολο σχεδόν των πρακτορείων διανομής Τύπου και δύο εκδοτικούς οίκους. Ας σημειωθεί ότι ο Doğan Media Group με τις 22 επιχειρήσεις του, αποτελεί απλώς ένα μικρό τμήμα της αυτοκρατορίας του Ντογάν, η οποία δραστηριοποιείται επίσης στους κλάδους της ενέργειας, των τηλεπικοινωνιών, της βιομηχανίας, των χρηματοοικονομικών και του τουρισμού.

Αν το «κλήμα» ήταν στραβό για τον τουρκικό Τύπο, το μόνο που δεν χρειαζόταν ήταν ο «γάιδαρος» που ήρθε να το φάει στις αρχές του 2001. Οι μεταρρυθμίσεις που προωθήθηκαν στη νομοθεσία για τα ΜΜΕ επέτρεψαν στα εκδοτικά συγκροτήματα να συμμετέχουν επισήμως σε διαγωνισμούς του δημοσίου και να δραστηριοποιούνται στο χρηματιστήριο! Η δημοσιογραφία της διαπλοκής θεσμοθετήθηκε και γιγαντώθηκε.

Θα ήταν φυσικά τραγικό λάθος να καταλογίσει κάποιος το σύνολο των προβλημάτων ελευθεροτυπίας στην Τουρκία στις παρεμβάσεις των επιχειρήσεων που ελέγχουν τα εκδοτικά συγκροτήματα. Το κράτος είχε και εξακολουθεί να φέρει το δικό του μερίδιο ευθύνης. Στις 17 Μαρτίου 2005, εκατοντάδες δημοσιογράφοι πραγματοποίησαν πορεία προς τα δικαστήρια του Σουλτάναχμετ στην Κωνσταντινούπολη, αντιδρώντας στο νέο ποινικό κώδικα που προωθούσε η κυβέρνηση, με τις ευλογίες αρχικά της Κομισιόν. «Πρέπει να μάθουμε τη διαδρομή, γιατί τώρα θα ερχόμαστε συχνά σε αυτό το δικαστήριο», έλεγαν τα μέλη της Τουρκικής Ένωσης Δημοσιογράφων που οργάνωσε την πορεία. Ο νέος ποινικός κώδικας προέβλεπε βαρύτατες ποινές φυλάκισης για τους δημοσιογράφους που θα υπερέβαιναν τα εσκαμμένα του τουρκικού κράτους. Μεταξύ άλλων, το άρθρο 305 προέβλεπε έως και δεκαπενταετή κάθειρξη σε όσους δημοσιογράφους έκαναν λόγο για τη «γενοκτονία των Αρμενίων» ή πρότειναν την «απομάκρυνση των τουρκικών στρατευμάτων από την Κύπρο». Η κατάσταση για τους Τούρκους δημοσιογράφους έμοιαζε να επιδεινώνεται αντί να βελτιώνεται.

Όσο μαύρο κι αν ήταν όμως το τοπίο στο χώρο του Τύπου, η τουρκική δημοσιογραφία δημιούργησε θύλακες ποιοτικής ενημέρωσης και μάλιστα εκεί που δεν το περίμενε κανείς. Στη μικρή οθόνη! Χρειάστηκε φυσικά να περάσει μια δεκαετία ασυδοσίας μετά τη δημιουργία της ιδιωτικής τηλεόρασης. Από το βούρκο της μικρής οθόνης όμως αναδύθηκαν ιδιωτικοί ειδησεογραφικοί σταθμοί, οι οποίοι μετέδιδαν κάτι που στην Ελλάδα θα το θεωρούσαμε αδιανόητο: ειδήσεις. Τα δελτία του CNN-Turk, του NTV και του CNBC-e (οικονομική ενημέρωση) μπορούν να συγκριθούν σε θεματολογία μόνο με τα δελτία της ελληνικής NET. Ξεκινούν με πολιτικές ειδήσεις και θέματα από τη διεθνή επικαιρότητα και συνεχίζουν έτσι μέχρι το τέλος. Οι παρουσιαστές δεν είναι σταρ και

κυρίως δεν εκφράζουν τη γνώμη τους κατά τη διάρκεια των δελτίων. Στα παράθυρα δεν κρέμονται ηθοποιοί και μοντέλα, αλλά ακαδημαϊκοί, πολιτικοί και πρώην διπλωμάτες. Οι θρησκευτικοί ταγοί απαγορεύεται δια ροπάλου να εκφέρουν γνώμη για την πολιτική· κάτι τέτοιο θα ισοδυναμούσε με κατρακύλα στα βαθιά νερά του φονταμενταλισμού. Ο Τούρκος πρωθυπουργός δεν μιλά μόνο μία φορά το χρόνο σε πάνελ επιλεγμένων δημοσιογράφων, αλλά ανακρίνεται σχεδόν κάθε βδομάδα από τους περισσότερους τηλεοπτικούς σταθμούς. Γι' αυτά τα τουρκικά κανάλια, το σπάσιμο ενός φρεατίου σε κάποιο ξεχασμένο χωριό της Ανατολίας ή η έκρηξη ενός βραστήρα στην Κωνσταντινούπολη δεν αποτελούν ειδήσεις –παρεμπιπτόντως, το τελευταίο περιστατικό μεταδόθηκε το 2004 στην Ελλάδα ως ενδεχόμενη επαναδραστηριοποίηση της Αλ Κάιντα στην Κωνσταντινούπολη!

Τα σχόλια αυτά δεν αφορούν φυσικά την αντικειμενικότητα των ειδήσεων (η οποία μπορεί να είναι αμφισβητήσιμη, όπως σε κάθε χώρα του πλανήτη) αλλά τη θεματολογία. Επίσης, δεν αφορούν το σύνολο των τουρκικών καναλιών, αλλά μια σχετικά μικρή ομάδα τηλεοπτικών σταθμών που απευθύνεται στην οικονομική και πολιτική ελίτ της χώρας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του νέου είδους τηλεοπτικής δημοσιογραφίας είναι το CNN-Turk.

Ξεκινώντας τον Οκτώβριο του 1999, το CNN-Turk (κοινοπραξία της AOL Turner με τον τουρκικό όμιλο Doğan) αποτέλεσε την πρώτη σοβαρή προσπάθεια των εκδοτικών συγκροτημάτων να προσεγγίσουν τα ανώτερα στρώματα της τουρκικής κοινωνίας, που αδιαφορούσαν για το χαμαιτυπείο της ιδιωτικής τηλεόρασης. Οι περισσότεροι αναλυτές, κρίνοντας προφανώς από το πρόγραμμα των άλλων σταθμών, πίστεψαν τότε ότι το CNN-Turk θα κλείσει σε διάστημα λίγων μηνών. Δεν είχαν καταλάβει φαίνεται ότι το επίπεδο μιας κοινωνίας (ή έστω ενός τμήματός της) δεν κρίνεται από τα σκουπίδια που της πετάς στην οθόνη, αλλά από την ικανότητά της να υποδεχτεί μια νέα ποιοτική προσπάθεια. Η επιβίωση του CNN-Turk απέδειξε ότι υπήρχε ένα κοινό που ήθελε συνεχή ενημέρωση. Μάλιστα, η επιτυχία του σταθμού ήταν τόσο μεγάλη, ώστε αρκετοί πίστεψαν ότι στο μέλλον θα μπορούσε να απευθυνθεί στο σύνολο των τουρκόφωνων πρώην σοβιετικών δημοκρατιών της κεντρικής Ασίας. Η νέα «Φωνή της Αμερικής» θα μπορούσε να μιλά τουρκικά.

Το εγχείρημα του CNN-Turk μιμήθηκε σύντομα και ο όμιλος Doğuş, ο οποίος λάνσαρε το CNBC-e. Παράλληλα, στο χώρο του Διαδικτύου, συνένωσε το τηλεοπτικό κανάλι NTV με το MSNBC, δημιουργώντας ένα από τα μεγαλύτερα ειδησεογραφικά portal της χώρας. Πρόκειται για τη λεγόμενη ποιοτική «ειδησεογραφία των ελίτ», η οποία φυσικά είναι ανίκανη σε ορισμένες περιπτώσεις να αφουγκραστεί τα μηνύματα που έρχονται από τη βάση της τουρκικής κοινωνίας. Το μέσο αλλά και το μήνυμα απευθύνονται σε λίγους και εκλεκτούς.

2.4 Ο «περιστρεφόμενος Ντερβίς» της τουρκικής οικονομίας

«Σταματήστε επιτέλους να αγοράζετε ψωμί και πατάτες με την πιστωτική σας κάρτα» εκλιπαρούσε ο Τεβφίκ Μπιλγκίν, πρόεδρος της τουρκικής Υπηρεσίας Τραπεζικής Ρυθμιστικής και Εποπτείας. Πάσχιζε να εξηγήσει ότι «εάν σε μια χώρα οι ντομάτες και τα πεπόνια εξοφλούνται σε τρεις ή πέντε άτοκες μηνιαίες δόσεις, το μόνο συμπέρασμα είναι ότι... υπάρχει κάποιο πρόβλημα». Μάταιος κόπος! Μέσα σε ένα χρόνο από το 2003, οι κάτοχοι πιστωτικών καρτών στην Τουρκία αυξήθηκαν κατά 36%, ξεπερνώντας τα 23

εκατομμύρια. Στην περίοδο 1999-2003, οι Τούρκοι βρέθηκαν να κατέχουν τις περισσότερες πιστωτικές κάρτες σε απόλυτο αριθμό στην Ευρώπη μετά τους Βρετανούς, ενώ ο ρυθμός ανάπτυξης της αγοράς πλαστικού χρήματος τούς έφερε στην τρίτη θέση μετά τους Έλληνες και τους Φινλανδούς. Οι τράπεζες μοίραζαν πιστωτικές κάρτες σε όποιον περνούσε από την πόρτα τους και πρόσφεραν πιστωτικά όρια που ξεπερνούσαν κατά πολύ το εισόδημα του πελάτη (αν υποθέσουμε ότι ρωτούσαν ποτέ πόσο είναι αυτό). Υπολόγιζαν ότι θα μπορούσαν να βγάλουν τα σπασμένα χρεώνοντας εξωφρενικά ποσά για τις καθυστερημένες οφειλές.

Μέσα σε περίπου ένα χρόνο δημιουργήθηκε μια νέα γενιά φανατικών καταναλωτών, αλλά και ανθρώπων που έβλεπαν στην πλαστική τους κάρτα μια μέθοδο για να επιβιώσουν και τον επόμενο μήνα. Οι τηλεοράσεις και τα περιοδικά πλημμύρισαν από διαφημίσεις πιστωτικών καρτών και μια νέα καταναλωτική κουλτούρα έκανε την εμφάνισή της. Μουσικά συγκροτήματα όπως οι Ατένα κατέβηκαν από την εξέδρα της Γιουροβίζιον και έλαβαν θέση μάχης για να προωθήσουν το πλαστικό χρήμα στις στρατιές των νεαρών καταναλωτών. Η έλευση του 2005 βρήκε την Κωνσταντινούπολη και την Άγκυρα πνιγμένη στις διαφημίσεις της τράπεζας Garanti, οι οποίες απεικόνιζαν Άγιους Βασίληδες να κραδαίνουν πιστωτικές κάρτες.

Σε διάστημα μερικών μηνών, οι αγορές με πιστωτική κάρτα αυξήθηκαν κατά 86%. Το 2004, μόνο οι κάτοχοι visa (δηλαδή περίπου 28,7 εκ. ψυχές) ξόδεψαν 28 δις νέες τουρκικές λίρες (περίπου 16,2 δις ευρώ). Κανένας βέβαια δεν πίστεψε ότι οι Τούρκοι καταναλωτές βρήκαν ξαφνικά τα χρήματα για να μετατραπούν σε πρωταθλητές της κατανάλωσης. Η ανεργία αυξανόταν, ενώ οι μισθοί παρέμεναν στάσιμοι (όταν δεν μειώνονταν). Την ίδια χρονιά, κάθε παιδί που γεννιόταν χρώσταγε 2,6 εκ. νέες τουρκικές λίρες στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και την Παγκόσμια Τράπεζα και άλλα 2,8 εκ. στο τουρκικό κράτος. «Σταματήστε να γεννάτε», έλεγε γελώντας ο πρόεδρος της Συνομοσπονδίας Συνδικαλιστικών Ενώσεων του Δημοσίου, Ρεσούλ Ακάι, υπονοώντας ότι βρήκε την πηγή του δημοσίου χρέους.

Υπό αυτές τις συνθήκες, το πορτοφόλι του μέσου καταναλωτή άδειαζε από χρήματα και γέμιζε από πιστωτικές κάρτες, που του επέτρεπαν να επισκέπτεται όλο και συχνότερα το πλησιέστερο εμπορικό κέντρο. Όταν λοιπόν η κυβέρνηση αποφάσισε να βάλει το δάχτυλο εις τον τύπο των ήλων, συνειδητοποίησε ότι θα πρέπει να ξεκινήσει εξηγώντας τα αυτονόητα. Ο βουλευτής του κυβερνώντος Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (ΑΚΡ), Σαμπρί Βαράν, ο οποίος ανέλαβε να προετοιμάσει τη νέα νομοθεσία για το πλαστικό χρήμα, επισήμανε ότι «οι τράπεζες δεν θα μπορούν να εκδίδουν πιστωτικές κάρτες χωρίς τη σύμφωνη γνώμη των πελατών τους» και ότι το πιστωτικό όριο δεν θα μπορεί να υπερβαίνει το πενταπλάσιο του μηνιαίου εισοδήματός τους. «Πρέπει να σταματήσουμε να μοιράζουμε πιστωτικές κάρτες σε όποιον περπατάει στο δρόμο», έλεγε ο Τούρκος βουλευτής. Η φωνή του όμως πνιγόταν μέσα στα καταναλωτικά κελεύσματα της τηλεόρασης και των μεγάλων εμπορικών κέντρων της Κωνσταντινούπολης και της Άγκυρας.

Ήταν προφανώς αναμενόμενο ότι, μαζί με την αύξηση των πιστωτικών καρτών, θα πολλαπλασιάζονταν και οι χρεοκοπίες. Εκατοντάδες χιλιάδες κάρτες βρέθηκαν υπερχρεωμένες, αναγκάζοντας ορισμένους από τους κατόχους τους να εγκαταλείψουν το σπίτι και την οικογένειά τους, προκειμένου να γλιτώσουν από τις τράπεζες-διώκτες τους. Παράλληλα με τη νέα γενιά καταναλωτών δημιουργήθηκε και μια νέα γενιά κλητήρων, οι οποίοι κυνηγούσαν χιλιάδες κακοπληρωτές. Οι τράπεζες έβλεπαν εκατομμύρια πελάτες

τους να πληρώνουν μόνον την ελάχιστη καταβολή, αλλά αδιαφορούσαν, αφήνοντας τα χρέη να συσσωρεύονται.

Αυτή η κωμικοτραγική εικόνα φυσικά δεν αντιστοιχούσε στα μαγικά στοιχεία που παρουσίαζε η κυβέρνηση για την πορεία της οικονομίας. Οι αριθμοί ευημερούσαν και κανένας δεν μπορούσε να το αρνηθεί. Οι διεθνείς αναλυτές χειροκροτούσαν τα μακροοικονομικά μεγέθη και ο βρετανικός *Economist* αναγκαζόταν να ζητήσει ταπεινά συγγνώμη από τους αναγνώστες του, γιατί είχε προβλέψει «βουτιά» της τουρκικής οικονομίας. «Κάναμε ένα εντυπωσιακά μεγάλο σφάλμα» σημείωνε η έκδοση *Ο κόσμος το 2005*, που ένα χρόνο νωρίτερα είχε προβλέψει ότι «η νομισματική κρίση και τα προβλήματα δημόσιου χρέους θα οδηγήσουν σε συρρίκνωση της τουρκικής οικονομίας κατά 4%». Το λάθος ήταν πραγματικά κολοσσιαίων διαστάσεων. Η τουρκική οικονομία όχι μόνο δεν συρρικνώθηκε, αλλά σημείωσε έναν από τους υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης στον πλανήτη, αγγίζοντας το 8,9%. Παράλληλα, η κυβέρνηση Ερντογάν μπορούσε να πανηγυρίζει ότι έφερε τον πληθωρισμό κοντά στο 10%, από το 68,5% όπου είχε φτάσει το 2001. Πραγματικά εντυπωσιακά μεγέθη, ειδικά για έναν πολιτικό που κατέλαβε τον πρωθυπουργικό θώκο σαν άλλος «Ρομπέν των φτωχών», υποσχόμενος να τα βάλει ακόμη και με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.

Τι είχε συμβεί λοιπόν και οι κορυφαίοι οικονομικοί αναλυτές έπεσαν τόσο έξω στις προβλέψεις τους; Γιατί μιλούσαν για χειμώνα, ενώ τελικά ήρθε η άνοιξη; Ίσως γιατί αυτό που έβλεπαν μπροστά τους δεν ήταν η μαγική γυάλα της τουρκικής οικονομίας, αλλά μια τεράστια φούσκα. Η «άνοιξη» της εθνικής οικονομίας θύμιζε την ιστορία με τις πιστωτικές κάρτες... κάποιιοι γιόρταζαν με ξένα κόλλυβα.

Αυτό που παρέλειπε να εξηγήσει ο Ερντογάν και οι διεθνείς θαυμαστές του ήταν ότι η «αναθέρμανση» δεν οφειλόταν στην ανάπτυξη της τουρκικής οικονομίας, αλλά στον καυτό άνεμο του κερδοσκοπικού κεφαλαίου που ζέσταινε τη χώρα. Από το 2003 άρχισε να εισρέει στη Τουρκία ένας πακτωλός χρημάτων. Το 2003 εισήλθαν 10,9 δις δολάρια, ενώ το 2004 το ποσό αυτό ξεπέρασε τα 19 δις δολάρια. Δεν πρόκειται φυσικά για χρήματα που θα επενδύονταν στην παραγωγή και θα δημιουργούσαν νέες θέσεις εργασίας. Ήταν το ποντάρισμα των διεθνών κερδοσκόπων που έστελνε αυτά τα μυθικά ποσά στο μεγάλο οικονομικό ασθενή της Ευρώπης. Την ίδια περίοδο, η Κρατική Στατιστική Υπηρεσία αποκάλυπτε ότι, μαζί με την ανάπτυξη, αυξανόταν και η φτώχεια. Το 2003, περίπου 19,4 εκ. άνθρωποι ζούσαν κάτω από το όριο της φτώχειας (αυξήθηκαν δηλαδή κατά ένα εκατομμύριο σε σχέση με το 2002), ενώ 894.000 άνθρωποι επιβίωναν κάτω από το όριο της πείνας. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι οι πρώτοι ζούσαν με λιγότερα από 110 ευρώ το μήνα και οι δεύτεροι με λιγότερα από 44 ευρώ.

«Είναι η Τουρκία η νέα Αργεντινή;» ρωτούσε ρητορικά η *International Herald Tribune* το Δεκέμβριο του 2004. «Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο δεν βλέπει ότι οι ελπίδες της Τουρκίας κρέμονται από μια κλωστή;» έγραφαν ένα μήνα νωρίτερα οι *Financial Times*. «Σταματήστε αμέσως τη ροή ζεστού κεφαλαίου», προειδοποιούσε και ο μέγας κερδοσκόπος Τζορτζ Σόρος, όταν επισκέφτηκε την Κωνσταντινούπολη τον Ιούνιο του 2005. Δύο από τις ναυαρχίδες του δυτικού Τύπου και ο άνθρωπος που βύθισε τις οικονομίες αρκετών χωρών στο απόλυτο χάος προειδοποιούσαν για ενδεχόμενο ναυάγιο του τουρκικού Τιτανικού. Στο κατάστρωμα όμως οι μουσικοί συνέχιζαν να παίζουν τις δικές τους μελωδίες, αγνοώντας το παγόβουνο που πλησίαζε.

Το μεγάλο πρόβλημα των Τούρκων καπεταναίων ήταν ότι είχαν περάσει και στο παρελθόν από τον ίδιο κάβο, αλλά δεν το είχαν καταγράψει στο ημερολόγιο

καταστρώματος. Η πορεία της οικονομίας στο διάστημα 2003-2004 θύμιζε έντονα την περίοδο πριν από την κρίση του 2001. Όπως και τότε, το πρόγραμμα μείωσης του πληθωρισμού που είχε επιβάλλει το ΔΝΤ είχε στερήσει από την κεντρική τράπεζα τα μέσα ελέγχου της οικονομίας. Ουσιαστικά, και στις δύο περιπτώσεις το πλοίο της τουρκικής οικονομίας κινούνταν ακυβέρνητο στον ωκεανό των διεθνών αγορών και προχωρούσε μόνο όταν το έσπρωχναν τα ρεύματα του διεθνούς κερδοσκοπικού κεφαλαίου.

Το επικίνδυνο φλερτ της τουρκικής οικονομίας με τους ξένους κερδοσκόπους χρονολογείται από τα τέλη της δεκαετίας του '80. Ήταν η εποχή που η Τουρκία πραγματοποίησε τη λεγόμενη «οικονομική επανάσταση» με στόχο την καταπολέμηση του στασιμοπληθωρισμού. Ακούγοντας και τότε τα γιατροσόφια του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας, απελευθέρωσε πλήρως την αγορά ξένου συναλλάγματος και επέτρεψε την ελεύθερη διακύμανση του εθνικού νομίσματος. Ουσιαστικά, εγκατέλειψε όλα τα μέσα χάραξης νομισματικής πολιτικής και παραδόθηκε στις διεθνείς αγορές.

Καθώς τα επιτόκια ήταν ιδιαίτερα υψηλά, το ζεστό κερδοσκοπικό κεφάλαιο άρχισε να ρέει στη χώρα. Το γεγονός αυτό προκάλεσε ανατίμηση της λίρας και συνεπώς έκανε πιο ακριβές τις εξαγωγές και πιο φτηνές τις εισαγωγές. Έτσι, την περίοδο από το 1989 έως το 1994, η παραγωγή και εξαγωγή προϊόντων μειώθηκαν δραστικά. Η χώρα σταμάτησε να επενδύει στον κατασκευαστικό τομέα και αντί να παράγει προϊόντα, προτιμούσε να παράγει ντόπιους κερδοσκόπους. Σε συνεργασία με ξένους επενδυτές, ένα τμήμα της τουρκικής αστική τάξης μετέφερε τα κεφάλαιά της στην κερδοσκοπική αγορά. Μετέτρεψε τα χρήματά της σε συνάλλαγμα (γεγονός που οδήγησε στη δολαριοποίηση της τουρκικής οικονομίας) και άρχισε να παίζει στο μεγάλο καζίνο της σπέκουλας. Εξαιτίας αυτής της διαδικασίας, η αστική τάξη της Τουρκίας πέτυχε τεράστια συσσώρευση πλούτου. Ήταν ίσως η τουρκική εκδοχή της πρωταρχικής συσσώρευσης κεφαλαίου. Μια διαδικασία την οποία τα ανεπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη είχαν πραγματοποιήσει πριν από αιώνες, μέσω των αποικιών και του εμπορίου σκλάβων.

Όπως εξηγεί ο Τούρκος οικονομολόγος Ζουλκούφ Αϊντίν στο βιβλίο *The Political Economy of Turkey* (Η πολιτική οικονομία της Τουρκίας), η κατάσταση αυτή οδήγησε τη χώρα σε φαύλο κύκλο: «Από το 1989, η κυβέρνηση εκμεταλλεύτηκε τη ροή κεφαλαίου για να καλύψει τα δημοσιονομικά της προβλήματα και να αυξήσει το ρυθμό ανάπτυξης. Καθώς όμως το εισερχόμενο κεφάλαιο ήταν σύντομης διάρκειας και θα μπορούσε να εγκαταλείψει τη χώρα ανά πάσα στιγμή, η κυβέρνηση είχε ακόμη μεγαλύτερη ανάγκη χρηματοδότησης από το εξωτερικό. Το αυξανόμενο διεθνές χρέος όμως προκαλούσε κρίση εμπιστοσύνης και εμπόδιζε την είσοδο ξένων επενδύσεων». Πιο απλά, η Τουρκία ήταν πλέον καταδικασμένη να ακολουθεί ένα πρόγραμμα «οικονομικής μεθαδόνης». Ζητούσε απεγνωσμένα κερδοσκοπικά κεφάλαια, τα οποία θα διατηρούσαν την εθνική οικονομία στη ζωή ενώ παράλληλα κατέστρεφαν τον οργανισμό του ασθενούς.

Από τα τέλη της δεκαετίας του '80 κι έπειτα, η Τουρκία πλήρωσε πολύ ακριβά την εξάρτησή της σε τουλάχιστον δύο κρίσεις, το 1994 και το 2001. Όσο έρρεε το ζεστό χρήμα των κερδοσκόπων, η χώρα γνώριζε σύντομες περιόδους ευημερίας, ενώ όταν απομακρυνόταν, η Τουρκία βυθιζόταν σε κρίση. Η τουρκική οικονομία βρισκόταν πάνω σε μια τεράστια φούσκα, που μπορούσε να συντηρηθεί μόνο με τη συνεχή ροή ξένου κερδοσκοπικού κεφαλαίου. Μόλις σταματούσε η ροή, η φούσκα θα έσκαγε. Και όχι μόνο με λυγμό, όπως θα έλεγε ο Τ. Σ. Έλιοτ, αλλά και με τρομακτικό κρότο.

Η κατάσταση αυτή δεν αποτελεί δυστυχώς τουρκικό προνόμιο. Σύμφωνα με τον νομπελίστα οικονομολόγο Τζόζεφ Στίγκλιτς, «υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι οι

οικονομικές κρίσεις του 1997 στην ανατολική Ασία, του 1998-2002 στη Λατινική Αμερική (κυρίως στην Αργεντινή και τη Βραζιλία), του 1998 στη Ρωσία και του 2001-2002 στην Τουρκία είναι αποτέλεσμα της απελευθέρωσης της αγοράς κεφαλαίων που επιβλήθηκε στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες». Η επιβολή τέτοιων κανόνων είχε ως αποτέλεσμα να παραμείνουν οι οικονομίες αυτές στην κατηγορία των «περιφερειακών» δυνάμεων, εγκαταλείποντας κάθε προσπάθεια εκβιομηχάνισης και ανάπτυξης.

Σε αυτό το σκηνικό και ενώ η Τουρκία είχε γνωρίσει την οικονομική κρίση του 2001, οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί επιχείρησαν να πάρουν και πάλι στα χέρια τους τον πλήρη έλεγχο της τουρκικής οικονομίας. Την αποστολή αυτή ανέλαβε ο πρώην αντιπρόεδρος της Παγκόσμιας Τράπεζας, Κεμάλ Ντερβίς, ο οποίος προσεδάφιστηκε απότομα στην τουρκική πρωτεύουσα. Ένας άνθρωπος που, παρά τις οικονομικές του περγαμηνές, δεν είχε (και συνέχισε να μην έχει) την παραμικρή επαφή με την πολιτική σκηνή της Τουρκίας, παρά το γεγονός ότι συμμετείχε σε πολλούς σχηματισμούς και προς στιγμήν φάνηκε να διεκδικεί ακόμη και την ηγεσία του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος. Αν αυτός ο πολιτικός είχε τοποθετηθεί σε μια τόσο κρίσιμη θέση από τις ένοπλες δυνάμεις, όλοι θα μιλούσαν για τέταρτο πραξικόπημα. Ωστόσο, ο Ντερβίς και οι θεωρίες που εκπροσωπούσε έφτασαν τυλιγμένοι στις συστατικές επιστολές της Παγκόσμιας Τράπεζας και του ΔΝΤ.

Ο Ντερβίς προσγειώθηκε στην πρωτεύουσα μιας διαλυμένης χώρας. Η λιμουζίνα που τον μετέφερε από το αεροδρόμιο στο κέντρο της πόλης πρέπει να πέρασε δίπλα από τις τεράστιες ουρές των πολιτών που περίμεναν υπομονετικά να αγοράσουν ψωμί σε διατίμηση –τις ίδιες ουρές που συναντήσαμε ένα χρόνο αργότερα όσοι δημοσιογράφοι φτάσαμε στην Άγκυρα για τις βουλευτικές εκλογές. Στις εφημερίδες πρέπει να είχε διαβάσει για τις χρεοκοπίες και την αύξηση των αυτοκτονιών. Ίσως να ήξερε και για την περίπτωση του μικροεπιχειρηματία που είχε πετάξει την ταμειακή του μηχανή στο Υπουργείο Οικονομικών ως ένδειξη διαμαρτυρίας. Με τη βοήθεια όμως των τουρκικών και των ξένων μέσων ενημέρωσης, ο Ντερβίς κατάφερε να χρησιμοποιήσει προς όφελός του αυτή την εικόνα αγανάκτησης, καθώς έχτιζε το προφίλ τού οικονομικού μεσσία.

Από την πρώτη μέρα που ανέλαβε τα καθήκοντα του «υπερυπουργού Οικονομικών», η κρίση αποδόθηκε στην κακοδιοίκηση των προηγούμενων κυβερνήσεων και σε δευτερεύοντα περιστατικά, όπως μια αντιπαράθεση του πρωθυπουργού Μπουλέντ Ετσεβίτ και του προέδρου της χώρας, Αχμέτ Νετζιντέτ Σεζέρ. Δεκάδες αναλυτές επιχειρούσαν να πείσουν τη διεθνή κοινή γνώμη ότι, λόγω αυτής της ασήμαντης διαφωνίας, μια ωραία πρωία απομακρύνθηκαν από τη χώρα 10 δις δολάρια, η αγορά συναλλάγματος κατέρρευσε και ο γενικός δείκτης του χρηματιστηρίου Κωνσταντινούπολης βυθίστηκε κατά 30% σε δύο συνεδριάσεις.

Συγχέοντας εσκεμμένα τις αιτίες με τις αφορμές, ένας τεράστιος μηχανισμός παραπληροφόρησης ανέλαβε να αποδείξει ότι η κρίση οφείλεται στην αδυναμία της Τουρκίας να ακολουθήσει κατά γράμμα τις συμβουλές που λάμβανε από το εξωτερικό. Όλα αποδόθηκαν σε «κακή διαχείριση». Συνεπώς, η μόνη συνταγή που προτεινόταν ήταν ο «κακός μαθητής» να ξαναγράψει τις ασκήσεις του με μεγαλύτερη επιμέλεια. Έτσι, η χώρα κλήθηκε να ακολουθήσει τις ίδιες ακριβώς συνταγές που την είχαν οδηγήσει τόσες φορές σε αδιέξοδο.

Η εικόνα θύμιζε απειλητικά την Αργεντινή της δεκαετίας του '90, με μια μικρή διαφορά που λειτουργούσε προς όφελος της Τουρκίας. Η Αργεντινή αφέθηκε να βυθιστεί, ενώ η Τουρκία, λόγω της γεωστρατηγικής της σημασίας, λάμβανε σημαντικότερη ενίσχυση από τις ΗΠΑ και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Κανένας δεν ήθελε την οικονομική

κατάρρευση της μεγαλύτερης «μουσουλμανικής δημοκρατίας» και αυτό πρόσφερε μήνες ζωής στον ασθενή. Η περίφημη αμερικανική βοήθεια στήριζε σχεδόν αδιάλειπτα την τουρκική οικονομία από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου εξασφαλίζοντας πάντοτε τα απαραίτητα πολιτικά ανταλλάγματα. Στο βιβλίο του *State and Class in Turkey* (Κράτος και Τάξεις στην Τουρκία), ο Τσαγλάρ Κεϊντέρ αναλύει τον τρόπο με τον οποίο οι ΗΠΑ χρησιμοποιούσαν το δολάριο ως διεθνές νόμισμα μέχρι τη δεκαετία του '70 για να διατηρούν στη ζωή την καπιταλιστική τάξη της Τουρκίας. «Με το δολάριο», εξηγεί ο Τούρκος ακαδημαϊκός, «η αμερικανική κυβέρνηση ήταν σε θέση να επιλέγει με γεωστρατηγικά κριτήρια τις χώρες των οποίων την αστική τάξη θα επιδοτούσε». Και η Τουρκία ήταν μία από τις χώρες αυτές.

Η προνομιακή αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων της χώρας φαίνεται ότι συνεχίζεται μέχρι σήμερα, αν και συνδέεται όλο και συχνότερα με συγκεκριμένα ανταλλάγματα. (Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η υπόσχεση των ΗΠΑ για τη χορήγηση δανείου 8,5 δις δολαρίων, με αντάλλαγμα την απόλυτη συνεργασία της Άγκυρας στο Ιράκ). Η διεθνής ανοχή λοιπόν ίσως αποτελεί ακόμη και στις μέρες μας έναν από τους παράγοντες που επιτρέπουν στην τουρκική οικονομία να επιβιώνει, έστω και ως φούσκα ζεστού κεφαλαίου. Σε συνδυασμό με τις αρχικές ελπίδες ένταξης στην ΕΕ (οι οποίες ενίσχυσαν το κύρος της τουρκικής οικονομίας), καθώς και την πολιτική σταθερότητα που πρόσφερε η κυβέρνηση Ερντογάν –η πρώτη μονοκομματική κυβέρνηση των τελευταίων χρόνων– η διεθνής ανοχή ίσως βοήθησε στην αποφυγή μιας νέας κρίσης. Αρκετές ακόμα οικονομίες (της ελληνικής μη εξαιρουμένης) είχαν βρεθεί σε παρόμοια κατάσταση και κατάφεραν να επιβιώσουν. Λόγω διαφορετικών μεγεθών όμως, το ρίσκο στην περίπτωση της Τουρκίας ήταν πολύ μεγαλύτερο. Η τουρκική οικονομία είχε μπροστά της δύο επιλογές: Να σκάσει σαν φούσκα ή να ξεφουσκώσει ομαλά σαν μπαλόνι.

2.5 Λούμπεν προλεταριάτο α λα τούρκα

«Οίκημα ενός ή δύο δωματίων, που οικοδομείται χωρίς άδεια στην περιφέρεια μεγάλων πόλεων κατά τη διάρκεια μιας νύχτας». Ανεπαρκέστατος, ομολογουμένως, ο ορισμός που δίνουν τα τουρκικά λεξικά για να περιγράψουν τα περίφημα γκετζέκοντου (*gecekondu*), τα χιλιάδες παραπήγματα που κυκλώνουν πόλεις όπως η Κωνσταντινούπολη και η Άγκυρα.

Στο βιβλίο της *Τα παραμύθια των σκουπιδιών της Μπερτζή Κριστίν* η συγγραφέας Λατιφέ Τεκίν περιγράφει με το δικό της τρόπο τη δημιουργία των παράνομων χτισμάτων:

«Μια χειμωνιάτικη νύχτα σε ένα λόφο όπου τεράστια απορριμματοφόρα ξεφόρτωναν τα σκουπίδια της πόλης, κάποιoi σήκωσαν οχτώ καταλύματα δουλεύοντας μόνο με το φως μερικών φακών. Το πρωί έπεσαν τα πρώτα χιόνια της χρονιάς. Οι σκουπιδιάρηδες είδαν τις οχτώ καλύβες που είχαν κατασκευαστεί με ξύλα από οικοδομές και τούβλα από πλινθοποιεία. Κάποιοι είχαν μεταφέρει τα υλικά με άλογα και άμαξες.

Την επόμενη μέρα, μέσα από τους σωρούς των σκουπιδιών –δίπλα στα εργοστάσια που παρασκεύαζαν χημικά και λάμπες– είχε δημιουργηθεί μια νέα γειτονιά. Σπίτια φτιαγμένα από λάσπη και χημικά απόβλητα. Με πλαστικές οροφές, με πόρτες από παλιά χαλιά, παράθυρα από μουσαμάδες και τοίχους από υγρούς τσιμεντόλιθους».

Οι σύγχρονοι διάδοχοι των κατασκευών που περιγράφει η Τεκίν κυριαρχούν πλέον στην Κωνσταντινούπολη και την Άγκυρα. Οι κάτοικοί τους αποτελούν την πλειοψηφία του πληθυσμού των αστικών κέντρων της Τουρκίας. Δίνουν το στίγμα των πόλεων. Δίνουν τους νικητές των εκλογών.

Λένε ότι ένας στους εφτά κατοίκους της Κωνσταντινούπολης δεν έχει δει ποτέ το Βόσπορο. Το καθαφικό «δεν θάβρεις άλλες θάλασσες [...] έτσι που τη ζωή σου ρήμαξες εδώ στην κόχη τούτη τη μικρή» δεν θα μπορούσε να περιγράφει καλύτερα την καθημερινότητά τους. Άνθρωποι που γεννιούνται και πεθαίνουν στη γειτονιά τους, γιατί δεν έχουν ούτε τα μέσα αλλά ούτε και κανένα λόγο να μετακινηθούν μέχρι το κέντρο της πόλης. Μικροπωλητές και χαμάληδες, οι οποίοι καταφέρνουν να επιβιώσουν μόνο χάρη στην αλληλεγγύη των γειτόνων και κυρίως της οικογένειάς τους. Άνθρωποι που εγκατέλειψαν τα χωριά τους πριν από χρόνια, αλλά ουσιαστικά δεν έφτασαν ποτέ στην πόλη. Μετέφεραν την επαρχία στις αποσκευές τους, μαζί με τη θρησκεία, τις αντιλήψεις και τις προκαταλήψεις τους.

Για ένα κράτος όπως το τουρκικό, που από τις αρχές του αιώνα καταφέρνει να επιβάλλει τη θέληση του με όλα τα διαθέσιμα μέσα, το γεγονός ότι άφηνε μερικά μπουλούκια οικοπεδοφάγων να καταλάβουν εκτάσεις του δημοσίου στα περίχωρα των πόλεων ήταν αδιανόητο. Και κάτι περισσότερο: ήταν ύποπτο. Πρέπει να γυρίσει κάποιος πολύ πίσω στο παρελθόν για να κατανοήσει τους μηχανισμούς με τους οποίους η Τουρκία κατάφερε να δημιουργήσει το δικό της «κουρελοπρολεταριάτο».

Η ιστορία των γκετζέκοντου ξεκινά την εποχή του σχεδίου Μάρσαλ, όταν η Τουρκία καλεί τους αγρότες στα αστικά κέντρα, μεθυσμένα από το όνειρο της φιλελευθεροποίησης και του εκβιομηχανισμού. Ωστόσο, το ποτάμι της εσωτερικής μετανάστευσης είναι τόσο ισχυρό, που πλημμυρίζει τις όχθες των αστικών κέντρων. Πέντε δεκαετίες αργότερα, συνεχίζει σχεδόν αδιάκοπα να στέλνει μετανάστες στις πόλεις, χωρίς κανέναν να μπορεί να ανακόψει την πορεία του. Κατά διαστήματα μάλιστα η ροή του ενισχύεται με την άφιξη ανθρώπων που για διάφορους λόγους αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τις εστίες τους. Όταν ο τουρκικός στρατός ξεκίνησε τον πόλεμο εναντίον του PKK, ένα νέο κύμα μεταναστών, αυτή τη φορά κουρδικής καταγωγής, στράφηκε και πάλι προς τα αστικά κέντρα. Το ποτάμι της εσωτερικής μετανάστευσης έφερνε πλέον στις πόλεις περίπου 500.000 νέους κατοίκους το χρόνο.

Καθώς όμως το κράτος δεν μπορούσε να στεγάσει τους προσκεκλημένους του, αντέδρασε με «κατανόηση» όταν τους είδε να καταπατούν εκτάσεις του δημοσίου και να χτίζουν τα σπίτια τους κυριολεκτικά μέσα σε μια νύχτα. Δεν είναι όμως ούτε η αδιαφορία ούτε η αδυναμία άσκησης ελέγχου που επέτρεψε σε αυτούς τους παράνομους οικισμούς να ξεφυτρώσουν στα περίχωρα των πόλεων. Βαθύτερα οικονομικά και πολιτικά αίτια εξασφάλισαν ότι οι νέοι οικισμοί θα ήταν μονιμότεροι του προσωρινού.

Στην πρώτη και πιο κρίσιμη φάση της αστικοποίησής τους, οι μετανάστες από τα βάθη της Ανατολίας αποκτούν ένα σπίτι. Τώρα πια έχουν να χάσουν κάτι περισσότερο από τις αλυσίδες τους. Γεννιούνται και πεθαίνουν με το άγχος του αστυνόμου, που μπορεί να τους πετάξει έξω και να γκρεμίσει τα σπίτια τους. Ο αστυνόμος πιθανότατα δεν θα έρθει ποτέ, αλλά αυτοί θα παραμείνουν σε ένα καθεστώς διαρκούς ημι-παρνομίας. Για το κράτος, είναι ανύπαρκτοι. Και το κράτος δεν υπάρχει γι' αυτούς. Δεν μπορούν να διεκδικήσουν τίποτα από εκείνο, φοβούμενοι ότι θα αποκαλύψουν την... ανυπαρξία τους.

Οι κάτοικοι των γκετζέκοντου θα συνειδητοποιήσουν πολύ γρήγορα ότι η βιομηχανία που τους προσκάλεσε στις πόλεις δεν μπορεί πλέον να τους συντηρήσει. Ίσως το μόνο

κοινό που έχουν μαζί της είναι ότι έχτισαν τα σπίτια τους κοντά στα φουγάρα των εργοστασίων. Για να επιβιώσουν, θα στραφούν στο μικροεμπόριο. Φαινομενικά λοιπόν, τα περιουσιακά τους στοιχεία αυξάνονται. Και ταυτόχρονα αυξάνεται ο φόβος μήπως τα χάσουν.

Μακριά από τις αλυσίδες παραγωγής της τουρκικής βιομηχανίας και σε ένα διαρκές καθεστώς ημιπαρνομίας, αυτοί οι «πολίτες ενός κατώτερου θεού» δεν θα αποκτήσουν ποτέ την ταξική συνείδηση που θα μπορούσε να τους μετατρέψει σε απειλή για το κράτος και τα ανώτερα στρώματα της κοινωνίας. Αντιθέτως, σχηματίζουν μια δεξαμενή ανειδίκευτων εργατών, από την οποία η τουρκική βιομηχανία μπορεί να αντλεί προσωπικό για να καλύπτει τις ελλείψεις της. Ακόμη και σήμερα σε αυτές τις περιοχές, η συνδικαλιστική εκπροσώπηση αποτελεί άγνωστη λέξη. Το ρόλο του ανύπαρκτου κράτους πρόνοιας αναλαμβάνει η οικογένεια, η οποία κρατά τα μέλη της στη ζωή, αλλά παράλληλα τα φυλακίζει στις συντηρητικές αξίες που κουβάλησε από τα βάθη της Ανατολίας. Έτσι, η φαινομενικά αθώα «αγία τουρκική οικογένεια» μετατρέπεται σε άμμο στα γρανάζια του μηχανισμού αστικοποίησης.

Μέσα από αυτές τις διαδικασίες, το τουρκικό κράτος πέτυχε με το δικό του στρεβλό τρόπο αυτό που προσπαθούσαν εδώ και αιώνες οι Δυτικές χώρες στα πρώτα στάδια της εκβιομηχάνισής τους: Να δημιουργήσουν εργάτες χωρίς να δημιουργήσουν προλεταριάτο. Ορισμένα από τα χαρακτηριστικά των νέων πληθυσμιακών ομάδων θύμιζαν έντονα τον ορισμό του λούμπεν προλεταριάτου: άνθρωποι χωρίς ταξική συνείδηση, πιστοί στις επιταγές της μεσαίας τάξης, που επιβιώνουν εκτός του συστήματος της αγοράς εργασίας. Δηλαδή, μια μάλλον αντιδραστική δύναμη, που σύρεται στις κάλπες με υποσχέσεις και μικροπροσφορές των κομμάτων.

Ήταν αναμενόμενο ότι από τα πρώτα χρόνια της δημιουργίας των γκετζέκοντου, οι Τούρκοι κομματάρχες θα αναζητούσαν εκεί τους νέους ψηφοφόρους τους. Με την υπόσχεση νομιμοποίησης των αυθαιρέτων –την οποία συνήθως τηρούσαν– δήμαρχοι και βουλευτές εξασφάλιζαν την ψήφο εκατοντάδων οικογενειών. Η προεκλογική περίοδος ήταν λοιπόν το καλύτερο διάστημα για να χτίσεις το νέο σου αυθαίρετο ή να επεκτείνεις το υπάρχον. Οι κάτοικοι των γκετζέκοντου περίμεναν τις εκλογές για να αποκτήσουν κι επισήμως αυτό που ήδη είχαν αποκτήσει με τα ίδια τους τα χέρια: το νερό που έκλεβαν από το δίκτυο ύδρευσης, το ηλεκτρικό ρεύμα που «τραβούσαν» παράνομα από τους πυλώνες κ.ο.κ. Όμορφος κόσμος, ηθικός, αυθημερόν χτισμένος.

Ωστόσο, αυτός ο φαύλος κύκλος οικοδόμησης-νομιμοποίησης έμελλε να αποκτήσει τη δική του δυναμική και κάποια στιγμή να ανατρέψει τις πολιτικές ισορροπίες. Στις τοπικές εκλογές του 1994, το τζίνι είχε πια βγει από το μπουκάλι και ήταν αδύνατο για οποιονδήποτε να το βάλει στη θέση του. Οι κάτοικοι των γκετζέκοντου αποτελούσαν πλέον την πλειοψηφία των αστικών κέντρων κι άρχισαν να επηρεάζουν τα αποτελέσματα των τοπικών και στη συνέχεια των βουλευτικών εκλογών.

Μέχρι το 2000, περίπου έξι στα δέκα σπίτια της Κωνσταντινούπολης εντάσσονταν στην ευρύτερη κατηγορία των «παράνομων χτισμάτων». Οι ένοικοί τους αποτελούσαν πλέον το 75% των κατοίκων της πόλης. Ήταν στην πλειονότητά τους νεαροί στην ηλικία και πιστοί μουσουλμάνοι. Κυρίως όμως, ήταν εξοργισμένοι από ένα πολιτικό σύστημα που τους κρατούσε στο περιθώριο.

Το πολιτικό Ισλάμ αποτελούσε γι' αυτούς τη μοναδική διέξοδο. Μόνο εκείνο μπορούσε να εκφράσει την κοινωνική επανάσταση που αναζητούσαν, αλλά και τις συντηρητικές αξίες της τουρκικής επαρχίας που είχαν μεταφέρει στις αποσκευές τους. Τα

δίκτυα αλληλοβοήθειας που οργάνωναν οι ισλαμιστές ήταν παρόντα εκεί όπου ο κρατικός μηχανισμός ήταν προκλητικά απών.

Το 1994 στις δημοτικές εκλογές τα γκετζέκοντου θα ψηφίσουν το ισλαμικό Κόμμα της Ευημερίας (FP) του Νετσεμετίν Ερμπακάν, το οποίο θα κερδίσει με αυτό τον τρόπο ακόμη και τον έλεγχο του μητροπολιτικού δήμου Κωνσταντινούπολης. Οι περισσότεροι υποψήφιοι του κόμματος (όπως ο μελλοντικός πρωθυπουργός Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν) είχαν μεγαλώσει σε αυτές τις γειτονιές. Είχαν παίξει μπάλα στα σοκάκια τους και είχαν πουλήσει ξηρούς καρπούς για να επιβιώσουν. Είχαν προσκυνήσει στα τζαμιά που έχτιζε το κράτος και είχαν σπουδάσει στα ιεροδιδασκαλεία που έσπειρε η χούντα του Εβρέν και οι συνεχιστές της. Σε αυτές τις γειτονιές βρισκόταν ένα από τα ρήγματα που προκάλεσαν τον πολιτικό σεισμό του 1995, φέρνοντας λίγο αργότερα τους ισλαμιστές στην εξουσία.

Είναι νωρίς για να εκτιμήσει κάποιος πώς θα διαμορφωθεί στο μέλλον η εκλογική γεωγραφία των γκετζέκοντου. Ούτως ή άλλως, ο όρος δεν χρησιμοποιείται πλέον για να περιγράψει μόνο τις παραγκουπόλεις, αλλά μια ευρύτερη κατηγορία χτισμάτων που κατασκευάστηκαν σε συνθήκες παρανομίας και, είτε νομιμοποιήθηκαν μέσω των συνεχών εκλογικών αναμετρήσεων ή απέκτησαν *de facto* νομιμότητα με το πέρασμα του χρόνου. Στα περίχωρα των πόλεων βρίσκεις τώρα και τους διαδόχους των γκετζέκοντου: πανομοιότυπα συγκροτήματα πολυκατοικιών που παραπέμπουν στις εργατικές πολυκατοικίες σοβιετικού τύπου. Η διάκριση δεν γίνεται πλέον μεταξύ του νόμιμου και του παράνομου, αλλά μεταξύ των ανθρώπων που θα παραμείνουν στα γκετζέκοντου και εκείνων που είναι σε θέση να μετακομίσουν στα νέα κτιριακά συγκροτήματα. Οι νέοι μετανάστες καταλαμβάνουν τα χτίσματα της μιας νύχτας, ενώ η δεύτερη γενιά μεταναστών, που έχει περάσει από το καθεστώς του επιτηδευματία σε αυτό του υπαλλήλου, εντάσσεται στο νόμιμο πλαίσιο της πόλης. Το να ζεις σε μια από τις εκτρωματικές (αλλά πολύχρωμες) πολυκατοικίες, οι οποίες αντικαθιστούν τις παραγκουπόλεις, αποτελεί την ενσάρκωση του νέου μικροαστικού ονείρου της Τουρκίας.

Ορισμένοι πολιτικοί αναλυτές υποστηρίζουν ότι, έστω και καθυστερημένα, αυτή η διαδικασία αστικοποίησης θα απομακρύνει μια μερίδα του πληθυσμού από το πολιτικό Ισλάμ. Οι πολιτικοί του κέντρου και της αριστεράς ίσως αναδειχθούν και πάλι σε κύριους εκφραστές της λαϊκής δυσαρέσκειας. Για ορισμένους, μάλιστα, το πέρασμα του Ερντογάν από το τζαμί στη λάιτ ισλαμοδημοκρατία εκφράζει αυτήν ακριβώς την αλλαγή.

Άλλοι επιμένουν ότι η πολιτική ηγεσία των ισλαμιστών κινήθηκε πολύ γρήγορα προς αυτή την κατεύθυνση, χωρίς να παρακολουθεί τις αργές, τεκτονικές αλλαγές που συντελούνται στη βάση. Αστικοποιήθηκε πριν αστικοποιηθούν οι ψηφοφόροι της. Εάν ισχύει η δεύτερη εκδοχή, ένας νέος πολιτικός σεισμός είναι αναπόφευκτος. Και κάθε σεισμός σε αυτές τις περιοχές είναι ικανός να ισοπεδώσει ολόκληρο το πολιτικό σκηνικό της Τουρκίας.

2.6 Η τιμή ενός εγκλήματος

«Να τυπώσετε τη φωτογραφία μου στην εφημερίδα σας, για να με προστατέψει το κράτος», παρακαλούσε η Γκιουλντουνιά Τορέν το δημοσιογράφο της εφημερίδας *Aksam* που της έπαιρνε συνέντευξη στο θάλαμο ενός νοσοκομείου στην Κωνσταντινούπολη. Στα 22 της χρόνια, η Γκιουλντουνιά αναγκάστηκε να αφήσει το χωριό της κοντά στην πόλη Μπιτλίσ της νοτιοανατολικής Τουρκίας, όταν έμεινε έγκυος. Η ίδια υποστήριζε ότι τη βίασε κάποιος

συγγενής της. Άλλοι έκαναν λόγο για παράνομη σχέση. Για την οικογένειά της, είχε ελάχιστη σημασία.

Η αστυνομία τη φυγάδευσε και τη μετέφερε στην Κωνσταντινούπολη, όπου έδωσε το παιδί για υιοθεσία. Τα αδέρφια της όμως, που κατέφθασαν από το Μπιτλίκ, κατάφεραν να την εντοπίσουν. Είχαν εντολές από τους γονείς τους να «καθαρίσουν» το όνομα της οικογένειας. Την πυροβόλησαν σχεδόν εξ επαφής και την άφησαν σε κωματώδη κατάσταση σε ένα ερημικό σοκάκι, πιστεύοντας ότι είναι νεκρή. Η Γκιουλντουνιά μεταφέρθηκε στο νοσοκομείο υπό την προστασία της αστυνομίας και έμενε κλεισμένη σε ένα δωμάτιο, το οποίο φρουρούσαν αστυνομικοί επί εικοσιτετραώρου βάσεως. Από εκεί ζήτησε τη βοήθεια των μέσων ενημέρωσης. Και εκεί την εντόπισαν τα αδέρφια της. Το βράδυ της 27ης Φεβρουαρίου 2004 πέρασαν ανενόχλητοι από τους φρουρούς και την πυροβόλησαν στο κεφάλι από απόσταση μερικών εκατοστών.

Η Γκιουλντουνιά θάφτηκε στο χωριό της δημοσία δαπάνη. Η νεκροφόρα που τη μετέφερε από την Κωνσταντινούπολη συνοδευόταν από περιπολικά της αστυνομίας και από κομβόι 60 αυτοκινήτων. Δύο χιλιάδες άτομα παρακολούθησαν την κηδεία. Ανάμεσά τους, όλοι οι κάτοικοι του χωριού της. Όλοι όσοι γνώριζαν ότι τα αδέρφια της θα τη δολοφονούσαν, αλλά δεν έκαναν τίποτα για να την προστατέψουν. «Όλο το χωριό την αγάλιασε μετά το θάνατό της... όχι πριν», έγραφε η *Hürriyet*. «Ως πτώμα έχει μεγαλύτερη αξία», συμπλήρωνε η *Sabah*, καυτηριάζοντας τους δεκάδες επισήμους που ταξίδεψαν μέχρι το Μπιτλίκ για την κηδεία. «Ποιος είναι τελικά ο δολοφόνος;» αναρωτιόταν την ίδια μέρα η *Milliyet*. «Η οικογένειά της που αποφάσισε να την εκτελέσει; Η αστυνομία που δεν κατάφερε να την προστατέψει ή οι νόμοι που αθρώνουν τους εκτελεστές;» Η *Milliyet* αποκάλυψε ότι η ποινή 24χρονης κάθειρξης που προέβλεπε ο ποινικός κώδικας για τέτοια εγκλήματα συνήθως μειωνόταν στα οκτώ χρόνια· γεγονός που πρακτικά σημαίνει ότι οι δολοφόνοι μπορούν να βγουν από τη φυλακή σε διάστημα δύομισι χρόνων. «Αυτό δεν είναι ποινή, είναι κρατικά κίνητρα για εκτελέσεις» κατέληγε η εφημερίδα.

Η ιστορία της Γκιουλντουνιά ακουγόταν τόσο ξένη στην αστική κοινωνία της Κωνσταντινούπολης όσο θα ακουγόταν και σε έναν κάτοικο της Αθήνας, του Λονδίνου ή του Λος Άντζελες. Όλοι γνώριζαν για τα εγκλήματα τιμής, αλλά ήθελαν να πιστεύουν ότι απασχολούν μόνο την επαρχία. Την «άλλη Τουρκία», που τόσο απεγνωσμένα προσπαθούσαν να διαγράψουν από τη συλλογική τους μνήμη. Αυτή τη φορά όμως τα θύματα της «άλλης Τουρκίας» έπεφταν νεκρά μπροστά στη δική τους πόρτα. Ελάχιστα χιλιόμετρα από την πλατεία Ταξίμ, με τα δεκάδες μπαρ και τους κινηματογράφους. Λίγα χιλιόμετρα από το Έτιλερ, με τα μεγάλα εμπορικά κέντρα. Κοντά στο Μπεσίκτας, με τους εκατοντάδες φοιτητές. Λίγα λεπτά δρόμο από τα πολυτελή καφέ του Νισάντασι και του Μπεμπέκ, όπου παρκάρουν οι Φεράρι και τα τζιπάκια της Πόρσε.

Λίγες εβδομάδες αργότερα, ο Τούρκος πρωθυπουργός βρέθηκε αντιμέτωπος με μια αναπάντεχη έκπληξη. «Αν δεν αλλάξετε τη νομοθεσία για τα εγκλήματα τιμής θα πρέπει να ξεχάσετε την ΕΕ», του είπαν τα μέλη της ευρωπαϊκής Τρόικας που επισκέπτονταν την Άγκυρα. Ο Ερντογάν είχε προετοιμαστεί να αντιμετωπίσει τις κατηγορίες των Βρυξελλών για το Κουρδικό και το Κυπριακό ή για την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά δεν φανταζόταν ποτέ ότι η ΕΕ θα έδειχνε τέτοιο ενδιαφέρον για τα εγκλήματα τιμής. Η υπόθεση της Γκιουλντουνιά είχε προσθέσει μια ακόμα άτυπη προϋπόθεση στη μακρά λίστα των κριτηρίων της Κοπεγχάγης. Η νομοθεσία πράγματι άλλαξε, με την εισαγωγή του νέου ποινικού κώδικα. Οι νοοτροπίες όμως δεν επηρεάστηκαν ούτε στο ελάχιστο.

Σύμφωνα με αναφορές ξένων οργανώσεων για την προστασία των γυναικών, κάθε χρόνο δεκάδες κοπέλες δολοφονούνται από συγγενείς τους, επειδή είχαν προγαμιαίες σχέσεις, επειδή έπεσαν θύματα βιασμού ή απλώς επειδή αμφισβήτησαν κάποια από τις παραδόσεις του χωριού τους. Πριν από μερικά χρόνια, κάποιος πέταξε την αδερφή του από

μια ταρατά, επειδή επέμενε να φορέσει παντελόνι σε ένα γάμο. Ένας 17χρονος σκότωσε τη 12χρονη σύζυγό του, γιατί την έπιασε να πηγαίνει κρυφά στον κινηματογράφο και υπέθεσε ότι τον απατά.

Ακόμη και όταν οι αρχές αποφασίζουν να κινηθούν για να διαλευκάνουν τα εγκλήματα τιμής, βρίσκονται αντιμέτωπες με απροσπέλαστα εμπόδια. Οι περισσότερες δολοφονίες παρουσιάζονται σαν αυτοκτονίες ή ατυχήματα. Η οικογένεια της 19χρονης Σεμσέ Καϊνάκ λόγου χάρη, σκηνοθέτησε ένα αγροτικό ατύχημα: Η Σεμσέ, έγκυος στον έκτο μήνα, υποτίθεται ότι έπεσε από ένα τρακτέρ στο οποίο επέβαιναν ο πατέρας και τα τρία αδέρφια της. Όλοι δήλωσαν στην αστυνομία ότι πρόκειται για ατύχημα, αν και ήταν προφανές ότι το τρακτέρ είχε περάσει πολλές φορές πάνω από το σώμα της.

Συχνά, τα κορίτσια που καταφεύγουν σε μεγάλες πόλεις για να γλιτώσουν δολοφονούνται ύστερα από χρόνια από πληρωμένους εκτελεστές, των οποίων τα ίχνη είναι δύσκολο να εντοπιστούν. Εξάλλου, αρκετές από τις κοπέλες που εκτελούνται δεν είναι γραμμένες σε κανένα δημοτολόγιο. Για το κράτος, είναι ανύπαρκτες. Ο θάνατός τους μπορεί να περάσει απαρατήρητος, καθώς όλοι οι συγγενείς και οι γείτονες αναλαμβάνουν να προστατέψουν τους δολοφόνους.

Ακόμη και στις ελάχιστες περιπτώσεις που κάποια υπόθεση θα φτάσει στα δικαστήρια, είναι δύσκολο να αποδοθεί δικαιοσύνη. Είναι σαν να προσπαθείς να δικάσεις τους ήρωες της Αγκάθα Κρίστι. Ένας δολοφόνος και δεκάδες ηθικοί αυτουργοί –όλα τα μέλη της οικογένειας που έχουν δώσει τη συγκατάθεσή τους για το αποτρόπαιο έγκλημα. Το 2004, παραδείγματος χάρη, τουρκικό δικαστήριο καταδίκασε σε ισόβια τον αδερφό της Εμινέ Κιζιλκούρτ και σε δεκαεπτάχρονη κάθειρξη οχτώ μέλη της οικογένειάς της, τα οποία είχαν εγκρίνει και οργανώσει τη δολοφονία της. Η Εμινέ ήταν 14 ετών. Την είχε βιάσει ένας γείτονας.

Προκειμένου να αποφύγουν τις συνέπειες του νόμου, αρκετές οικογένειες αναθέτουν τις εκτελέσεις στα νεότερα μέλη τους, τα οποία θα αντιμετωπίσουν ελαφρύτερες ποινές αν βρεθούν στο εδώλιο τού κατηγορημένου. Παιδιά 11 και 12 χρόνων οπλίζονται με τα σύνεργα του εγκλήματος και το μίσος που απαιτείται για να αφαιρέσουν τη ζωή τής μεγαλύτερης αδερφής τους.

Τα Δυτικά μέσα ενημέρωσης που ασχολούνται όλο και συχνότερα με τα εγκλήματα τιμής στη νοτιοανατολική Τουρκία συνήθως αναλώνονται σε απλοϊκές αναλύσεις για το ρόλο του Ισλάμ στην τουρκική κοινωνία. Ακόμη και όταν δεν το δηλώνουν ευθαρσώς, ένα κοντινό πλάνο σε ένα τζαμί και μερικά ηχητικά από το κάλεσμα του μουεζίνη αρκούν για να μεταδώσουν το μήνυμα. Καθώς οι Τούρκοι και οι Κούρδοι μετανάστες «εξάγουν» τα εγκλήματα τιμής στη δυτική Ευρώπη, η ευρωπαϊκή κοινή γνώμη φαίνεται έτοιμη να συνδέσει τις δολοφονίες με το Ισλάμ. Ελάχιστοι μπαίνουν στον κόπο να εξηγήσουν ότι τα εγκλήματα τιμής πραγματοποιούνταν πολύ πριν από την επικράτηση του ισλαμισμού στην περιοχή, και κυρίως ότι το ίδιο το Κοράνι επιχειρεί να προστατέψει τις γυναίκες από αυτές τις δολοφονίες. Άλλωστε, η παρανοϊκή εμμονή στον έλεγχο της γυναικείας σεξουαλικότητας και τη διαφύλαξη της παρθενίας είναι χαρακτηριστικό όλων σχεδόν των μονοθεϊστικών θρησκειών και ιδιαίτερα του χριστιανισμού.

Τα τουρκικά μέσα ενημέρωσης με τη σειρά τους προτιμούν να βλέπουν τους ένοχους στο πρόσωπο των Κούρδων της νοτιοανατολικής Τουρκίας. Αναπαράγοντας τα κρατικά στερεότυπα, αποδίδουν κάθε κίνησή τους (και φυσικά τα εγκλήματα τιμής) στον οπισθοδρομικό, υπανάπτυκτο χαρακτήρα της περιοχής: Αυτοί είναι οι «άγριοι» που πρέπει να εκπολιτιστούν μας και καταλάβουν ότι δεν αποτελούν εθνική μειονότητα, αλλά απλώς το πλέον οπισθοδρομικό κομμάτι της τουρκικής κοινωνίας...

Όπως εξηγεί η κοινωνιολόγος Αϊσάν Σεβέρ, τα εγκλήματα τιμής δεν μπορούν να αποδοθούν σε τέτοιου είδους παράγοντες. Η κατανόησή τους προϋποθέτει κατ' αρχάς την κατανόηση της ίδιας της έννοιας της τιμής για την τουρκική κοινωνία. Στο τουρκικό λεξιλόγιο μπορείς να εντοπίσεις δεκάδες λέξεις που περιγράφουν λεπτές αποχρώσεις της τιμής: Η λέξη *şeref*, η οποία συνδέεται με τη δόξα που απορρέει από τα ανδρικά κατορθώματα. Οι λέξεις *ar* και *yüzüç*, που περιγράφουν την ικανότητα του ατόμου να αισθανθεί ντροπή, να νιώσει δηλαδή την έλλειψη της τιμής. Οι λέξεις *nam*, *şan* και *gurur*, οι οποίες αναφέρονται στην αναγνώριση της τιμής από άλλους. Για τα εγκλήματα τιμής, η λέξη-κλειδί είναι το *namus*, η σεξουαλική και ηθική τιμή, την οποία καλούνται να διαφυλάξουν οι γυναίκες. Η απώλεια του *namus* μπορεί να οδηγήσει στο θάνατο όχι μόνο τις γυναίκες που έχασαν την τιμή τους αλλά και αυτές που δεν τις βοήθησαν να την προφυλάξουν. Το 1999, ο Σαλίχ Εσμέρ σκότωσε την αδερφή του, Σεμρά, επειδή είχε συναντήσει έναν άγνωστο άντρα. Στη συνέχεια, γύρισε σπίτι και σκότωσε τη μητέρα του, η οποία, όπως είπε, δεν φρόντισε να διαφυλάξει την τιμή της κόρης της.

Ωστόσο, ακόμα και η έννοια της τιμής δεν αρκεί για να εξηγήσει γιατί ένας πατέρας αποφασίζει να σκοτώσει την ανήλικη κόρη του που έπεσε θύμα βιασμού, και όχι το βιαστή της. Αρκετές ακόμα κοινωνίες (όπως η ελληνική) έχουν οπλίσει τα χέρια εκτελεστών. Εκτός όμως από τις περιπτώσεις κατά τις οποίες το έγκλημα γινόταν εν βρασμώ ψυχής, το όπλο στρεφόταν συνήθως εναντίον του δράστη και όχι εναντίον του θύματος. Ο εκτελεστής συνήθως δεν σκότωνε την όμαιμη αδερφή του (ή την κόρη του) αλλά τον εραστή της, ο οποίος προερχόταν από άλλη οικογένεια.

Η ιστορία αυτή θυμίζει την *Ορέστεια* του Αισχύλου, όπως τουλάχιστον την ανέλυσε ο Ελβετός νομικός και συγγραφέας Γιόχαν Γιάκομπ Μπαχόφεν: Η Κλυταιμνήστρα, για χάρη του εραστή της, Αίγισθου, σκότωσε τον άντρα της, τον Αγαμέμνονα. Ο Ορέστης όμως, εκδικούμενος το φόνο του πατέρα του, αποφασίζει να σκοτώσει τη μητέρα του. Η πράξη του αυτή θα τον φέρει αντιμέτωπο με τις Ερινύες (τις δαιμονικές προστάτριες του μητριαρχικού δικαίου, όπως λέει ο Μπαχόφεν), που δεν μπορούν να συγχωρήσουν τη μητροκτονία. Μπορούν όμως κάλλιστα να δικαιολογήσουν το έγκλημα της Κλυταιμνήστρας, γιατί ο άνθρωπος που σκότωσε δεν ήταν από αίμα συγγενής της («ούκ ήν όμαιμος φωτός όν κατέκτανεν»). Για τον Μπαχόφεν, η τελική αθώωση του Ορέστη, μετά την παρέμβαση του Απόλλωνα και της Αθηνάς, σηματοδοτεί το τέλος της μητριαρχίας και την επικράτηση της πατριαρχίας.

Ακριβώς αυτή η έννοια της πατριαρχίας μπορεί να εξηγήσει τα εγκλήματα τιμής στην Τουρκία. Να επιτύχει δηλαδή εκεί που αποτυγχάνουν όσες θεωρίες επιχειρούν να τα συνδέσουν με το Ισλάμ, με τους Κούρδους ή με την έννοια της τιμής. Στην Τουρκία, οι Ερινύες του Μπαχόφεν είναι απύσυχες –υποταγμένες στο πατριαρχικό δίκαιο του Απόλλωνα και της Αθηνάς. Τα εγκλήματα τιμής στην Τουρκία δεν μπορούν να γίνουν κατανοητά ξέχωρα από τη γενικότερη κατάσταση των δικαιωμάτων της γυναίκας και τις διακρίσεις που αντιμετωπίζουν. Διακρίσεις που ξεκινούν από τα μικρότερα κουρδικά χωριά της νοτιοανατολικής Τουρκίας και φτάνουν να αντικατοπτρίζονται στις αποφάσεις των δικαστηρίων.

Το 2004, η Ραμπία Ακσίν άκουσε στην αίθουσα του δικαστηρίου να ανακοινώνεται η ποινή της για τη δολοφονία του άντρα της: 24ετής κάθειρξη χωρίς κανένα ελαφρυντικό. Και όμως, όλα τα ελαφρυντικά βρίσκονταν μπροστά στα μάτια των δικαστών. Η Ραμπία είχε αναγκαστεί να παντρευτεί σε ηλικία 14 ετών και εγκατέλειπε συχνά το σπίτι της για να γλιτώσει από το σχεδόν καθημερινό ξυλοδαρμό απ' το σύζυγό της. Όταν εκείνος την εντόπισε στο πατρικό της σπίτι, ακολούθησε συμπλοκή, στη διάρκεια της οποίας η Ραμπία αναγκάστηκε να τον σκοτώσει για να σώσει τη ζωή της. Το δικαστήριο απέρριψε όλα τα ελαφρυντικά στοιχεία και επέβαλε την ανώτατη προβλεπόμενη ποινή. Τρεις εβδομάδες νωρίτερα, το ίδιο δικαστήριο είχε δεχτεί να μειώσει σε έξι χρόνια και οχτώ μήνες την ποινή

ενός συζύγου που δολοφόνησε τη γυναίκα του για απιστία. Είκοσι τέσσερα χρόνια για τη νόμιμη άμυνα μιας γυναίκας και περίπου οκτώμισι για μια εν ψυχρώ δολοφονία από έναν άντρα. Ο νόμος, πάντως, ήταν και στις δύο περιπτώσεις ο ίδιος –κληρονομία της ισότητας ανδρών και γυναικών, την οποία επέβαλε ο Ατατούρκ όταν επιχειρούσε να οικοδομήσει το αστικό του κράτος.

Παρά το γεγονός ότι ο νέος ποινικός κώδικας που υιοθέτησε η Τουρκία περιέχει περαιτέρω βελτιώσεις για την ισότητα των δύο φύλων, η απονομή δικαιοσύνης επηρεάζεται συχνά από τους άγραφους νόμους της πατριαρχικής τουρκικής κοινωνίας. Τα εγκλήματα τιμής αποτελούν απλώς την κορυφή στο παγόβουνο της καταπάτησης στοιχειωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η οποία συντελείται σε βάρος των γυναικών.

Πρόσφατες έρευνες τουρκικών πανεπιστημίων που πραγματοποιήθηκαν σε περιοχές της νοτιοανατολικής Τουρκίας αποκάλυψαν αυτό το καλά κρυμμένο μυστικό. Σε πόλεις όπως το Μπατμάν ή το Ντιγιάρμπακιρ, μία στις τρεις γυναίκες δεν μπορεί να βγει από το σπίτι ούτε για ψώνια, αν δεν συνοδεύεται από κάποιο μέλος της οικογένειάς της. Οχτώ στις δέκα κοπέλες του Μπατμάν θα πεθάνουν χωρίς να έχουν ταξιδέψει έξω από τα περίχωρα της πόλης. Θα περάσουν το μεγαλύτερο τμήμα της ζωής τους στους τέσσερις τοίχους του σπιτιού τους, υπηρετώντας τον πατέρα, το σύζυγο, τον αδερφό και το γιο τους. Ύστερα από αιώνες καταπίεσης, οι γυναίκες της νοτιοανατολικής Τουρκίας έχουν φτάσει στο σημείο όχι μόνο να ανέχονται αυτή την μεταχείριση, αλλά και να τη δικαιολογούν. Έρευνα που πραγματοποίησε το Πανεπιστήμιο Χατζέτεπε της Άγκυρας αποκάλυψε ότι, στις αγροτικές περιοχές της χώρας, το 57% των γυναικών δηλώνει ότι ο σύζυγός τους έχει κάθε δικαίωμα να τις δειρεί, εάν υποπέσουν στα παρακάτω ατοπήματα: Αν του αντιμιλήσουν, αν κάψουν το φαγητό, αν σπαταλήσουν χρήματα, αν αμελήσουν τα παιδιά και αν αρνηθούν να κάνουν σεξ.

Αυτή η πατριαρχική δομή της τουρκικής κοινωνίας δεν μπορεί φυσικά να αποδοθεί μόνο στο Ισλάμ, όπως και σε καμία θρησκεία, όσο ρητά κι αν επιβεβαιώνει την «ανωτερότητα» των αντρών («Αι γυναίκες τοις ιδίοις ανδράσιν υποτάσσονται ως τω Κυρίω», έλεγε ο Απόστολος Παύλος στην επιστολή προς Εφεσίους). Για να θυμηθούμε τα νεανικά μας διαβάσματα περί της «καταγωγής της οικογένειας», θα λέγαμε ότι η προσπάθεια των αντρών να ελέγξουν τη γυναικεία σεξουαλικότητα και τη διαδικασία αναπαραγωγής φαίνεται να σχετίζεται άμεσα με την κατοχή των μέσων παραγωγής. Στις περιοχές της νοτιοανατολικής Τουρκίας, οι άντρες λαμβάνουν τη μερίδα του λέοντος από την οικογενειακή κληρονομιά. Τα περισσότερα περιουσιακά στοιχεία περνούν στα αγόρια, ενώ είναι εξαιρετικά σπάνιες οι περιπτώσεις που μια γυναίκα μπορεί να κληρονομήσει τα κτήματα των γονιών της. Σε άλλες περιοχές της χώρας, οι γυναίκες παίρνουν απλώς τα χέρσα οικόπεδα που δεν μπορούν να τους προσφέρουν οποιοδήποτε εισόδημα. Το αποτέλεσμα είναι ότι οι γυναίκες στερούνται την οικονομική ανεξαρτησία που θα μπορούσε να τους προσφέρει η κατοχή περιουσιακών στοιχείων. Πάνω σε αυτές τις σχέσεις οικονομικής υποταγής οικοδομούνται και οι κοινωνικές σχέσεις εξάρτησης.

Όπως και σε κάθε πατριαρχική κοινωνία, ο άντρας, στο μικρόκοσμό του, είναι κυρίαρχος των μέσων παραγωγής. Όταν καταφέρει έστω και την ελάχιστη «συσσώρευση κεφαλαίου», θέλει να εξασφαλίσει τη μεταφορά του στους απογόνους του. Και ο μόνος τρόπος για να ελέγξει την πατρότητα του παιδιού, είναι να ελέγξει την ίδια τη σεξουαλικότητα της γυναίκας του. Σε αυτή τη διαδικασία, η γυναίκα μετατρέπεται σε σκλάβο των επιθυμιών του. Μια απλή μηχανή αναπαραγωγής. Με τα λόγια του Ένγκελς, θα λέγαμε ότι «ο γάμος μετατρέπεται για τη γυναίκα σε ένα είδος πορνείας. Με τη μόνη διαφορά ότι οι κανονικές εταίρες προσφέρουν το κορμί τους σε κάθε πελάτη, όπως ένας εργάτης προσφέρει την εργασία του, ενώ οι υπόλοιπες γυναίκες το παραδίδουν ολοκληρωτικά στη σκλαβιά».

Κεφάλαιο 3: Τα πρόσωπα του κράτους

3.1 Ατατούρκ: Ένας ηγέτης, χίλιες εικόνες

Ήταν καλοκαίρι του 1998 όταν το γραμματοκιβώτιο του Αντόνιο Μπαντέρας άρχισε να ξεχειλίζει από απειλητικές επιστολές Ελλήνων και Αρμενίων μεταναστών στις ΗΠΑ. Το πνευματικό τέκνο του Αλμοδοβάρ είχε δεχτεί να υποδυθεί τον Κεμάλ Ατατούρκ σε μια αμερικανική παραγωγή συνολικού κόστους 25 εκ. δολαρίων. Την προετοιμασία είχε αναλάβει ο γιος του σερ Λόρενς Ολίβιε, Ταρκίμ, ενώ η σύζυγός του, Ζελφά, είχε μιλήσει στον τότε πρόεδρο της Τουρκίας Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ και τον πρωθυπουργό Μεσούτ Γιλμάζ. Η Άγκυρα, για πρώτη φορά στην ιστορία, φάνηκε να δίνει σιωπηλά το πράσινο φως. Η ταινία όμως δεν γυρίστηκε ποτέ. Ο Μπαντέρας αποφάσισε να αποσυρθεί (τρομαγμένος κατά τα φαινόμενα από το κύμα επιστολών) και να αφοσιωθεί σε μια άλλη υπερπαραγωγή: το *Φάντασμα της Όπερας*. Στις επιστολές τους, οι Έλληνες υποστήριζαν ότι η εικόνα του Μπαντέρας θα ηρωοποιούσε και θα ωραιοποιούσε ενώπιον της διεθνούς κοινής γνώμης μια προσωπικότητα που οι ίδιοι κοσμούσαν με επίθετα όπως «μέθυσος», «παιδεραστής», «εγκληματίας» και «ντροπή του ανθρώπινου είδους».

Η ταινία με τον Μπαντέρας δεν ήταν η πρώτη που κατέληγε στον κάλαθο των αχρήστων. Ο Ομάρ Σαρίφ, ο Κερκ Ντάγκλας και ο Ντάγκλας Φέρμπανκς είχαν επίσης επιχειρήσει να φέρουν τον Ατατούρκ στη μεγάλη οθόνη, αλλά πάντα συναντούσαν τις κλειστές πόρτες του τουρκικού κατεστημένου. Σε αντίθεση με τον αργεντινικό περονισμό, που δάνεισε την ιστορία του στη Μαντόνα (και τον Μπαντέρας) για την ταινία *Εβίτα*, ο τουρκικός κεμαλισμός δεν άφηνε το Χόλιγουντ να αγγίζει τον πατέρα των Τούρκων.

Η εικονολατρική πίστη στον ιδρυτή της τουρκικής δημοκρατίας παραμένει ακόμη και σήμερα ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της τουρκικής κουλτούρας, παρά το γεγονός ότι το νεκρό σώμα του κεμαλισμού βρίσκεται σε στάδιο προχωρημένης σήψης. Μόλις πριν από μερικά χρόνια, ο Γκιουλ Γκιουβέν καταδικάστηκε σε δεκαπεντάμηνη φυλάκιση, γιατί μετέφρασε στα τουρκικά ένα βιβλίο του 1932 που παρουσίαζε τον Ατατούρκ σαν βάνουσο, σοβινιστή δικτάτορα. Ο ισλαμιστής βουλευτής Σεβκί Γιλμάζ, που κατηγορήθηκε ότι χαρακτήρισε τον Ατατούρκ «κτήνος», αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη χώρα. Και, όταν ένας ένοπλος «απήγαγε» μια προτομή του Ατατούρκ και απειλούσε ότι θα την πυροβολήσει, διαμαρτυρόμενος για το γεγονός ότι παρέμενε άνεργος επί σειρά ετών, η αστυνομία αντέδρασε σχεδόν με τον ίδιο τρόπο που θα αντιδρούσε, αν ο δράστης κρατούσε έναν άνθρωπο με σάρκα και οστά –αν όχι τον ίδιο τον Ατατούρκ.

Η προσωπογραφία του Τούρκου ηγέτη συνεχίζει να κοσμεί τους δημόσιους χώρους, θυμίζοντας τα καθεστώτα της Μέσης Ανατολής ή τις ΗΠΑ (όπου σε ορισμένα αεροδρόμια η εικόνα του Μπους σε καλωσορίζει στη «γη της ελευθερίας»). Στα περίπου 43.000 σχολεία της Τουρκίας, εκατομμύρια μαθητές ξεκινούν τη μέρα τους με τον όρκο στον Ατατούρκ. Σε καθεμία από τις περίπου 350.000 σχολικές αίθουσες υπάρχει μια εικόνα του Τούρκου ηγέτη, όπως επίσης και σε όλα τα γραφεία των καθηγητών. Κάθε δωμάτιο αστυνομικού τμήματος, κάθε γραφείο δημόσιας υπηρεσίας, κάθε κτήριο πολιτικού κόμματος, κάθε φυλάκιο Τούρκου στρατιώτη φιλοξενεί τη δική του εικόνα. Το δικό του εικόνισμα.

Είναι δύσκολο να βρεις ένα κατάστημα στην Κωνσταντινούπολη που δεν θα έχει σε περίοπτη θέση μια φωτογραφία του Ατατούρκ. Όσο κι αν επιμείνεις, κανένας μαγαζάτορας δεν θα παραδεχθεί ότι την τοποθέτησε εκεί, γιατί επιβάλλεται από κάποιο γραπτό ή άγραφο νόμο. Μόνο οι «δηλωμένοι ισλαμιστές» ενδέχεται να αποδεχτούν ότι ίσως αντιμετώπιζαν προβλήματα, εάν δεν αναρτούσαν στον τοίχο και αυτό το σύμβολο της «κοσμικής

θηρσκείας». Δεν έχει σημασία αν θα έχεις τον Ατατούρκ σε φωτογραφία ή σχέδιο. Μπορείς να τον κάνεις σκίτσο ή να τον μπογιατίσεις με διαφορετικά χρώματα. Τουρκικά μέσα ενημέρωσης έφτασαν στο σημείο να φτιάξουν ένα βίντεομοντάζ που τον παρουσίαζε να μιλά από το βήμα του Ευρωκοινοβουλίου. Είσαι ελεύθερος να «παίζεις» με τη μορφή του, στο βαθμό που δεν προσβάλλεις τον ιδρυτή της τουρκικής δημοκρατίας και το έργο του. Οι περισσότεροι Τούρκοι δηλώνουν ότι γνωρίζουν τα πάντα για τον «πατερούλη». Αν λοιπόν προτείνεις να ξεκινήσεις μια μεταπτυχιακή εργασία ή μια διδακτορική διατριβή για τη ζωή του, πιθανότατα ο υπεύθυνος καθηγητής θα σου εξηγήσει ότι δεν υπάρχει πλέον καμία πληροφορία που να μην έχει συμπεριληφθεί σε κάποια προηγούμενη εργασία. Το θέμα θεωρείται... λήξαν.

Κι όμως, οι σύγχρονοι Τούρκοι δεν θα μπορούσαν να γνωρίζουν λιγότερα για τον χαρισματικό πατέρα της Δημοκρατίας τους (Republic). Τα αρχεία του τουρκικού κράτους παραμένουν κλειδαμπαρωμένα και οι πληροφορίες για τη δράση του Ατατούρκ δίνονται με το σταγονόμετρο σε λίγους και εκλεκτούς μελετητές. Η τελευταία σταγόνα πληροφοριών, την οποία περίμεναν εναγωνίως οι διψασμένοι ακαδημαϊκοί, θα έπεφτε το Μάρτιο του 2005, όταν αναμενόταν να δοθεί στη δημοσιότητα το ημερολόγιο της συζύγου του Ατατούρκ, Λατιφέ Ουσακλιγκιλ. Ξαν αστρονόμοι που περιμένουν δεκαετίες για να καταγράψουν ένα σπάνιο φαινόμενο στα βάθη του σύμπαντος, οι Τούρκοι ιστορικοί ανέμεναν υπομονετικά να λήξει η δικαστική εντολή με την οποία είχε απαγορευτεί η δημοσιοποίηση του ημερολογίου πριν από 25 χρόνια. Οι κιτριτισμένες σελίδες του ημερολογίου της Λατιφέ όμως, καθώς και η αλληλογραφία που αντάλλαξε με το σύζυγό της, δεν έμελλε να βγουν από το χρηματοκιβώτιο του Ιδρύματος Τουρκικής Ιστορίας στην Άγκυρα. Ο επικεφαλής του ιδρύματος, Γιουσούφ Χαλάτζογλου, αρκέστηκε να ανακοινώσει ότι «οι συγγενείς, για προσωπικούς λόγους οι οποίοι δεν μπορούν να ανακοινωθούν, δεν επιθυμούν να δημοσιοποιηθούν τα αρχεία ή να δοθεί πρόσβαση σε οποιονδήποτε ιδιώτη».

Ένα πυκνό νέφος φημολογίας κάλυψε και πάλι τον ουρανό της Άγκυρας και της Κωνσταντινούπολης. Φήμες για τα ατελείωτα μεθύσια και τις νυχτερινές συγκεντρώσεις φίλων που εξόργιζαν τη Λατιφέ. Ιστορίες για τον τρόπο που εκείνη χτύπαγε με μανία το πάτωμα για να καλέσει τον Ατατούρκ στη συζυγική κλίνη. Κουτσομπολιά για την αίτηση διαζυγίου που κατέθεσε και τους υπουργούς της κυβέρνησης οι οποίοι τη συνόδευσαν στο τρένο που θα την απομάκρυνε από τον Τούρκο ηγέτη. Διηγήσεις για το πώς πέρασε το τέλος της ζωής της απομονωμένη από τον υπόλοιπο κόσμο, προκειμένου να μην αποκαλύψει τα μυστικά του Ατατούρκ. Μικρές, ασήμαντες λεπτομέρειες, που θεωρούνται ακόμα επτασφράγιστα μυστικά του τουρκικού κράτους. Μυστικά που, σύμφωνα με Τούρκους αξιωματούχους, γνωρίζει μόνο ένας Τούρκος ιστορικός, ο οποίος έχει ορκιστεί να τα πάρει μαζί του στον τάφο.

Ο πανταχού παρών και τα πάντα πληρών άγνωστος ηγέτης έχει, όπως είναι φυσικό, τη δική του ημέρα λατρείας. Κάθε χρόνο στις 10 Νοεμβρίου, στις εννέα και πέντε πρώτα λεπτά προ μεσημβρίας, η Τουρκία τιμά το θάνατό του. Το κάλεσμα των «πιστών» του κοσμικού κατεστημένου δεν γίνεται από φυσικά από μουεζίνη, αλλά από τις σειρήνες πολέμου. Θεωρητικά, οι πολίτες οφείλουν να σταθούν προσοχή. Να σταματήσουν το αυτοκίνητό τους. Να αφήσουν τον υπολογιστή. Να βγουν από το γραφείο. Στις εννέα και πέντε πρώτα λεπτά είναι σταματημένα τα ρολόγια και στο Ντολμάμπαχτσε, το παλάτι όπου άφησε την τελευταία του πνοή ο Ατατούρκ, νικημένος, σύμφωνα με την επίσημη εκδοχή, από την κίρρωση του ήπατος.

Καμιά θρησκεία σε αυτό τον πλανήτη δεν φαίνεται να κατάφερε να επιβάλει την εικόνα του θεού της, όπως επέβαλε ο κεμαλισμός την εικόνα του δημιουργού του. Οι διάδοχοί του φρόντισαν να αφιερώσουν στο πρόσωπό του όλα τα μνημεία που ο ίδιος αποκαθήςλωνε, ελευθερώνοντας τη χώρα από την παρακαταθήκη των σουλτάνων και του Ισλάμ. Αν ζούσε και ήθελε να μεταμορφώσει και πάλι την Τουρκία, ίσως το πρώτο πράγμα που θα έκανε θα ήταν να γκρεμίσει το κολοσσιαίο μωσαϊκό που έχει χτιστεί προς τιμήν του στην Άγκυρα –όπως έκανε και με τα μωσαϊκά των προκατόχων του. Οι συνεχιστές και οι βιογράφοι του τον χαρακτήριζαν ημίθεο. Ο άνθρωπος που σπατάλησε τόσο χρόνο και προσπάθεια για να καθυποτάξει το Ισλάμ στις επιταγές του κράτους προκαλεί συναισθήματα θρησκευτικής λατρείας στους οπαδούς του.

Αξίζει να δούμε δύο περιστατικά θρησκευτικής λατρείας, τα οποία περιγράφει η ακαδημαϊκός Γιαέλ Ναβάρο-Γιασίν:

«... Αντιδρώντας στην απόφαση της κυβέρνησης να περιορίσει τη λειτουργία των ιεροδιδασκαλείων, οι ισλαμιστές διοργάνωσαν μεγάλη συγκέντρωση στην Άγκυρα. Ήθελαν έτσι να προασπίσουν το δικαίωμά τους να εκπαιδεύουν τα παιδιά τους όπως εκείνοι νομίζουν καλύτερα. Καθώς οι διαδηλωτές προχωρούσαν, εκφράζοντας την οργή τους για τις κοσμικές μεταρρυθμίσεις που επιχειρούσε να επιβάλει το κράτος, μια γυναίκα, η οποία καθόταν στην άκρη του δρόμου, σάστισε και τραβήχτηκε προς τα πίσω. Έβγαλε από την τσάντα της μια εικόνα του Ατατούρκ με κάδρο και την ύψωσε μπροστά στους διαδηλωτές. Στάθηκε λίγη ώρα εκεί, με τα χέρια ψηλά, κρατώντας την εικόνα, με το βλέμμα της εστιασμένο στο πλήθος. Η νεαρή γυναίκα, η Τσαντάλ Ζακάρι, ύψωσε το πορτραίτο του Ατατούρκ ως κίνηση διαμαρτυρίας και ως απόδειξη της πίστης της στον κοσμικό χαρακτήρα του κράτους και τη δυτική κοσμοθεωρία του Ατατούρκ... Ήταν σαν να πραγματοποιούσε μια ιεροτελεστία. Σαν να κρατούσε το σταυρό απέναντι στο διάολο».

Η δεύτερη ιστορία που περιγράφει η Ναβάρο θυμίζει ακόμα περισσότερο τα «θαύματα» που νομίζουν ότι βιώνουν οι πιστοί όλου του κόσμου:

«Στις 30 Οκτωβρίου 1994, η κοσμική εφημερίδα Hürriyet ανέφερε ότι η σκιά από ένα σύννεφο σχημάτισε το προφίλ του Ατατούρκ πάνω σε ένα βουνό στο χωριό Γκιουντεσλί. Στο άρθρο, το οποίο συνοδευόταν και από φωτογραφία της σκιάς, αναφερόταν ότι “το προφίλ του Ατατούρκ εμφανίζεται πολύ συχνά στα βουνά του χωριού Γκιουντεσλί”. Καθώς είχε μόλις περάσει η 29η Οκτωβρίου και οι εορτασμοί της Ημέρας της Τουρκικής Δημοκρατίας, η Hürriyet χαρακτήρισε το περιστατικό απόδειξη “της αόρατης ενότητας της Τουρκίας”».

Παραδόξως, οι περίφημες προσωπογραφίες του Ατατούρκ, είτε εμφανίζονται σε αφίσες είτε σε βουνά της ανατολικής Τουρκίας, αποτελούν ίσως το μοναδικό στοιχείο του κεμαλισμού που έμεινε αναλλοίωτο στο πέρασμα του χρόνου. Οι συνεχιστές του Τούρκου ηγέτη κατάφεραν να αλλάξουν τα πάντα εκτός από την πίστη στο πρόσωπό του. Κατάφεραν να χωρέσουν το εκσυγχρονιστικό πρότυπο του πατέρα των Τούρκων στις εκάστοτε προσδοκίες των κυρίαρχων ελίτ. Στο όνομα του κεμαλισμού ξεκίνησαν τον αντιιμπεριαλιστικό τους αγώνα, ενώ στο όνομα της ίδιας κοσμικής ιδεολογίας-θρησκείας εισήγαγαν τη χώρα στο NATO κι επιχειρούν τώρα να την εντάξουν στην ΕΕ. Για το όραμα

του Ατατούρκ ακολούθησαν τα σοβιετικού τύπου πενταετή προγράμματα οικονομικής ανάπτυξης και στο όνομά του ασπάζτηκαν τις νεοφιλελεύθερες συνταγές της δεκαετίας του '80. Για τον ίδιο άνθρωπο πολέμησαν τον ισλαμισμό και γι' αυτόν τον αναστήλωσαν, όταν χρειάστηκαν ένα αντίβαρο στην άνοδο της αριστεράς και των Κούρδων αυτονομιστών. Η εικόνα του Ατατούρκ είχε τόση σχέση με τις μετέπειτα επιλογές των τουρκικών ελίτ όση σχέση είχε και η εικόνα του Λένιν με τη Σοβιετική Ένωση του Στάλιν. Όση σχέση είχε το Άγαλμα της Ελευθερίας με τις κυβερνήσεις των ΗΠΑ. Αναλλοίωτα σύμβολα μιας διαρκώς μεταβαλλόμενης πραγματικότητας.

3.2 Το «εξπρές του μεσονυκτίου» σταμάτησε στην Ελλάδα

«Στην Τουρκία δεν πραγματοποιούνται συστηματικά βασανισμοί»
Συμπεράσματα κοινοβουλευτικής αποστολής του γερμανικού SPD, Μάρτιος 1981

Σημειώνονται ακόμα παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά όχι συστηματικοί βασανισμοί
Ο Γερμανός επίτροπος της ΕΕ για τη διεύρυνση Γκίντερ Φερχόιγκεν, Σεπτέμβριος 2004

Ο σταθμάρχης έδινε το σήμα και το τρένο εγκατέλειπε το σταθμό Σίρκετζι στην Κωνσταντινούπολη. Πορεία βόρεια –στην ίδια διαδρομή που ακολουθούσε το θρυλικό Όριεντ Εξπρές. Μόνο που αυτό το τρένο δεν πήγαινε στο Βερολίνο, το Παρίσι ή τη Βουδαπέστη. Τελικός σταθμός του ήταν το Έντιρνε (Αδριανούπολη). Το «εξπρές του μεσονυκτίου», αγαπημένη πλέον έκφραση όσων αναφέρονται στην κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Τουρκία, ξεκίνησε δρομολόγια το 1923. Οι επιβάτες και τα εμπορεύματα περνούσαν για ένα μικρό τμήμα της διαδρομής από ελληνικό έδαφος, όπου ελέγχονταν από τις ελληνικές αρχές.

Στις δεκαετίες του '60 και του '70, το «εξπρές του μεσονυκτίου» απέκτησε τη δίκη του μυστική αποστολή. Σύμφωνα με τον Πίτερ Ράιαν των *Sunday Times*, οι τουρκικές αρχές έβαζαν στα βαγόνια του ξένους υπηκόους που είχαν συλληφθεί για κατοχή ή διακίνηση ναρκωτικών. Τους έδιναν όλα τους τα υπάρχοντα, εκτός από τα διαβατήριά τους και τους ψιθύριζαν μια μικρή ιστορία....

Όταν το τρένο περνούσε τα ελληνικά σύνορα, οι έμποροι ναρκωτικών κατέβαιναν και οδηγούνταν στις ελληνικές φυλακές, απ' όπου, σύμφωνα με τον Ράιαν, τους παραλάμβαναν οι διπλωματικές αρχές των χωρών τους. Αυτή η «διπλωματική τρύπα» επέτρεπε στην Τουρκία να ικανοποιεί τα αιτήματα των ΗΠΑ για την έκδοση εμπόρων ναρκωτικών. Ο Μπίλι Χάις, ο ήρωας του *Εξπρές του μεσονυκτίου*, κατάφερε να επιστρέψει στις ΗΠΑ με διαβατήριο που εκδόθηκε στην αμερικανική πρεσβεία στην Αθήνα. Ο ίδιος υποστήριζε ότι πέρασε πεζός σε ελληνικό έδαφος, όπου τον περισυνέλεξε ένας Έλληνας στρατιώτης. Σε συνεντεύξεις του αναγνώρισε ότι ήταν «δυνατός» χρήστης ναρκωτικών ουσιών και ότι μετέφερε συχνά ποσότητες χασίς σε διάφορες περιοχές της Ευρώπης. Όσο για τις σεξουαλικές του προτιμήσεις, δεν έκρυψε ποτέ ότι, κατά τη διάρκεια της κράτησής του στην Τουρκία, απολάμβανε τις ομοφυλοφιλικές επαφές με ένα συγκρατούμενό του. Η διαβόητη σκηνή του βιασμού λοιπόν, απλώς δεν υπήρξε ποτέ.

Φυσικά, το Χόλιγουντ δεν θα μπορούσε να ηρωοποιήσει ένα ναρκομανή ομοφυλόφιλο, που βρισκόταν σε διαρκή σύγκρουση με την οικογένειά του. Οι άνθρωποι

αυτοί απλώς δεν υπάρχουν για τη βιομηχανία του θεάματος, ακόμη κι όταν διηγούνται αληθινές ιστορίες.

Ελάχιστες ταινίες στην ιστορία του παγκόσμιου κινηματογράφου έχουν στιγματίσει (δίκαια ή άδικα) μια χώρα, όσο στιγμάτισε την Τουρκία το *Εξπρές του μεσονυκτίου*. Περίπου τρεις δεκαετίες μετά την προβολή της, στο μυαλό εκατομμυρίων ανθρώπων η Τουρκία παραμένει συνυφασμένη με ένα απάνθρωπο καθεστώς βασανιστηρίων. Οι Τούρκοι σε αντιμετωπίζουν με ανάμικτα συναισθήματα οργής και απόλυτης ντροπής, όταν αναφέρεις τον τίτλο της ταινίας.

Ο δημιουργός του σεναρίου, Όλιβερ Στόουν, αποτελούσε *persona non grata* μέχρι το Δεκέμβριο του 2004, οπότε αποφάσισε να επισκεφτεί την Κωνσταντινούπολη και να ζητήσει συγγνώμη από την τουρκική κυβέρνηση (και με την ευκαιρία να προωθήσει την ταινία του *Μέγας Αλέξανδρος* στην τουρκική αγορά). Οι Τούρκοι εθνικιστές αναζητούν ακόμη και σήμερα θεωρίες συνωμοσίας πίσω από τα γυρίσματα της ταινίας και αρκετοί δηλώνουν με βεβαιότητα ότι η ταινία έγινε παγκοσμίως γνωστή λόγω της παρέμβασης του ελληνικού και του αρμενικού λόμπι στις ΗΠΑ. Οι περισσότεροι Τούρκοι θεωρούν ότι το Χόλιγουντ συνεχίζει να τους αντιμετωπίζει σαν βαρβάρους, διαιωνίζοντας τα αρνητικά στερεότυπα. Και σε ορισμένες περιπτώσεις έχουν απόλυτο δίκιο...

Στην αμερικανική τηλεταινία *24 Hours* (24 ώρες), οι Τούρκοι ανέλαβαν να παίξουν το ρόλο του κακού τρομοκράτη. Οι σεναριογράφοι, επιβεβαιώνοντας τη φήμη που θέλει το μέσο Αμερικανό να μην μπορεί να εντοπίσει την Ευρώπη στο χάρτη, υπέπεσαν σε σειρά ανακριβειών, οι οποίες εξόργισαν την Τουρκία. Οι Τούρκοι τρομοκράτες θύμιζαν Σαουδάραβες εξτρεμιστές. Σε κάποιο επεισόδιο μάλιστα, οι πρωταγωνιστές κοιτάζουν στις οθόνες των υπολογιστών τους ένα κείμενο που έχει φτάσει από την Άγκυρα και αναρωτιούνται με ειλικρινή απορία αν είναι γραμμένο «στα μεσανατολικά (;) ή στα τουρκικά». Θα έτριζαν τα κόκαλα του Ατατούρκ, αν συνειδητοποιούσε ότι στις ΗΠΑ δεν έχουν πληροφορηθεί ακόμα τις μεταρρυθμίσεις του και την αντικατάσταση του αραβικού αλφαβήτου με το λατινικό.

Την ίδια περίπου περίοδο, στην αμερικανική τηλεοπτική σειρά *The West Wing* (Δυτική πτέρυγα), η Τουρκία εμφανιζόταν να έχει καταληφθεί από μια οπισθοδρομική, λαϊκίστικη κυβέρνηση, η οποία απειλούσε τα δικαιώματα των γυναικών. (Φυσικά, οποιαδήποτε ομοιότητα με την κυβέρνηση Ερντογάν και κάθε συσχετισμός με το γεγονός ότι η Τουρκία είχε απαγορεύσει τη διέλευση αμερικανικών στρατευμάτων προς το Ιράκ είναι εντελώς συμπτωματική –όπως δήλωσε αργότερα η Κοντολίζα Ράις.) Στο συλλογικό υποσυνείδητο των Τούρκων όμως, τα επεισόδια των δύο αμερικανικών σίριαλ καταγράφηκαν ως κληρονομιά του *Εξπρές του Μεσονυκτίου*. Σαν ένα κακό όνειρο, που έπρεπε να ξαναζήσουν από την αρχή.

Η Τουρκία των συνεχών πραξικοπημάτων, των διώξεων εναντίον των αριστερών και του πολέμου κατά των Κούρδων ενδεχομένως να άξιζε τη φήμη που της πρόσφερε η ταινία του σκηνοθέτη Άλαν Πάρκερ. Κανένας δεν αναρωτήθηκε όμως, γιατί αυτή η δήθεν πολιτικοποιημένη ταινία επικεντρώθηκε σε ένα χρήστη ναρκωτικών και όχι στους εκατοντάδες πολιτικούς κρατούμενους που σάπιζαν στα διπλανά κελιά. «Τον θυμάμαι» μου είπε ο Μουράτ Μπελγκέ, όταν διάβασε το προσχέδιο αυτού του βιβλίου. «Ήταν περιέργος άνθρωπος. Περιφερόταν σαν χαμένος». Ο Μπελγκέ βρισκόταν σε κοντινή πτέρυγα των ίδιων φυλακών ως πολιτικός κρατούμενος. Το Χόλιγουντ όμως δεν ασχολήθηκε ποτέ μαζί του, όπως και με κανέναν από τους εκατομμύρια ανθρώπους που

μπαινόβγαιναν στις τουρκικές φυλακές. Επίσης, κανένας μεγαλόσχημος σκηνοθέτης δεν τόλμησε να παρουσιάσει μια ταινία για τα φρικτά βασανιστήρια που πραγματοποιούν οι μεγαλύτεροι σύμμαχοι της Ουάσινγκτον στη Μέση Ανατολή και οι ίδιες οι ΗΠΑ στο Γκουαντάναμο και το Αμπού Γκράμπ. Καμία κινηματογραφική κάμερα δεν ακολούθησε την πορεία των κρατουμένων που παραδίδονται από τη CIA σε χώρες όπως η Σαουδική Αραβία, για να ανακριθούν με «παραδοσιακές μεθόδους».

Οι Πάρκερ και Στόουν θα μπορούσαν επίσης να έχουν επιλέξει μια άλλη, πολύ πιο αληθινή ιστορία. Η ταινία τους προβλήθηκε ένα χρόνο μετά την «αυτοκτονία» των μελών της οργάνωσης Φράζια Κόκκινος Στρατός (RAF) στα λευκά κελιά των γερμανικών φυλακών ύψιστης ασφαλείας του Στάμχαϊμ. Όμως, η «μολυβένια» περίοδος της γερμανικής καταστολής έπεφτε βαριά στο Χόλιγουντ, που προτίμησε να ασχοληθεί με την Τουρκία. Το αποτέλεσμα είναι ότι σήμερα αρκετοί ξεχνούν πως τα περίφημα λευκά κελιά δεν είναι τουρκικής, αλλά γερμανικής επινοήσης. Ίσως γιατί οι Γερμανοί είχαν την προνοητικότητα να αλλάξουν το χρώμα τους όταν η διεθνής κατακραυγή άρχισε να γίνεται ενοχλητική. Πρόσθεσαν λίγο πράσινο και κίτρινο, δημιουργώντας πιο ελαφρές παλ αποχρώσεις. Έτσι, όταν το 1976 η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή παρέδωσε τον πολιτικό κρατούμενο Ρολφ Πόλε στον Γερμανό καγκελάριο Σμιτ έθεσε άφοβα και τον όρο «να μην μεταφερθεί πάλι σε λευκά κελιά». Και το αίτημά του έγινε φυσικά δεκτό. «Δεν είστε πια στα λευκά κελιά!» ειρωνεύονταν τον Πόλε οι δεσμοφύλακες που τον τοποθέτησαν στο φρεσκοβαμμένο κελί του.

Το παράδοξο της ιστορίας μας, στην περίπτωση του *Εξπρές του μεσονυκτίου*, ήταν ότι, ενώ η ταινία έγινε συνώνυμο της «τουρκικής βαρβαρότητας», η πραγματική βαναυσότητα του τουρκικού συστήματος, μέσα και έξω από τις φυλακές, άφηνε ανεπηρέαστες τις κυβερνήσεις της δυτικής Ευρώπης και των ΗΠΑ. «Εντάξει, αυτή τη φορά δεν θα κρεμάσουν και κανέναν» έλεγε ανώτατος αξιωματούχος του NATO στο περιοδικό *Spiegel* μετά το πραξικόπημα του 1980. Καθώς οι ΗΠΑ εκείνη την περίοδο ένιωθαν την καυτή ανάσα της ισλαμικής επανάστασης στο Ιράν να απειλεί τα συμφέροντά τους, ήταν πρόθυμες να παραβλέψουν τα βασανιστήρια, τις εκτελέσεις και τις μυστηριώδεις εξαφανίσεις αντιφρονούντων στην Τουρκία. Στο ίδιο μήκος κύματος και μια επιτροπή βουλευτών από τη Δυτική Γερμανία, η οποία επισκέφτηκε τη χώρα ένα χρόνο μετά το πραξικόπημα, δεν κατάφερε να εντοπίσει στοιχεία που θα αποδείκνυαν ότι στην Τουρκία πραγματοποιούνται συστηματικά βασανισμοί κρατουμένων!

Οι εργάτες των ορυχείων της Μαύρης Θάλασσας που ακόμη και στη δεκαετία του '80 δούλευαν υπό την απειλή των όπλων, δεν ενόχλησαν ποτέ τη Βρετανία της Θάτσερ, η οποία επιδίωκε σύσφιξη των σχέσεων με την Άγκυρα. Και, όταν στις 13 Δεκεμβρίου του 1995, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έδινε το πράσινο φως για την τελωνειακή ένωση Τουρκίας-ΕΕ, φαίνεται ότι ξεχνούσε τις αναφορές για την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που είχαν καταθέσει Σοσιαλιστές και Πράσινοι ευρωβουλευτές.

Το 2001, το Υπουργείο Εμπορίου των ΗΠΑ επέτρεψε σε αμερικανικές εταιρείες που κατασκευάζουν όργανα βασανισμού (κυρίως ηλεκτροσόκ) να ξεκινήσουν εξαγωγές προς την Τουρκία. Προφανώς δεν είχε ιδιαίτερη σημασία γι' αυτούς ότι την ίδια χρονιά το Στέιτ Ντιπάρτμεντ περιέγραφε με μελανά χρώματα την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Τουρκία. Έκτοτε, αναφορές της Διεθνούς Αμνηστίας επισημαίνουν ότι έχει αυξηθεί η χρήση μεθόδων βασανισμού (όπως τα ηλεκτροσόκ) που δεν αφήνουν εμφανή σημάδια στα σώματα των θυμάτων. Πολύ απλά, οι εκθέσεις της Διεθνούς Αμνηστίας κατέληγαν στο καλάθι των αχρήστων όταν κάποια χώρα ήθελε να ενισχύσει τις

σχέσεις της με το τουρκικό κατεστημένο. Αντίθετα, γίνονταν ευαγγέλιο από τους αντιπάλους της Τουρκίας, που εξαντλούσαν επάνω τους όλες τις ανθρωπιστικές τους ευαισθησίες. Σε χώρες όπως η Ελλάδα, οι καταγγελίες εναντίον της τουρκικής βαναυσότητας είναι αντιστρόφως ανάλογες του κλίματος που επικρατεί στις διμερείς σχέσεις.

Η Τουρκία του 21ου αιώνα δεν είναι η Τουρκία του *Εξπρές του μεσονυκτίου*. Θα ήταν άδικο να μην καταγράψει κανείς τις εντυπωσιακές αλλαγές που έχουν συντελεστεί τα τελευταία δύο ή τρία χρόνια στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Και για να καταλάβει τη διαφορά, θα πρέπει να σταματήσει και να κοιτάξει για λίγο στο παρελθόν. Μόλις πριν από δέκα χρόνια, η αμερικανική οργάνωση Human Rights Watch υπολόγιζε ότι από τα βασανιστήρια πέθαινε κατά μέσο όρο ένας κρατούμενος την ημέρα. Σε αυτά τα στοιχεία δεν συμπεριλαμβάνονται οι εκατοντάδες αντιφρονούντες που «εξαφανίζονταν» ή εκτελούνταν εν ψυχρώ από τους συνεργάτες των δυνάμεων ασφαλείας. Ο τουρκικός στρατός, χρησιμοποιώντας τον οπλισμό που του παρείχε το ΝΑΤΟ, εξαφάνιζε από το χάρτη ολόκληρα χωριά στη νοτιανατολική Τουρκία, αφήνοντας χιλιάδες οικογένειες Κούρδων στο δρόμο. Μια ολόκληρη γενιά διανοούμενων και συγγραφέων μπαινόβγαινε στις φυλακές, συχνά «δι' ασήμαντον αφορμήν». Για να βρεθείς πίσω από τα κάγκελα, αρκούσε να σχολιάσεις τα λεγόμενα κάποιου πολιτικού, να σκισάρεις μια γελοιογραφία που θα ενοχλούσε το Γενικό Επιτελείο ή να αποκαλέσεις «μειονότητα» μια ομάδα που το κράτος χαρακτήριζε «τρομοκράτη». Ολόκληρη η Τουρκία αποτελούσε ένα τεράστιο σωφρονιστικό κατάστημα. «Το πραγματικό πρόβλημα», έλεγε ο Μουράτ Μπελγκέ, «δεν ήταν ότι οι συνθήκες στις φυλακές ήταν απάνθρωπες, αλλά ότι από εκεί πέρασαν εκατομμύρια άνθρωποι. Δεν θα μπορούσαν να είναι όσο απάνθρωπες τις παρουσιάζουν στις ταινίες, αφού αποτελούσαν τμήμα της καθημερινότητάς μας...».

Ελάχιστες χώρες στην ιστορία έχουν καταφέρει να περάσουν σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα από αυτή την κατάσταση κρατικής βαναυσότητας στην εικόνα που παρουσιάζει σήμερα η Τουρκία. Το 2004 δεν σημειώθηκε ούτε ένας θάνατος σε κρατητήριο, ενώ οι καταγγελίες για βασανιστήρια μειώθηκαν αισθητά. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι συλληφθέντες έχουν νομική εκπροσώπηση, ενώ έχει περιοριστεί σημαντικά ο χρόνος κράτησης υπόπτων πριν από τη δίκη.

Τα βήματα που πραγματοποιήθηκαν σε διάστημα μιας δεκαετίας (και ιδίως τα 3-4 τελευταία χρόνια) ήταν γιγαντιαία. Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι η σημερινή κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μπορεί να γίνει αποδεκτή. Οι μνήμες από την ηρωική απεργία πείνας των πολιτικών κρατουμένων, οι οποίοι διαμαρτύρονταν για τη μεταφορά τους στις φυλακές τύπου F, δεν μπορούν να ξεχαστούν επειδή κάποιος Ευρωπαίος επίτροπος αμέλησε να τις συμπεριλάβει στις αναφορές του. Πώς θα μπορούσαν άλλωστε να σβηστούν τόσο γρήγορα από τη μνήμη, αφού ο τελευταίος κρατούμενος πέθανε τον Ιανουάριο του 2003; Ο Οζλέμ Τουρκ ήταν 27 χρόνων και πέρασε τις τελευταίες 471 μέρες της ζωής του στο κρεβάτι του κελιού του, αρνούμενος να διακόψει την απεργία πείνας. Ήταν ο 64ος κρατούμενος που έσβηνε μπροστά στα μάτια των συγγενών του. «Τον ξέρουμε τον Μπόμπι Σαντς... ζει στις φυλακές μας» είπε κάποτε η μητέρα ενός κρατούμενου σε αντιπροσωπεία εργαζομένων από την Ιρλανδία, που επισκέφτηκε την Τουρκία το 2001 –δηλαδή δύο δεκαετίες μετά το θάνατο του Ιρλανδού αγωνιστή του IRA.

Στην Τουρκία του 2005, τα βασανιστήρια συνεχίζονται, ενώ οι «εξαφανίσεις» ατόμων δεν ανήκουν ολοκληρωτικά στο παρελθόν. Στο πρώτο τετράμηνο του 2004, η Γραμματεία Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων έλαβε 50 καταγγελίες για βασανιστήρια και κακομεταχείριση

κρατουμένων, ενώ η Ένωση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της Τουρκίας (TIHV) ανέφερε 692 περιστατικά που σημειώθηκαν το πρώτο εξάμηνο του ίδιου έτους. Μάλιστα, ο αριθμός των καταγγελιών αυξήθηκε αισθητά από τη στιγμή που η Τουρκία έλαβε ημερομηνία έναρξης ενταξιακών διαπραγματεύσεων στις 17 Δεκεμβρίου 2004.

Σε κάθε περίπτωση, το χάσμα μεταξύ της Τουρκίας και της Δύσης όσον αφορά το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μειώνεται με ταχύτατους ρυθμούς. Τη στιγμή που Αμερικανοί και Βρετανοί στρατιώτες παρουσιάζουν το διαφορετικό πρόσωπο του Δυτικού πολιτισμού στα κολαστήρια του Ιράκ και στο Γκουαντάναμο της Κούβας, η Τουρκία λαμβάνει εύσημα (αν και με ερωτηματικό) από διεθνείς οργανώσεις προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων για την πορεία των τελευταίων χρόνων. Η ψαλίδα με τη Δύση κλείνει. Το ερώτημα είναι ποιος κινείται ταχύτερα προς την κατεύθυνση του άλλου. Είναι η Τουρκία που εκδημοκρατίζεται ή η Ευρώπη και η Αμερική που μπαίνουν στις ράγες του εξπρές του μεσονυκτίου;

3.3 Η μαφία, τέκνο της παγκοσμιοποίησης

17:45', Κωνσταντινούπολη. Λεωφόρος Ταρλάμπασι. Έχεις μόλις παρκάρει και ετοιμάζεσαι να βγεις από το αυτοκίνητο, όταν βλέπεις το γνώριμο μέλος της τοπικής μαφίας να στέκεται δίπλα στην πόρτα σου. Σου ανοίγει την πόρτα, όπως θα έκανε ο πορτιέρης στο Ιντερκοντινένταλ και σε καλωσορίζει ευγενικά. Τον ευχαριστείς και του εγχειρίζεις τρεις ή τέσσερις νέες τουρκικές λίρες. Και οι δύο γνωρίζετε ότι το παρκάρισμα στο κέντρο της πόλης απαγορεύεται δια ροπάλου. Καλύτερα απ' όλους το γνωρίζουν τα όργανα της τάξεως στο αστυνομικό τμήμα που είναι στρατηγικά τοποθετημένο στο ακριβώς απέναντι πεζοδρόμιο.

Μία μέρα στην Κωνσταντινούπολη αρκεί για να συνειδητοποιήσεις την αδυναμία του τουρκικού κράτους να επιβάλλει την εξουσία του σε ορισμένα από τα κεντρικότερα σημεία των αστικών κέντρων. Ο τοπικός μαφιόζος είναι ο άνθρωπός σου. Αυτός με τον οποίο μπορείς να συνεννοηθείς ευκολότερα. Να του εμπιστευτείς ακόμη και το αυτοκίνητό σου.

Παραδόξως, αυτή η απλή, καθημερινή συλλογή χρημάτων έχει αναχθεί στην πιο προσοδοφόρα απασχόληση της διαβόητης τουρκικής μαφίας, τουλάχιστον σε ορισμένες πόλεις, όπως η Άγκυρα. Έκθεση του εμπορικού επιμελητηρίου της Άγκυρας που δημοσιεύτηκε το 2004, κατέδειξε ότι τα έσοδα από τη συλλογή χρημάτων από οδηγούς έχουν ξεπεράσει πλέον εκείνα από την πορνεία, τα παράνομα στοιχήματα, καθώς και το εμπόριο ναρκωτικών και ανθρωπίνων οργάνων.

Αν και η αστυνομία κατά διαστήματα καταφέρνει να επιβάλει την παρουσία της σε κεντρικά σημεία των πόλεων, κανείς δεν φαίνεται διατεθειμένος να αλλάξει τη σημερινή εικόνα. Γιατί πολύ απλά, από τους τρεις πρωταγωνιστές της ιστορίας μας (το μαφιόζο, τον αστυνομικό κι εσένα που προσπαθείς να παρκάρεις) κανένας δεν πρόκειται να μιλήσει. Ο ευγενέστατος μαφιόζος διότι δεν έχει κανένα λόγο να το κάνει και ο αστυνομικός γιατί όλο και κάποιος λόγο θα έχει... να μην το κάνει. Εσύ πάλι δεν θα μιλήσεις για τους εξής τρεις λόγους: Πρώτον, γιατί το ποσό που καλείσαι να πληρώσεις είναι μικρότερο από αυτό που θα σου ζητήσουν στο πλησιέστερο πάρκινγκ. Δεύτερον, γιατί αν δεν πληρώσεις, ενδέχεται να βρεις το αυτοκίνητο σπασμένο ή στην καλύτερη περίπτωση με ξεφούσκωτα λάστιχα. Τρίτον, γιατί, αν παρκάρεις στο απέναντι πεζοδρόμιο της Ταρλάμπασι, το αυτοκίνητό σου θα βρεθεί σε κλάσματα του δευτερολέπτου σε κάποια μάντρα της τροχαίας στην άλλη άκρη της πόλης.

Στην τρίτη περίπτωση ξεκινά ένας νέος γολγοθάς. Οι υπεύθυνοι της μάντρας, εάν διαπιστώσουν ότι είσαι αλλοδαπός, ενδέχεται να ζητήσουν έως και 300 νέες τουρκικές λίρες για να σου παραδώσουν το αυτοκίνητο. Βέβαια, εάν τους εξηγήσεις (όπως ο υποφαινόμενος) ότι είσαι Έλληνας, τιμάς την ελληνοτουρκική φιλία, τη Θεσσαλονίκη (ως γενέτειρα του Ατατούρκ) και την αγαπημένη τους ποδοσφαιρική ομάδα, η τιμή ως δια μαγείας πέφτει στις 90 νέες τουρκικές λίρες. Εάν μάλιστα έχεις το θράσος να συνεχίσεις τις διαπραγματεύσεις και δεν κάνεις το τραγικό λάθος να ζητήσεις απόδειξη, η τιμή μπορεί να μειωθεί στις 60 λίρες.

Δεν είναι δύσκολο να καταλάβει κάποιος γιατί οι περισσότεροι οδηγοί θα προτιμήσουν το μαφιόζο, που λυμαίνεται την αριστερή πλευρά της Ταρλάμπασι, και όχι τους αστυνομικούς, που προτιμούν τη δεξιά. Φυσικά, η Τουρκία δεν είναι γνωστή ως η χώρα όπου μαφιόζοι και αστυνομικοί εργάζονται σε διαφορετικά πεζοδρόμια. Είναι περισσότερο γνωστή για το γεγονός ότι το κράτος και το παρακράτος, για μεγάλο διάστημα της ιστορίας τους, πορεύτηκαν στον ίδιο δρόμο.

3 Νοεμβρίου 1996: Μια Μερσεντές συνθλίβεται στο πίσω μέρος ενός φορτηγού κοντά στην πόλη Σουσουρλούκ. Τα σωστικά συνεργεία ανασύρουν νεκρό πίσω από το τιμόνι έναν ανώτατο αξιωματούχο της τουρκικής αστυνομίας, που έχει θητεύσει και ως επικεφαλής της αντιτρομοκρατικής υπηρεσίας. Δίπλα του βρίσκουν το μοναδικό επιζώντα, τον Σεντάτ Μπουτσάκ, Κούρδο ομαδάρχη και βουλευτή του Κόμματος Ορθού Δρόμου (DYP) της Τανσού Τσιλέρ. Ακριβώς πίσω του, ένα γνωστό φωτομοντέλο.

Στην τέταρτη θέση του αυτοκινήτου βρίσκεται ο διαβόητος Αμπντουλάχ Τσατλί, πρώην αρχηγός των Γκρίζων Λύκων και ηγετική φυσιογνωμία της τουρκικής μαφίας, με αρκετά διεθνή εντάλματα σύλληψης στο βιογραφικό του. Ο Τσατλί έχει κατηγορηθεί για συμμετοχή στην απόπειρα δολοφονίας του Πάπα Ιωάννη Παύλου Β΄ το Μάιο του 1981. Μεταξύ άλλων, είχε αναλάβει να στρέψει τις υπόνοιες για την απόπειρα εναντίον των μυστικών υπηρεσιών της Βουλγαρίας και της πρώην ΕΣΣΔ –προσπάθεια που, εκείνη την εποχή, τύχαινε να συμπίπτει με τα ψυχροπολεμικά σχέδια αρκετών μυστικών υπηρεσιών της Δύσης.

Στη βαλίτσα του Τσατλί βρέθηκαν αυτόματα όπλα, δύο διπλωματικά διαβατήρια, μερικά γραμμάρια κοκαΐνης και έγγραφα όπου εμφανιζόταν σαν αξιωματούχος της αστυνομίας. Από τη διοικητική έρευνα που ακολούθησε, ήρθαν στο φως οι γνωστές πλέον πληροφορίες για τις διασυνδέσεις κράτους και παρακράτους στην Τουρκία. Μάλιστα, αποδόθηκαν ευθύνες στον πρώην υπουργό εσωτερικών Μεχμέτ Αγάρ για συμμετοχή σε δίκτυα παρακρατικών οργανώσεων, για εμπόριο ναρκωτικών, αλλά και για απαγωγές στην Τουρκία, τη Γερμανία, την Ολλανδία, το Βέλγιο και το Αζερμπαϊτζάν.

Έστω κι αν κάποιος ήθελε να σκηνοθετήσει ένα τέτοιο δυστύχημα, θα ήταν χοντροκοπιά να βάλει σε ένα αυτοκίνητο τέσσερις ανθρώπους που συμβόλιζαν τις σχέσεις του κεμαλικού κράτους με τη μαφία, την άκρα δεξιά, το βρόμικο πόλεμο εναντίον των Κούρδων, το εμπόριο όπλων και ναρκωτικών, την πορνεία κ.ο.κ. Μόνο η ίδια η τουρκική πραγματικότητα θα τολμούσε να σκηνοθετήσει ένα τόσο κραυγαλέο σενάριο. Το δυστύχημα του Σουσουρλούκ, με τις εντυπωσιακές πληροφορίες για τους παράλληλους βίους της τουρκικής μαφίας και του κράτους, χαρακτηρίζεται δικαίως ως ένα από τα σημαντικότερα πλήγματα που δέχτηκε το κεμαλικό κατεστημένο της Τουρκίας στην 80χρονη και πλέον ιστορία του.

Και οι πληγές δεν φαίνεται ότι θα κλείσουν γρήγορα. Στα μέσα του 2004, η υπόθεση επανέρχεται στο προσκήνιο, καθώς ο Σεντάτ Μπουτσάκ παρουσιάζει ενώπιον δικαστηρίου

φωτογραφίες στις οποίες ο Τσατλί συνομιλεί με υψηλόβαθμους αξιωματούχους του Γενικού Επιτελείου. Η *Hürriyet* υποστηρίζει ότι στις φωτογραφίες απεικονίζεται ο στρατηγός ε.α. Χασάν Κουντακσί, που υπηρέτησε για χρόνια στη νοτιανατολική Τουρκία. Ήταν ο άνθρωπος που (όπως υπενθυμίζει την ίδια ημέρα στους αναγνώστες του ο Χασάν Τζεμάλ της *Milliyet*) ανάγκαζε κατοίκους της πόλης Τζίζρε (άλλοτε θέατρο επιχειρήσεων μεταξύ του ΡΚΚ και του τουρκικού στρατού) να τρώνε κόπρινα. Μια πληροφορία που ο ίδιος ο στρατηγός χαρακτήρισε «ανέκδοτο».

Σύμφωνα με τα στοιχεία της *Hürriyet*, ο Μπουτσάκ παρουσίασε επίσης ενώπιον του δικαστηρίου έγγραφα από το τουρκικό προξενείο στο Λονδίνο, διαβαθμισμένα έγγραφα μυστικών υπηρεσιών με την υπογραφή του αντισυνταγματάρχη Κορκούτ Ερέν, μια αφιέρωση στον Τσατλί του μακαρίτη κροίσου Σακίπ Σαμπαντζί, καθώς και φωτογραφίες και έγγραφα του πρωθυπουργού μιας ξένης χώρας (το δικαστήριο δεν έδωσε περισσότερες πληροφορίες). Ήταν προφανές ότι το φάντασμα του Σουσουρλούκ θα συνέχιζε να στοιχειώνει το τουρκικό κράτος για αρκετά ακόμη χρόνια.

Οι στενές σχέσεις της μαφίας με το τουρκικό κράτος, αλλά και με τους γνωστούς Γκρίζους Λύκους, ξεκινούν στη δεκαετία του '70, όταν η άκρα δεξιά επιστρατεύεται στη μάχη κατά των αριστερών οργανώσεων και των Κούρδων. Σύμφωνα με το δημοσιογράφο Σερντάρ Τσελίκ : «Συνήθως (η μαφία) είχε στενές σχέσεις με τη ΜΙΤ, την αστυνομία και το ÖHD [Γραφείο Ειδικών Επιχειρήσεων Πολέμου –το τουρκικό σκέλος της μυστικής οργάνωσης *Gladio* του ΝΑΤΟ, που κατηγορείται για «αποσταθεροποιητικές» και τρομοκρατικές επιχειρήσεις]. Κυρίως όμως, σχετιζόταν με τους Γκρίζους Λύκους».

Η *Monde Diplomatique* ρίχνει περισσότερο φως στις σχέσεις της τουρκικής μαφίας με το ΝΑΤΟ, υπενθυμίζοντας ότι, σύμφωνα με έρευνα που πραγματοποίησε στη δεκαετία του '80 ο Ιταλός δικαστής Κάρλο Παλέρμο, οι Γκρίζοι Λύκοι έπαιζαν καθοριστικό ρόλο σε ένα τεράστιο δίκτυο μεταφοράς παράνομου οπλισμού της Συμμαχίας στη Μέση Ανατολή. Αν και κανείς δεν γνωρίζει πώς έφταναν αυτά τα όπλα στα χέρια των λαθρεμπόρων, είναι σίγουρο ότι ανταλλάσσονταν με μεγάλες ποσότητες ηρωίνης και άλλων ναρκωτικών ουσιών. Στο ίδιο άρθρο της έγκυρης πολιτικής επιθεώρησης, αναφέρεται ότι στελέχη των Γκρίζων Λύκων δρούσαν στο εσωτερικό της Σοβιετικής Ένωσης, σε συνεργασία με οργανώσεις όπως το Anti-Bolshevik Bloc of Nations (ABN), που είχε την υποστήριξη της CIA.

Σήμερα, η τουρκική μαφία, ριζικά μεταλλαγμένη, εξακολουθεί να δραστηριοποιείται σε περίπου 100 τομείς της οικονομίας. Ο συνολικός «κύκλος εργασιών» της υπολογίζεται στα 60 δις δολάρια ετησίως, δηλαδή περίπου στο 1/4 του τουρκικού ΑΕΠ. Το προφίλ του Τούρκου μαφιόζου, όπως σκιαγραφείται από το Εμπορικό Επιμελητήριο Άγκυρας, είναι πραγματικά εντυπωσιακό: Το 10% έχει πτυχίο πανεπιστημίου, ενώ σχεδόν όλοι δηλώνουν ότι, αν δεν δούλευαν για τη μαφία, θα ήθελαν να είναι μηχανικοί ή να εργάζονται ως στελέχη μεγάλης δημόσιας υπηρεσίας (ορισμένοι καταφέρνουν να συνδυάσουν και τις δυο δραστηριότητες με μεγάλη επιτυχία). Τρεις στους τέσσερις προέρχονται από οικογένειες με τουλάχιστον τέσσερα παιδιά και μόνο ένας στους δύο θα παντρευτεί. Η δομή των οργανώσεών τους θυμίζει σε ορισμένες περιπτώσεις τη δομή μεγάλων επιχειρήσεων και η διαδικασία προαγωγής τους στην ιεραρχία σχετίζεται άμεσα με την καταγωγή τους. Αρκετές από τις οργανώσεις έχουν τις ρίζες τους στους ομίλους των μεγάλων ποδοσφαιρικών ομάδων και εξακολουθούν να ασχολούνται με το «στήσιμο» αγώνων και τα παράνομα στοιχήματα.

Πολλοί θα σπεύσουν να αποδώσουν την εξάπλωση και τη διατήρηση της τουρκικής μαφίας στα «τριτοκοσμικά» χαρακτηριστικά της χώρας και στις ύποπτες διασυνδέσεις κράτους και παρακράτους. Το σενάριο αυτό ίσως να είχε βάση σε προηγούμενες δεκαετίες. Σήμερα όμως, η μαφία φαίνεται απλώς να επιβεβαιώνει τον κοσμοπολίτικο χαρακτήρα της Κωνσταντινούπολης. Το να αναζητάς τα ίχνη της μόνο στο σκοτεινό παρελθόν είναι σαν να ψάχνεις το *Νονό* του Κόπολα στο χωριό Κορλεόνε της Σικελίας. Οι βασικοί πόλοι της διεθνούς εγκληματικής δραστηριότητας δεν δρουν πλέον στις φτωχογειτονίες της Σικελίας. Εντοπίζονται στις μητροπόλεις της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, μια από τις οποίες είναι (ή φιλοδοξεί να γίνει) και η Κωνσταντινούπολη. Στις Ηνωμένες Πολιτείες υπάρχει η Κόζα Νόστρα, στην Ευρώπη η ιταλική και η ρωσική Μαφία, στην Ιαπωνία η Γιακούζα, στο Χονγκ Κονγκ και στις παραθαλάσσιες ζώνες της Κίνας οι διαβόητες «Τριάδες». Επιβιώνουν μόνον εκεί που η παγκοσμιοποιημένη οικονομία έχει επιτελέσει το έργο της, επιτρέποντας τη συσσώρευση πλούτου για μια ολιγάριθμη ελίτ και οδηγώντας σε οικονομική εξαθλίωση τη μεγάλη μάζα του πληθυσμού. Οι συνθήκες αυτές έχουν ως αποτέλεσμα η «παγκοσμιοποιημένη» μαφία να ελέγχει πλέον το 15% του παγκόσμιου ΑΕΠ και το 20% του παγκόσμιου εμπορίου.

Η τουρκική μαφία απέκτησε αυτά τα «κοσμοπολίτικα» χαρακτηριστικά μόνο μετά το πραξικόπημα του '80 και τις νεοφιλελεύθερες επιλογές των κυβερνήσεων που ακολούθησαν. Μετά την κατάληψη της εξουσίας, ο στρατός απέδειξε ότι μπορούσε να ελέγξει απόλυτα τον τουρκικό υπόκοσμο, συλλαμβάνοντας και ανακρίνοντας σχεδόν όλα τα ηγετικά του στελέχη. Το σχετικό ξεκαθάρισμα που πραγματοποιήθηκε όμως, είχε περισσότερο ποιοτικά παρά ποσοτικά χαρακτηριστικά. Στόχος δεν ήταν να εξαλειφθεί ο τουρκικός υπόκοσμος, αλλά να τεθεί υπό τον έλεγχο του κράτους. Ούτως η άλλως, η απολιτικοποίηση της τουρκικής κοινωνίας, που επιβλήθηκε με τη δύναμη των όπλων και την επιβολή των Δυτικών καταναλωτικών προτύπων, είχε ως αποτέλεσμα όλο και περισσότερα στελέχη της άκρας δεξιάς να βρεθούν στο χώρο του οργανωμένου εγκλήματος. Οι Γκρίζοι Λύκοι δεν εξαφανίστηκαν, αλλά αρκετά από τα μέλη τους πέρασαν από τον πολιτικό εξτρεμισμό στα εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου. Έτσι μόνο μπορούσαν να επιβιώσουν και να προσαρμοστούν στις «ανάγκες» της εποχής.

Οι οικονομικές και πολιτικές επιλογές των πραξικοπηματιών και των συνεχιστών τους μπορεί να πρόσφεραν στη χώρα τους υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης στον ΟΟΣΑ, αλλά παράλληλα διέρρηξαν τον κοινωνικό ιστό. Η Τουρκία είχε έτσι την «τύχη» να γνωρίσει το πέρασμα στο σύγχρονο καπιταλισμό δέκα χρόνια νωρίτερα από τη Ρωσία. Όταν ο Τουργκούτ Οζάλ τέθηκε στο τιμόνι των οικονομικών μεταρρυθμίσεων και ο στρατηγός Εβρέν στην προεδρία, η ανανεωμένη πλέον μαφία αφέθηκε να οργιάσει. Το 1986, περίπου το 50% του κρατικού προϋπολογισμού μοιραζόταν χωρίς κανένα έλεγχο σε δραστηριότητες που ενέκρινε προσωπικά το καθεστώς του Οζάλ. Χρησιμοποιώντας τον κουμπαρά του δημοσίου για πολιτικούς λόγους, το καθεστώς κατάφερε να θεσμοθετήσει τη διαφθορά και έτσι να ενισχύσει περαιτέρω την ούτως η άλλως πελατειακή κληρονομιά του τουρκικού κράτους.

Οι επιβάτες της Μερσεντές στο Σουσουρλούκ ήταν πρωταγωνιστές στο θέατρο του παραλόγου στο οποίο είχε οδηγηθεί το τουρκικό κατεστημένο στα μέσα της δεκαετίας του '90. Η διαφθορά του κρατικού μηχανισμού και η συνεργασία του με τη μαφία δεν ήταν δείγμα οπισθοδρόμησης, αλλά... υγιούς ενσωμάτωσης στην παγκόσμια οικονομία.

3.4 Κυνηγώντας ξένα φαντάσματα

Κρύος ιδρώτας έλουσε τους υπεύθυνους στο γραφείο Τύπου του Γενικού Επιτελείου Ενόπλων Δυνάμεων στην Άγκυρα, όταν διάβασαν τον πηχυαίο τίτλο της *Hürriyet* στις 10 Μαρτίου 2004: «Η διοίκηση στρατού παρακολουθεί ομάδες πολιτών». Τα στοιχεία του ρεπορτάζ ήταν πραγματικά απολαυστικά. Με ειδική εγκύκλιο που έλαβαν, τοπικές μονάδες του στρατού καλούνταν να παρακολουθούν τις ακόλουθες ομάδες πολιτών: υποστηρικτές της ΕΕ και των ΗΠΑ, καλλιτέχνες, μέλη της υψηλής κοινωνίας, συγγραφείς, μέλη της τουρκικής διανοήσης, σατανιστές, ελευθεροτέκτονες, αυτοαποκαλούμενες εθνικές μειονότητες (Τσιγγάνοι, Αλβανοί, Βόσνιοι), συλλόγους παιδιών εύπορων οικογενειών, μέλη της Κου Κλουξ Κλαν, ομοφυλόφιλους, χρήστες του Ίντερνερτ, αλλοδαπούς που διαμένουν στην Τουρκία, αποκρυφιστές, χειρομάντες και όσους επικοινωνούν με πνεύματα! Εν ολίγοις, ότι ανέπνεε και περπατούσε σε δύο πόδια έπρεπε να τεθεί υπό παρακολούθηση.

Το θέμα της διαρροής της εγκυκλίου έλαβε τεράστιες διαστάσεις, καθώς ο τουρκικός Τύπος, ίσως για πρώτη φορά στην ιστορία του, βρήκε την ευκαιρία να γελάσει κατάμουτρα στο πανίσχυρο Γενικό Επιτελείο. «Απαράδεκτο», έγραφε η *Zaman*. «Παράνομες οι παρακολουθήσεις», συμπλήρωνε η *Radikal*, ενώ η *Milliyet* επισήμαινε ότι οι αναφορές στην Κου Κλουξ Κλαν και σε αποκρυφιστικές οργανώσεις προφανώς καταδεικνύουν ότι ο στρατός χρησιμοποιεί ακόμα τα εγχειρίδια που έλαβε από το αμερικανικό Πεντάγωνο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο!

Και τότε συνέβη κάτι απροσδόκητο: Το Γενικό Επιτελείο αποδέχτηκε την ύπαρξη της εγκυκλίου, διέταξε διοικητική έρευνα και υποσχέθηκε να τιμωρήσει τους ενόχους. Ο ίδιος ο επιτελάρχης Οζκιόκ, αν και καταλόγισε το περιστατικό «σε χαμηλόβαθμους αξιωματικούς χωρίς επαρκή μόρφωση», ανέλαβε προσωπικά την ευθύνη της υπόθεσης ως επικεφαλής του στρατεύματος. Ο Ερντογάν, που μέχρι τότε τηρούσε σιγή ιχθύος φοβούμενος προφανώς ότι θα πληρώσει την οργή των στρατηγών, βγήκε και αυτός στο προσκήνιο: «Ο στρατός δεν έχει καμιά δικαιοδοσία να συλλέγει πληροφορίες» είπε ο Τούρκος πρωθυπουργός και ζήτησε την τιμωρία των υπευθύνων. Ο πρωθυπουργός απαιτούσε την τιμωρία αξιωματικών του στρατού! Κάτι πρέπει να είχε αλλάξει στην Τουρκία, χωρίς κανείς να το αντιληφθεί. Η αποκάλυψη του σκανδάλου ενδεχομένως να εξυπηρετούσε απλώς κάποιο εσωτερικό ξεκαθάρισμα λογαριασμών μεταξύ μυστικών υπηρεσιών. Ο τρόπος όμως με τον οποίο χειρίστηκαν την υπόθεση τα ΜΜΕ, η κυβέρνηση και ο ίδιος ο Οζκιόκ αποδείκνυαν ότι οι σχέσεις των στρατηγών με την κοινωνία και την πολιτική ηγεσία εισέρχονται σε νέα περίοδο.

Μόνο μία φορά στην ιστορία τους οι ένοπλες δυνάμεις της Τουρκίας είχαν δεχτεί τόσο σκληρή κριτική: Ύστερα από τους καταστροφικούς σεισμούς του 1999, όταν επέδειξαν παντελή ανικανότητα να βοηθήσουν τα εκατομμύρια θύματα. Το πρώτο οικοδόμημα που κατέρρευσε από το σεισμό των 7,4 ρίχτερ ήταν η πεποίθηση των Τούρκων πολιτών ότι ο στρατός είναι ο από μηχανής θεός, που σώζει τη χώρα από τον εξωτερικό και τον εσωτερικό εχθρό.

Ήρθε λοιπόν η αρχή του τέλους των διαβόητων πασάδων; Το να εξετάσεις αυτή την πιθανότητα στηριζόμενος στο λεγόμενο τρέχον ρεπορτάζ θα σε οδηγήσει με βεβαιότητα στα όρια της σχιζοφρενίας. Οι εξωτερικοί παρατηρητές, ανάλογα με την περίοδο που θα αποφασίσουν να μελετήσουν, θα καταλήξουν σε διαφορετικά συμπεράσματα. Κρίνοντας λόγου χάρη από τα στοιχεία του 2004 (για την ακρίβεια πριν από την 17η Δεκεμβρίου, όταν η Τουρκία έλαβε ημερομηνία έναρξης ενταξιακών διαπραγματεύσεων), θα

μπορούσαν με σχετική ευκολία να οδηγηθούν στο συμπέρασμα ότι κάτι αλλάζει στο βασίλειο της στρατοκρατίας.

Σε διεθνές επίπεδο, ο στρατός είχε ήδη αποδείξει ότι δυσκολευόταν ή ότι δεν ήθελε πλέον να προσφέρει τις υπηρεσίες του στους «στρατηγικούς συμμάχους» της χώρας. Όταν οι ΗΠΑ ζήτησαν τη βοήθεια του στρατιωτικού κατεστημένου για να ανοίξουν το βόρειο μέτωπο του Ιράκ, βρήκαν τις πόρτες του Γενικού Επιτελείου κλειστές. Η τουρκική Εθνοσυνέλευση απαγόρευσε τη διέλευση Αμερικανικών στρατευμάτων, αφήνοντας τον υφυπουργό άμυνας των ΗΠΑ, Πολ Γούλφοβιτς, να στέλνει κύματα οργής προς κάθε κατεύθυνση. «Η κυβέρνηση Μπους απογοητεύτηκε, γιατί ο τουρκικός στρατός δεν έπαιξε τον ισχυρό ηγετικό του ρόλο» έλεγε σε συνέντευξή του στο CNN-Turk, κάνοντας όλους να αναρωτιούνται τι είδους παρέμβαση ανέμενε από τους Τούρκους πασάδες. Και τι άλλο χαρακτήρα θα μπορούσε να έχει μια παρέμβαση των στρατηγών, αν όχι πραξικοπηματικό.

Την ίδια περίοδο, ο στρατηγός Οζκιόκ, ένας από τους μετριοπαθέστερους επιτελάρχες που έχουν περάσει από την Άγκυρα, έμενε κλεισμένος στο γραφείο του. Άφηνε τον Ερντογάν να χειρίζεται εθνικά ζητήματα όπως το Κυπριακό και καταδίκαιζε εις το πυρ το εξώτερον τον Ραούφ Ντενκτάς. «Είμαστε ένα think tank» συμπλήρωνε το Νοέμβριο του 2004 ο νέος γενικός γραμματέας του Συμβουλίου Εθνικής Ασφαλείας (ΣΕΑ) Γιγίτ Αλπογκάν –ο πρώτος μη στρατιωτικός αξιωματούχος που καταλάμβανε αυτή τη θέση. Ο Αλπογκάν μπορεί να μην κατάφερε να πείσει το ακροατήριό του ότι το ΣΕΑ μετατράπηκε αίφνης σε συμβουλευτικό όργανο, αλλά και μόνο το γεγονός ότι άνοιγε τις πόρτες του στους δημοσιογράφους για πρώτη φορά εδώ και εφτά δεκαετίες, σήμαινε πολλά.

Η απόφαση του Οζκιόκ να ρίξει φως στην υπόθεση της παρακολούθησης πολιτών δεν ήταν η μόνη περίπτωση στην οποία ο αρχηγός Γενικού Επιτελείου τολμούσε να αναζητήσει ευθύνες στις τάξεις των ενόπλων δυνάμεων. Από το γραφείο του στην Άγκυρα έδωσε το πράσινο φως για να ξεκινήσει η ποινική δίωξη εναντίον του ναυάρχου ε.α. Ιλχαμί Ερντίλ και της οικογένειάς του. Ο Ερντίλ είχε κατηγορηθεί ότι πρόσφερε ευνοϊκές μεταθέσεις σε νεοσυλλέκτους έναντι πέντε έως δέκα χιλιάδων δολαρίων και η κόρη του, ότι συνεργαζόταν με επιχειρήσεις που αναλάμβαναν προμήθειες του πολεμικού ναυτικού. Όσο για τη σύζυγό του, υπήρχαν υπόνοιες ότι, κατά τη διάρκεια των μαραθώνιων καταναλωτικών της εξορμήσεων, είχε «γονατίσει» αρκετές πιστωτικές κάρτες του πολεμικού ναυτικού.

Παράλληλα με τη μίνι επιχείρηση «καθαρά χέρια» που έθεσε σε εφαρμογή, ο Οζκιόκ άρχισε να στέλνει και ορισμένα πρωτοφανή μηνύματα στους επιτελείς του. Μηνύματα που θα περίμενες να γράφει ο μάνατζερ κάποιου πολυεθνικής επιχείρησης ή έστω ο πρόεδρος κάποιου εξωραϊστικού συλλόγου. Όχι όμως ο επικεφαλής του πανίσχυρου τουρκικού στρατού.

Στις 25 Φεβρουαρίου 2005, τα ανώτατα στελέχη του τουρκικού Γενικού Επιτελείου βρήκαν πάνω στο γραφείο τους μια 18σέλιδη επιστολή-διαταγή. Αποστολέας ήταν ο ίδιος ο αρχηγός τους. Το περιεχόμενο της διαταγής δεν θύμιζε σε τίποτα τις παλιές καλές ημέρες του στρατιωτικού κατεστημένου. Μεταξύ άλλων, ο επιτελάρχης συμβούλευε τους στρατηγούς του να περιορίσουν τα εθιμοτυπικά δώρα προς τους ανωτέρους τους και προς τους ξένους συναδέλφους τους. «Ένα βιβλίο είναι το καλύτερο δώρο», έγραφε ο Οζκιόκ, ο οποίος μάλιστα υποσχόταν ότι σύντομα θα έστελνε νέα οδηγία με συγκεκριμένες προτάσεις δώρων. Στην περίπτωση που τα στελέχη του Γενικού Επιτελείου ήθελαν να ευχηθούν σε κάποιο συνάδελφό τους, θα έπρεπε να στέλνουν ηλεκτρονικά μηνύματα μέσω του Ίντερνετ προκειμένου να μειώσουν το κόστος σε χαρτική ύλη. Οι σύζυγοι των

στρατηγών καλούνταν «να στηρίζουν τους συζύγους τους, χωρίς να παρεμβαίνουν όμως σε στρατιωτικά ζητήματα».

Έχοντας ολοκληρώσει το κεφάλαιο με τις οδηγίες προς... ναυτιλλομένους, ο Τούρκος επιτελάρχης προχωρούσε σε πιο σημαντικά θέματα, που αφορούσαν τον «εκδημοκρατισμό» των ενόπλων δυνάμεων. «Η εποχή της αυταρχικής ηγεσίας ανήκει στο παρελθόν», έγραφε ο Οζκιόκ, που παραινούσε τους διοικητές των μονάδων να μην καταπιέζουν την έκφραση διαφορετικών απόψεων και να προσπαθούν με λογικά επιχειρήματα να πείσουν τους υφισταμένους τους για τις αρχές και τις αξίες του στρατού. Μπορούμε ενδεχομένως να υποθέσουμε ότι όσοι διάβασαν τις συγκεκριμένες οδηγίες θα αντέδρασαν όπως και οι πρωταγωνιστές της ταινίας «Λούφα και Παραλλαγή», όταν έλαβαν διαταγές να ετοιμάσουν πορτραίτα του Λένιν και αφίσες με το σφυροδρέπανο, και να τα μεταφέρουν στο Κοινοβούλιο. Άλλοι πάλι ίσως να σκέφτηκαν ότι έγινε λάθος και ότι, αυτή τη φορά, αντί για εγχειρίδια του αμερικανικού Πενταγώνου μοιράστηκαν οδηγίες από το Γενικό Επιτελείο των... ελβετικών Ενόπλων Δυνάμεων.

Δεν είναι φυσικά διόλου τυχαίο ότι το συγκεκριμένο κείμενο-διαταγή διέρρευσε στον Τύπο (οι πληροφορίες προέρχονται από άρθρο της *Radikal*) και ο τελευταίος έσπευσε να συγχαρεί την ηγεσία του Γενικού Επιτελείου για τους εκσυγχρονιστικούς ανέμους που πνέουν στο στράτευμα. Σε όσους από εμάς όμως, μιλήσαμε τότε για «μη αναστρέψιμες» αλλαγές στην ηγεσία των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων, ο ίδιος ο Οζκιόκ ήρθε ένα χρόνο αργότερα να αποδείξει ότι πλανιόμασταν πλάνην οικτράν.

Την 21η Απριλίου 2005 (οποία σύμπτωση) ο τουρκικός Τύπος παρακολουθούσε με τρόπο την επιστροφή των στρατηγών. Στα πρωτοσέλιδα όλων σχεδόν των εφημερίδων φιγουράριζε η φωτογραφία του Τούρκου επιτελάρχη ντυμένου με τη στρατιωτική στολή να κάθεται μπροστά σε ένα γιγαντιαίο πορτραίτο του Ατατούρκ. Ο Οζκιόκ είχε καλέσει την προηγούμενη ημέρα τα τουρκικά μέσα ενημέρωσης στη Σχολή Ευελπίδων, όπου μίλησε για όλους και για όλα: για το Ισλάμ και το ρόλο της Τουρκίας στο αμερικανικό Σχέδιο για την Ευρύτερη Μέση Ανατολή, για τους εξοπλισμούς της Ελλάδας και την καταστροφή της τουρκικής σημαίας στην Αθήνα, για τη στάση των Αρμενίων απέναντι στην Τουρκία και τη στάση των Αμερικανών απέναντι στο ΡΚΚ, για τους Ελληνοκύπριους και τους Τουρκοκύπριους, για το Κιρκούκ και τη θέση των Κούρδων στο βόρειο Ιράκ, για την εσωτερική μετανάστευση και το άνοιγμα της ψαλίδας μεταξύ πλουσίων και φτωχών, για τις σχέσεις της Άγκυρας με τις Βρυξέλλες και την Ουάσινγκτον. Δεν είχε σημασία τι ακριβώς είπε για κάθε θέμα. Οι απόψεις του δεν διέφεραν σχεδόν καθόλου από τις αντίστοιχες θέσεις της κυβέρνησης. Σημασία είχε ότι ο στρατός έκανε και πάλι αισθητή την παρουσία του στην πολιτική σκηνή.

Λίγους μήνες νωρίτερα, το Γενικό Επιτελείο, ρίχνοντας λάδι στη φωτιά του τουρκικού εθνικισμού, έστρεψε τα πυρά του εναντίον δύο ανήλικων Κούρδων που τόλμησαν να καταστρέψουν μια τουρκική σημαία. Και, λίγο μετά την περίφημη ομιλία του Οζκιόκ στη Σχολή Ευελπίδων, η εφημερίδα *Hürriyet* αποκάλυπτε ότι το Γενικό Επιτελείο βρισκόταν πίσω από την απόφαση της κυβέρνησης να απαγορεύσει τη λειτουργία του συνδικάτου εκπαιδευτικών *Eğitim-Sen*. Το ατόπημα του συνδικάτου ήταν ότι στο καταστατικό του ζητούσε την εκπαίδευση των μαθητών στη μητρική τους γλώσσα –δηλαδή και στα κουρδικά.

Πώς πρέπει λοιπόν να κρίνει κανείς την πορεία του στρατιωτικού κατεστημένου στην Τουρκία; Με βάση τα δεδομένα του 2004 ή του 2005; Με τους οδηγούς δώρων του Οζκιόκ ή με τις παρεμβάσεις του στο κυβερνητικό έργο; Είναι προφανές ότι το ερώτημα έπρεπε

να επαναδιατυπωθεί. Δεν πρέπει να εξετάσουμε αν έρχεται το τέλος των στρατηγών, αλλά αν υπάρχουν οι πολιτικές και κυρίως οι οικονομικές προϋποθέσεις για να έρθει το τέλος τους...

3.4 Η πολιτική οικονομία των τανκς

«Ο ΟΥΑΚ караδοκεί», προειδοποιούσε στην πρώτη σελίδα της η φιλοϊσλαμική εφημερίδα *Yeni Safak* το Μάιο του 2005. Σχεδόν πανομοιότυπος ήταν και ο τίτλος της *Turkish Daily News*: «Ο ΟΥΑΚ εποφθαλμιά και τους τρεις μεγάλους διαγωνισμούς», έγραφε η αγγλόφωνη εφημερίδα, που δεν φημίζεται για τη σκληρή κριτική της προς τις ένοπλες δυνάμεις. Το γιγαντιαίο Ταμείο Αλληλοβοήθειας Στρατού είχε μόλις εκδηλώσει το ενδιαφέρον του για την απόκτηση μετοχών των κρατικών επιχειρήσεων TÜPRAS (διυλιστήρια), Türk Telekom (τηλεπικοινωνίες) και ERDEMİR (χαλυβουργία), δίνοντας νέα τροπή στο πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων της κυβέρνησης. «Η παρουσία μας», εξηγούσε ο γενικός διευθυντής του ομίλου Τζοσκούν Ουλούσοϊ, «είναι απαραίτητη για να μην αποκτήσουν οι ξένοι τον έλεγχο όλων των μεγάλων κρατικών επιχειρήσεων». Ήταν σαφές ότι ο Ουλούσοϊ δεν μιλούσε απλώς ως διευθυντής ενός από τους μεγαλύτερους οικονομικούς ομίλους της Τουρκίας. Οι δηλώσεις του απηχούσαν τις απόψεις μεγάλης μερίδας του τουρκικού κατεστημένου. Και το ερώτημα που έθεταν δειλά δειλά οι ξένοι αναλυτές είναι αν η Τουρκία, λέγοντας ότι ιδιωτικοποιεί τις κρατικές επιχειρήσεις, εννοεί ότι τις πουλά στο στρατό.

Φυσικά, ο ΟΥΑΚ πλέον δεν αποτελεί απλώς όργανο των Τούρκων στρατηγών. Στις διευθυντικές του θέσεις δεν κάθονται αξιωματικοί ντυμένοι στα χακί αλλά δυτικοθρεμμένοι μάνατζερ. Διαταγές δίνει μόνο ο στρατηγός «κέρδος» και σπάνια δέχεται αντιρρήσεις για λόγους εθνικού συμφέροντος. Προφανώς, αυτό που ανησυχούσε τους Τούρκους και τους ξένους επενδυτές δεν ήταν το παρόν αλλά το παρελθόν του κολοσσιαίου ομίλου.

Γνήσιο τέκνο του στρατιωτικού πραξικοπήματος του 1960, ο ΟΥΑΚ ιδρύθηκε για να εξασφαλίσει ότι τα ανώτερα στελέχη του στρατού δεν θα βίωναν ποτέ ξανά τις επιπτώσεις των οικονομικών κρίσεων, όπως συνέβη επί κυβέρνησης Μεντερές. Γρήγορα γιγαντώθηκε και έφτασε να αποτελεί έναν από τους βασικούς, αλλά και αθέατους πυλώνες της τουρκικής οικονομίας, ελέγχοντας σημαντικούς τομείς, από την καπνοβιομηχανία έως τη βιομηχανία χημικών. Ο ΟΥΑΚ δημιούργησε τις πρώτες αλυσίδες σουπερμάρκετ στην Τουρκία, στις οποίες, όπως έγραφε και το διαφημιστικό του φυλλάδιο το 1964, «οι πελάτες εξυπηρετούνται ταχύτατα, χάρη στη χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών».

Σχεδόν από τον πρώτο χρόνο λειτουργίας του, ο ΟΥΑΚ εξασφάλισε συνεργασίες με ξένες πολυεθνικές, όπως η Goodyear, και από το 1969 ξεκίνησε τη συνεργασία του με τη Renault. Ο γαλλικός κολοσσός δεν φάνηκε μάλιστα να ενοχλείται καθόλου από το γεγονός ότι το πρώτο Renault 12 βγήκε από το εργοστάσιο της Προύσσας το 1971 –τη χρονιά δηλαδή που οι στρατηγοί πραγματοποιούσαν τη δεύτερη πραξικοπηματική τους παρέμβαση στην πολιτική ζωή της χώρας. «Παραβλέποντας» δύο ακόμη πραξικοπήματα, η ΟΥΑΚ Renault έφτασε το 2004 να αποτελεί τη μεγαλύτερη αυτοκινητοβιομηχανία της Τουρκίας, ελέγχοντας το 23,5% της συνολικής παραγωγής οχημάτων. Μια μαγική συνταγή επιτυχίας, την οποία ακολούθησε σύντομα και ο (επίσης γαλλικός) όμιλος Αχα, που δραστηριοποιήθηκε στον κλάδο των ασφαλειών.

Έχοντας εξασφαλίσει ότι οι εργασίες του δεν θα καταγράφονται στον κρατικό προϋπολογισμό (και φυσικά δεν θα φορολογούνται), ο ΟΥΑΚ εξαπλώθηκε γρήγορα σε δεκάδες τομείς, από τις ασφάλειες μέχρι τον τουρισμό. Ήταν ίσως ο πρώτος όμιλος επιχειρήσεων στην παγκόσμια ιστορία που χρειάστηκε 41 χρόνια από την ίδρυσή του για να εκδώσει τον πρώτο ετήσιο ισολογισμό. Καμία κυβέρνηση δεν θα τολμούσε να στείλει του ελεγκτές της στο «μαγαζί» των στρατηγών. Όσο για τους εκπροσώπους της τουρκικής οικονομικής ελίτ, όπως οι οικογένειες Κοτς και Σαμπαντζί, σχημάτιζαν ουρές για να συνεργαστούν μαζί του.

Μαζί με το «ομόσταυλο» Ίδρυμα για την Ενίσχυση των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων, που ιδρύθηκε το 1987, ο ΟΥΑΚ βρέθηκε να συνεργάζεται με 30 πολεμικές βιομηχανίες, οι οποίες κατασκεύαζαν από μαχητικά αεροσκάφη έως πυραύλους και συστήματα τηλεπικοινωνιών. «Ο ΟΥΑΚ και το αδερφικό του ίδρυμα εξαφανίζουν τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ της δημόσιας και της ιδιωτικής οικονομίας, και βοηθούν στη στρατιωτικοποίηση της κοινωνίας», έγραφε στις αρχές της νέας χιλιετίας στο *Foreign Affairs* ο πρώην πρέσβης της Γαλλίας στην Τουρκία Ερίκ Ρουλό.

Σε περιόδους μεγάλων οικονομικών κρίσεων, όπως το 2001, ο ΟΥΑΚ είχε την προνοητικότητα να μετατρέψει τα έντοκα γραμμάτια δημοσίου του σε επενδύσεις σε δολάρια, γεγονός που του επέτρεψε να θησαυρίσει από την κατάρρευση της τουρκικής λίρας. «Δεν αποτελεί και την πλέον πατριωτική στάση, αλλά φαίνεται ότι απέδωσε», έγραφε τότε ο βρετανικός *Economist*, παρουσιάζοντας τα κατορθώματα του ΟΥΑΚ στο μαγικό κόσμο της νέας οικονομίας. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, πριν από μερικά χρόνια τα ρευστά διαθέσιμα του ομίλου έφταναν τα 3 δις δολάρια, χωρίς ίχνος χρέους. Το Ταμείο Αλληλοβοήθειας δεν αποτελούσε πλέον ένα θέμα ταμπού για την τουρκική κοινωνία. Ήταν ένα από τα «θαύματα» της τουρκικής οικονομίας.

Η συζήτηση για τις δραστηριότητες του ΟΥΑΚ φέρνει στην επιφάνεια ορισμένα πολύ σημαντικά ερωτήματα για τον πραγματικό ρόλο που διαδραματίζουν οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις. Τι είναι τελικά αυτή η ομάδα των πασάδων και σε ποιο βαθμό ελέγχει τη σύγχρονη Τουρκία; Αν κρίνει κανείς την ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων από τις οικονομικές της δραστηριότητες, θα οδηγηθεί ενδεχομένως στο συμπέρασμα ότι οι στρατηγοί αποτελούν μια ξεχωριστή τάξη, με τα δικά της μέσα παραγωγής και τα δικά της συμφέροντα. Οι θεωρίες που αποδίδουν στο στρατό και τη γραφειοκρατία τα χαρακτηριστικά μιας ξεχωριστής τάξης εμφανίστηκαν σχεδόν μαζί με τη δημιουργία του τουρκικού κράτους. Είναι όμως τα πράγματα τόσο απλά; Μεγάλος αριθμός Τούρκων ακαδημαϊκών τολμά πλέον να αμφισβητήσει αυτές τις απόψεις. Η προσπάθειά τους αποτελεί σαφή ιδεολογική τοποθέτηση. Επιχειρούν να αναστηλώσουν εκείνες τις θεωρίες που υποστηρίζουν ότι το κράτος δεν είναι παρά ένα όργανο της αστικής τάξης. Αξίζει να εγκαταλείψουμε για λίγο τη σύγχρονη τουρκική πραγματικότητα και να τους παρακολουθήσουμε, καθώς ξετυλίγουν τα επιχειρήματά τους για την πολιτική οικονομία των τανκς.

Το ταξίδι μας ξεκινά το 1923, όταν οι Τούρκοι στρατηγοί παραλαμβάνουν και επισήμως το νεκρό σώμα του «μεγάλου ασθενούς της Ευρώπης». Ένας παλιός συγγενής, ο οποίος τούς έφερε στον κόσμο, αλλά δεν τους άφησε τίποτα στην κληρονομιά του. Ή μάλλον, τους άφησε τη λάθος κληρονομιά. Η οθωμανική οικονομία, που ουσιαστικά δεν ευνόησε αποφασιστικά την ιδιωτική περιουσία και τις ελεύθερες συναλλαγές, δεν επέτρεψε την πρωταρχική συγκέντρωση κεφαλαίου και συνεπώς δεν δημιούργησε την αγορά και τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής που θα ήθελε να έχει κληρονομήσει ο Ατατούρκ. Η

Τουρκία δεν έβγαλε Ροβεσπιέρους, αλλά μια περσόνα σαν τον Μπίσμαρκ, που θέλησε να επιβάλει εκ των άνω τον αστικό εκσυγχρονισμό.

Την περίοδο αυτή ο στρατός ανανεώνει τις τάξεις του, αντλώντας στελέχη από την αφρόκρεμα της τουρκικής κοινωνίας. Ας αφήσουμε όμως να τον περιγράψει καλύτερα ένας άνθρωπος που βρισκόταν εκείνη την εποχή στην Κωνσταντινούπολη και ο οποίος είχε παρακολουθήσει τα τελευταία χρόνια της εξέλιξής του: ο Λέον Τρότσκι.

«Τα καλύτερα εκπαιδευμένα τμήματα της τουρκικής ιντελιγκέντσιας, όπως οι καθηγητές και οι μηχανικοί, μην βρίσκοντας πώς να αξιοποιήσουν το ταλέντο τους στα σχολεία και τα εργοστάσια, αποφάσισαν να γίνουν αξιωματικοί του στρατού. Πολλοί από αυτούς είχαν σπουδάσει στη Δυτική Ευρώπη και είχαν γνωρίσει το καθεστώς που επικρατούσε εκεί. Όταν επέστρεψαν στην Τουρκία, βρέθηκαν αντιμέτωποι με τη φτώχεια του Τούρκου στρατιώτη και την ακέφαλη μορφή του κράτους... Το κράτος είχε εκθρέψει μέσα στα ίδια του τα σπλάχνα τη μάχιμη πρωτοπορία του φιλόδοξου αστικού κράτους: μια κριτικά σκεπτόμενη και δυσφορούσα ιντελιγκέντσια».

Καθισμένος αναπαυτικά στο σπίτι του στην Πρίγκιπο, εξόριστος πλέον από τη Σοβιετική Ένωση, ο Τρότσκι είχε όλο το χρόνο στη διάθεσή του όχι μόνο για να σκεφτεί το παρελθόν και το παρόν των Τούρκων πασάδων, αλλά και να προβλέψει το ρόλο που θα καλούσαν να παίξουν στο μέλλον:

«Η ισχύς των αξιωματικών και το μυστικό της επιτυχίας τους δεν οφείλεται σε κάποιο ιδιοφυώς οργανωμένο σχέδιο ή στο διαβολικό συνωμοτικό τους ταλέντο. Κρύβεται στην ενεργό συμπαράσταση που λαμβάνουν από τις αναπτυσσόμενες τάξεις (τους εμπόρους, τους χειροτέχνες, τους εργάτες, τμήμα των αξιωματούχων και του κλήρου) και από την επαρχία. Όλες αυτές οι τάξεις όμως, εκτός από τη “συμπάθειά” τους, κουβαλούν μαζί και τα συμφέροντα, τα αιτήματα και τις ελπίδες τους».

Ποια τάξη όμως θα κατάφερνε να θέσει υπό τις διαταγές της τους αξιωματικούς; Όπως εξηγεί ο ακαδημαϊκός Τσαγλάρ Κεϊντέρ, «μετά την πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η στρατιωτική γραφειοκρατία που ήλεγχε το νέο κράτος απλώς εξαφάνισε την εμπορική αστική τάξη των χριστιανών και των Εβραίων». Ο Ατατούρκ βρέθηκε στο πηδάλιο ενός κράτους που ήθελε να ακολουθήσει τα βήματα της αστικής δημοκρατίας, αλλά είχε μόλις πετάξει την αστική τάξη στη θάλασσα. «Ας μην χάνουμε την ψυχραιμία μας», πρέπει να σκέφτηκε ο μεγάλος ηγέτης. Εάν δεν υπάρχει αστική τάξη, θα τη δημιουργήσουμε.

Έκτοτε, κάθε του σκέψη και κάθε του βήμα αποσκοπούσε στην εκπλήρωση αυτού του στόχου. Και σε αυτό το μεγάλο στοίχημα, το στρατιωτικό-γραφειοκρατικό κατεστημένο αποτελούσε το μόνο συγκροτημένο σώμα που θα μπορούσε να τον βοηθήσει. Ο καθηγητής Ζουλκούφ Αϊντίν αναλαμβάνει να περιγράψει τους κανόνες του παιχνιδιού που βρισκόταν σε εξέλιξη:

«Στην περίοδο μεταξύ του 1923 και του 1950, η Τουρκία είχε σαφή στρατηγική εθνικής ανάπτυξης, που ευνοούσε την ανάδειξη μιας τουρκικής αστικής τάξης. Ωστόσο, η στρατιωτική γραφειοκρατία είχε ανάγκη να παρουσιάζει ένα βαθμό αυτονομίας από τα ταξικά συμφέροντα, προκειμένου να μην χάσει την υποστήριξη

των πανίσχυρων γαιοκτημόνων και των θρησκευτικών και τοπικών ηγετών που είχαν στηρίξει τον απελευθερωτικό αγώνα του Ατατούρκ... Η στρατιωτική γραφειοκρατία λοιπόν ανέλαβε απλώς να επιταχύνει τις νομικές, πολιτισμικές και οργανωτικές αλλαγές που απαιτούνταν για την ταχύτερη ανάπτυξη του καπιταλισμού».

Καθώς, όπως είδαμε, καμιά μερίδα της αστικής τάξης δεν φαίνεται ικανή να διεκδικήσει με αξιώσεις την απόλυτη κυριαρχία του παιχνιδιού, ο γραφειοκρατικός μηχανισμός και ο στρατός αποκτούν αισθητή αυτονομία κινήσεων. Ας μην βιαστούμε όμως να τους αποδώσουμε και πάλι χαρακτηριστικά ξεχωριστής τάξης. Σύντομα, θα κληθούν στα όπλα για να στηρίξουν συγκεκριμένα τμήματα των οικονομικών ελίτ.

Η ιστορία μάς φέρνει τώρα στο πραξικόπημα του '60, όταν οι νεαροί αξιωματικοί καταλαμβάνουν την εξουσία με τη δύναμη των όπλων και εκτελούν τον πρωθυπουργό Αντνάν Μεντερές. Δεν πρόκειται φυσικά για κάποιο coup d'état λατινοαμερικανικού τύπου, όπως εσφαλμένα θα υποστηρίξουν ορισμένοι. Το πραξικόπημα θα αφήσει πίσω του ένα από τα πλέον δημοκρατικά Συντάγματα που γνώρισε ποτέ η Τουρκία και θα βάλει τέλος στην αυταρχική διακυβέρνηση της χώρας από την προηγούμενη κυβέρνηση. Αριστερές συνδικαλιστικές οργανώσεις κάνουν τα πρώτα βήματά τους. Καθώς μάλιστα προωθούνται νέα πενταετή προγράμματα οικονομικής ανάπτυξης, ένα μεγάλο τμήμα της τουρκικής αριστεράς βλέπει στα παράσημα των αξιωματικών να αντικατοπτρίζεται κάτι από τη «λάμπη της Σοβιετικής Ένωσης». Μια λάθος εντύπωση που θα την πληρώνει για πολλές δεκαετίες.

Τι είχε συμβεί λοιπόν και οι εκτελεστές του Μεντερές συμπεριφέρθηκαν με αυτόν το φαινομενικά μυστηριώδη τρόπο μετά την κατάληψη της εξουσίας; Για να απαντήσουμε, πρέπει να επιστρέψουμε λίγα χρόνια πίσω... στο 1950.

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και οι άνεμοι φιλελευθερισμού που πνέουν μετά από αυτόν έχουν επιτρέψει σε μια μερίδα της αστικής τάξης να διακριθεί. Από τους μαυραγορίτες του πολέμου ξεπηδά μια νέα εμπορική ελίτ. Παράλληλα, μια σειρά συγκυριών επιτρέπει σε ομάδες μεγαλογαιοκτημόνων από τα βάθη της Ανατολίας να ανατρέψουν τις παραδοσιακές ισορροπίες ισχύος. Συμπτωματικά, έχουν στο πλευρό τους τη Δύση. Οι ΗΠΑ και η Παγκόσμια Τράπεζα καλούν επιτακτικά την Τουρκία να εκμεταλλευτεί το συγκριτικό της πλεονέκτημα και να στραφεί προς τη γεωργία, να περιορίσει το ρόλο του κράτους στην οικονομία και να ανοίξει τις πόρτες της στη διεθνή αγορά. Στο νέο διεθνή καταμερισμό εργασίας, στην Τουρκία πέφτει ο κλήρος του φιλελεύθερου αγρότη.

Μέχρι εκείνη την περίοδο, όλες οι κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις συστεγάζονταν στο «μαγαζάκι» που είχε ανοίξει ο Κεμάλ Ατατούρκ: το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα. Καθώς όμως η αστική τάξη διασπάται, επιβάλλεται η εγκατάλειψη του μονοκομματισμού. Οι νέες δυνάμεις των εμπόρων και των γαιοκτημόνων μαζεύουν τα υπάρχοντά τους και μετακομίζουν στο Δημοκρατικό Κόμμα του Μεντερές, το οποίο καταλαμβάνει έτσι την εξουσία.

Ύστερα από δέκα χρόνια όμως, οι ισορροπίες έχουν αλλάξει και πάλι. Νέες οικονομικές δυνάμεις διεκδικούν τη θέση τους στην κορυφή της πυραμίδας, αμφισβητώντας την πρωτοκαθεδρία του γεωργικού κεφαλαίου. Η χώρα δημιουργεί μια νέα γενιά βιομηχάνων, που σύντομα θα διεκδικήσουν την εξουσία από τις δυνάμεις που στήριξαν τον Μεντερές.

Οι νέοι ισχυροί παίχτες δυσανασχετούν με το άνοιγμα στη διεθνή αγορά που επέβαλαν οι προκάτοχοί τους. Επιζητούν την κρατική προστασία για να αναπτυχθούν σε

συνθήκες θερμοκηπίου. Οι περιστάσεις οδηγούν τη χώρα στη λεγόμενη βιομηχανοποίηση υποκατάστασης εισαγωγών (import substitution industrialization), στην προσπάθεια δηλαδή παραγωγής προϊόντων που θα αντικαταστήσουν τα προϊόντα που εισάγονται από το εξωτερικό. Ο στρατός θα αναλάβει και πάλι να λειτουργήσει ως καταλύτης, επιταχύνοντας τις εξελίξεις.

Με το πραξικόπημά τους, οι νεαροί αξιωματικοί επανέφεραν στοιχεία κεντρικού σχεδιασμού στην οικονομία και προώθησαν πενταετή προγράμματα οικονομικής ανάπτυξης. Οι δημοκρατικές ελευθερίες και τα εργασιακά δικαιώματα που παραχωρήθηκαν με το νέο Σύνταγμα ήταν απόλυτα συμβατά με το νέο οικονομικό προσανατολισμό της χώρας. Για την ακρίβεια, πρόσφεραν την κοινωνική ειρήνη και ενίσχυσαν την εσωτερική αγορά που επιζητούσαν οι «εσωστρεφείς βιομήχανοι». Μάλιστα, η στροφή προς τον κεντρικά ελεγχόμενο σχεδιασμό όχι μόνο δεν έφερε την Τουρκία πιο κοντά στην ΕΣΣΔ, όπως νόμιζε τμήμα της αριστεράς, αλλά, όπως φαίνεται, είχε τη σφραγίδα της Δύσης. Ήδη επί πρωθυπουργίας Μεντερές, η Παγκόσμια Τράπεζα και ο ΟΟΣΑ σε μια σπάνια απόφασή τους είχαν καλέσει την κυβέρνηση να συστήσει επιτροπή οικονομικού σχεδιασμού! Αρκετά με το φιλελευθερισμό· καιρός να επιβάλετε και λίγο προστατευτισμό, φάνηκε να λένε (ίσως για πρώτη και τελευταία φορά) οι διεθνείς οργανισμοί.

Και σε πολιτικό επίπεδο άλλωστε, η Δύση δεν φάνηκε να ενοχλείται διόλου από τη «δημοκρατική εκτροπή» του 1960. Οι νεαροί αξιωματικοί έσπευσαν να δώσουν όρκους αιώνιας πίστης στο ΝΑΤΟ και το CENTO (το μεσανατολικό του αντίστοιχο), αλλά και στις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου για το Κυπριακό. Για άλλη μια φορά, ο στρατός είχε επιταχύνει τις εσωτερικές διαδικασίες για λογαριασμό ενός τμήματος της άρχουσας τάξης, χωρίς μάλιστα να δυσареστήσει τη Δύση.

Οι στρατηγοί θα κληθούν να πάρουν και πάλι την κατάσταση στα χέρια τους στις αρχές της δεκαετίας του '80, για να επιταχύνουν μια ακόμη ανατροπή του οικονομικού συστήματος. Στις 12 Σεπτεμβρίου του 1980 θα λανσάρουν το νέο δόγμα του φιλελευθερισμού, καθώς η πολιτική της υποκατάστασης εισαγωγών έχει ξεπεράσει τα όρια της αντοχής της. Η χαριστική βολή στην παλιά οικονομική τάξη πραγμάτων είχε δοθεί από μια σειρά οικονομικών σοκ που χτύπησαν τη χώρα: την πετρελαϊκή κρίση του 1973-1974, το κόστος της εισβολής στην Κύπρο και το οικονομικό εμπόριο που την ακολούθησε. Παράλληλα, τα εμβάσματα των μεταναστών και η πολιτικοοικονομική στήριξη των ΗΠΑ, δύο παράγοντες που έκρυβαν τις αδυναμίες της τουρκικής οικονομίας, δεν αρκούσαν πλέον για να καλύψουν το γυμνό σώμα του βασιλιά. Από το 1977, η χώρα παρουσιάζει σοβαρότατες ελλείψεις σε καύσιμα, ηλεκτρικό, μαγειρικό λάδι και υγραέριο, γεγονός που προκαλεί νέες κοινωνικές εντάσεις. Η οικονομική και πολιτική κρίση μετατρέπει τους δρόμους της Κωνσταντινούπολης σε πεδία μάχης μεταξύ ομάδων της επαναστατικής αριστεράς και της φασίζουσας δεξιάς. Αυτές οι ένοπλες συγκρούσεις θα προσφέρουν στους στρατηγούς την αφορμή και τη «νομιμοποίηση» που χρειάζονται για να επέμβουν. Με πρόσχημα την αποκατάσταση της τάξης, ο στρατός αναλαμβάνει να μυήσει την Τουρκία στις νεοφιλελεύθερες συνταγές της Μάργκαρετ Θάτσερ και του Ρόναλντ Ρήγκαν. Κάποιοι θέλουν να φέρουν στην τουρκική οικονομία το «αόρατο χέρι» για το οποίο μιλούσε ο Άνταμ Σμιθ. Αλλά για να το πετύχουν, πρέπει πρώτα να περάσει η σιδερένια γροθιά του στρατού.

Αυτή τη φορά, η αστική τάξη δεν έχει ανάγκη τη δημιουργία εσωτερικής αγοράς, η οποία προϋποθέτει δικαιώματα και παροχές για τους εργαζομένους. Αντιθέτως, η νέα

πολιτική εξαγωγών που υιοθετείται απαιτεί συρρίκνωση των μισθών και άνοιγμα της οικονομίας στην παγκόσμια αγορά. Οι πραξικοπηματίες αναλαμβάνουν να επιβάλουν με τη δύναμη των όπλων αλλαγές τις οποίες η αστική τάξη δεν θα μπορούσε να έχει προωθήσει μόνη της. Συνθλίβουν τις εργατικές ενώσεις και φυλακίζουν τους διανοούμενους της αριστεράς. Οι νέες συνθήκες θα οδηγήσουν τεράστια τμήματα του πληθυσμού σε εξαθλίωση, αυξάνοντας περισσότερο το χάσμα μεταξύ πλουσίων και φτωχών. Με τις ευλογίες του ΔΝΤ η Τουρκία διαλύει το εκπαιδευτικό της σύστημα και την όποια έννοια κράτους πρόνοιας είχε καταφέρει να οικοδομήσει στην περίοδο της υποκατάστασης εισαγωγών.

Με μια ελαφρώς πιο αφαιρετική ματιά, ορισμένοι αναλυτές αναζητούν την πολιτική οικονομία των τανκς και στις δύο άλλες παρεμβάσεις του στρατού: το 1971 και το 1997. Στην πρώτη περίπτωση, λένε, έχουμε να κάνουμε με ένα «προληπτικό πραξικόπημα». Οι στρατηγοί θέλησαν να προλάβουν την ανάπτυξη ομάδων μέσα στο στράτευμα και στην τουρκική κοινωνία, οι οποίες φλέρταραν με τη νασερική Αίγυπτο και τις ιδέες του λεγόμενου «τριτοκοσμικού σοσιαλισμού». Ο στρατός εδώ δεν επέβαλε νέο οικονομικό σύστημα, αλλά προστάτεψε το υπάρχον από τις επαφές με ένα διαφορετικό μοντέλο μη καπιταλιστικής (ή τουλάχιστον συγκαλυμμένα καπιταλιστικής) ανάπτυξης, που απειλούσε να απομακρύνει την Τουρκία από την τροχιά της Δύσης. Την ίδια στιγμή βέβαια, όπως σημειώνει ο Ζουλκούφ Αϊντίν, «η στρατιωτική παρέμβαση του 1971 είχε στόχο να δημιουργήσει τους μηχανισμούς που θα έθεταν υπό έλεγχο τη μαχητικότητα της εργατικής τάξης και να επισημάνει στην πολιτική εξουσία ότι θα πρέπει να θέσει τα του οίκου της υπό έλεγχο».

Στην περίπτωση του «μεταμοντέρνου πραξικοπήματος» του 1997, οι στρατηγοί επέλεξαν να χτυπήσουν τους εκπροσώπους του πολιτικού Ισλάμ, αλλά ταυτόχρονα και την αναδύμενη αστική τάξη του Ισλάμ που τους στήριζε. Οι περιορισμοί που τέθηκαν στη δράση του ισλαμικού κεφαλαίου δεν οδήγησαν βέβαια σε ριζική ανατροπή του οικονομικού συστήματος, αλλά σίγουρα επηρέασαν τις ισορροπίες μεταξύ των δύο αντίπαλων ομάδων της τουρκικής αστικής τάξης.

Είναι προφανές ότι η ανάλυση των πραξικοπημάτων μέσω της «πολιτικής οικονομίας των τανκς» δεν αρκεί για να μας δώσει τη συνολική εικόνα και να δικαιολογήσει κάθε κίνηση των ενόπλων δυνάμεων. Το πραξικόπημα του '80 λόγω χάρη δεν μπορεί να γίνει κατανοητό, αν δεν λάβουμε υπόψη την ανάγκη των ΗΠΑ να διατηρήσουν τις γεωστρατηγικές του εφεδρείες στην ευρύτερη περιοχή. Με το Αφγανιστάν να τελεί υπό σοβιετική κατοχή και το Ιράν να ανατρέπει τον φιλοαμερικανό Σάχη, η Ουάσινγκτον δεν μπορούσε να διακινδυνεύσει να χάσει άλλη μια χώρα από τη σφαίρα επιρροής της. Και, όταν στις 12 Σεπτεμβρίου του 1980, οι Τούρκοι στρατηγοί αναλαμβάνουν την εξουσία, ο σύμβουλος εθνικής ασφαλείας των ΗΠΑ Πολ Χενζ, τρέχει στο γραφείο του προέδρου Κάρτερ, ανοίγει την πόρτα και αναφωνεί: «Our boys did it (Τα αγόρια μας τα κατάφεραν)».

Οι οικονομικές αναλύσεις δεν αρκούν όμως ούτε για να προβλέψουμε το μέλλον των στρατηγών. Εάν το επιχειρούσαμε, θα καταλήγαμε ίσως στο συμπέρασμα ότι ο στρατός θα έπρεπε ήδη να έχει εγκαταλείψει την πολιτική σκηνή της χώρας. Οι νεοφιλελεύθεροι άνεμοι που έσπειρε το πραξικόπημα του '80 θα έπρεπε να μετατραπούν σε θύελλες που θα σάρωναν την εξουσία των στρατηγών. Η δυνατότητα του επιχειρηματικού κόσμου να παρακάμψει τον κρατικό μηχανισμό και να επικοινωνήσει απευθείας με την παγκόσμια αγορά θα έπρεπε να είχε διαβρώσει την ισχύ της γραφειοκρατίας και των στρατηγών. Έτσι θα ξεχνάγαμε όμως το δεκαετή πόλεμο με το PKK που, όπως λέει ο Τσαγλάρ Κεϊντέρ,

«χρησιμοποιήθηκε για να δικαιολογήσει τη σταδιακή μετάβαση σε ένα κράτος εθνικής ασφάλειας». Οι στρατηγοί επέβαλαν την παρουσία τους σαν ανάγκη. Είχαν όμως κάψει ένα ακόμα από τα τελευταία τους χαρτιά. Οι πασάδες είναι καταδικασμένοι να διαλυθούν ησύχως... εκτός αν κάποια δύναμη, εντός ή εκτός της Τουρκίας, ζητήσει και πάλι τη βοήθειά τους.

Κεφάλαιο 4: Οικοδομώντας το Ισλάμ

4.1 Οι τίγρεις της Ανατολίας

Η Γκιούλπερι, μητέρα τεσσάρων παιδιών, πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής της δουλεύοντας μέσα στο σπίτι της στο Ντενιζλί, περίπου 250 χλμ. νοτιοανατολικά της Σμύρνης. Ο χώρος όπου ζούσε έμοιαζε περισσότερο με υφαντουργείο. Τα παιδιά της, ο άντρας της και άλλοι συγγενείς τη βοηθούσαν, όταν μαζεύονταν πολλές παραγγελίες. Η οικογένεια της Γκιούλπερι αποτελούσε μια από τις χιλιάδες οικογενειακές «μονάδες παραγωγής» της Ανατολίας. Τα προϊόντα της περνούσαν αρχικά στις τοπικές βιομηχανίες και από εκεί στα βιομηχανικά κέντρα της Τουρκίας ή του εξωτερικού. Από τον αργαλειό της Γκιούλπερι και εκατομμυρίων ακόμα εργατών και εργατριών σαν αυτή γεννήθηκαν οι περίφημες «τίγρεις της Ανατολίας» και λίγο αργότερα η «μπουρζουαζία του Ισλάμ», που ανέτρεψε τις πολιτικές ισορροπίες στην Τουρκία.

Το Ντενιζλί έχει παράδοση σχεδόν δύο χιλιάδων χρόνων στα χειροποίητα υφαντά. Από την εποχή που ονομαζόταν ακόμα Λαοδίκεια, οι κάτοικοι απασχολούνταν βασικά με την υφαντουργία. Οι πρόγονοι της Γκιούλπερι συνέχιζαν την εργασία τους απτόητοι, όταν περνούσαν έξω από τα σπίτια τους τα στρατεύματα των Ελλήνων, των Ρωμαίων, των Σελτζούκων Τούρκων και των Οθωμανών. Ακόμη και η δημιουργία του σύγχρονου τουρκικού κράτους από τον Κεμάλ Ατατούρκ ελάχιστα τους επηρέασε.

Το πρόσταγμα του Ατατούρκ για τη δημιουργία αστικής τάξης δεν ακούστηκε μέχρι το Ντενιζλί. Ο νόμος για την ενίσχυση της κλωστοϋφαντουργίας, που ψηφίστηκε το 1927, δεν γράφτηκε για τους κατοίκους του. Αφορούσε τις μεσαίες και μεγάλες βιομηχανικές μονάδες με ισχύ «άνω των δέκα ίππων». Οι βιοτεχνίες του Ντενιζλί δεν είχαν ούτε δέκα εργάτες. Από τις 423 βιοτεχνίες που λειτουργούσαν στην πόλη, μόνο εννέα απασχολούσαν περισσότερα από δέκα άτομα. Οι υπόλοιπες ήταν οικογενειακές επιχειρήσεις, που δεν πληρούσαν τις προϋποθέσεις για να λάβουν κρατική ενίσχυση.

Η Γκιούλπερι και οι συνομήλικόί της ίσως θυμούνται ότι στα παιδικά τους χρόνια ορισμένοι από τους συγγενείς τους άρχισαν να δουλεύουν και σε μεγαλύτερα εργοστάσια υφαντουργίας, όπως εκείνο που έχτισε το τουρκικό κράτος στο Ντενιζλί το 1953. Από τη δεκαετία του '60 είδαν και τους πρώτους ηλεκτρικούς αργαλειούς να καταφθάνουν από την Προύσσα και τα Άδανα. Η πόλη μετατράπηκε σε παραγωγικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής.

Ούτε αυτές οι αλλαγές όμως δεν στάθηκαν ικανές να αλλάξουν τον παραγωγικό χαρακτήρα της πόλης. Το επιχειρηματικό θαύμα, που μετά τη δεκαετία του '80 μετέτρεψε το Ντενιζλί σε ένα από τα σημαντικότερα εξαγωγικά κέντρα της Τουρκίας, δεν πέρασε από τα εργοστάσια που έχτιζε το κεμαλικό κράτος στην περιοχή. Πέρασε περισσότερο από το σπίτι της Γκιούλπερι. Πέρασε από τις εκατοντάδες οικογένειες-υπεργολάβους, που έστελναν τα προϊόντα τους στις μικρές βιομηχανίες της περιοχής και αυτές με τη σειρά τους τα προωθούσαν σε πολυεθνικές επιχειρήσεις ή απευθείας στην αγορά της Μέσης Ανατολής, των ΗΠΑ και της Ευρώπης. Πέρασε από τα πνευμόνια χιλιάδων ανθρώπων στις λίγο μεγαλύτερες βιοτεχνίες, που γέμισαν από τη σκόνη του βαμβακιού. Το επιχειρηματικό θαύμα δεν μετέτρεψε το Ντενιζλί μόνο σε εξαγωγικό κέντρο της Τουρκίας, αλλά και σε κέντρο της βυσσίνωσης, η οποία είναι μια μορφή πνευμονοκονίασης –αυτό που οι Άγγλοι εργάτες ονομάζουν «βήχα του υφαντουργείου».

Το θαύμα πραγματοποιήθηκε από τα χέρια χιλιάδων παιδιών που, πριν κλείσουν τα δέκα τους χρόνια, άρχισαν να δουλεύουν νυχθημερόν για λιγότερο από δέκα δολάρια το μήνα. Πρόκειται για την τουρκική εκδοχή των σύγχρονων σκλαβοπάζαρων (sweatshops), που είχε ελάχιστα να ζηλέψει από τα εργασιακά κάτεργα της ανατολικής Ασίας ή της Λατινικής Αμερικής.

Τον Οκτώβριο του 1998 η ιταλική εφημερίδα *Corriere della Sera* παρουσίασε ένα αποκαλυπτικό ρεπορτάζ για την παιδική εργασία στην Τουρκία. Ο δημοσιογράφος Ρικάρντο Ορίζιο εμφανίστηκε στην τουρκική βιοτεχνία Bermuda, η οποία συνεργαζόταν με την Benetton και, προσποιούμενος τον Ιταλό επιχειρηματία, ζήτησε να επισκεφτεί τις εγκαταστάσεις παραγωγής. Το ρεπορτάζ του στις σελίδες της εφημερίδας έκανε σύντομα το γύρο του κόσμου:

«Οχτώ το πρωί σε μια γειτονιά της Κωνσταντινούπολης στην ευρωπαϊκή πλευρά του Βοσπόρου. Οι δρόμοι γεμάτοι με λάσπη και λακκούβες. Ο ουρανός είναι μια στέγη από καπνό. Βλέπουμε τους εργάτες στα εργοστάσια του Σανάι, μιας βιομηχανικής ζώνης με επιχειρήσεις υφαντουργίας. Τα μάτια του 12χρονου Οτζιζάν Μπαμπάτ κλείνουν από τη νύστα, αλλά τα τρία αδέρφια του τον τραβάνε μέχρι την είσοδο του εργοστασίου της Bermuda. Ένα αποκρουστικό, τριώροφο κτήριο, όπου απασχολούνται 250 με 300 άτομα.

“Με πληρώνουν 22 εκ. τουρκικές λίρες. Δεν έχω ασφάλεια ούτε επιδόματα. Κάθε βδομάδα παίρνω σε μετρητά το 1/4 του ποσού. Είμαι καλά, δεν παραπονιέμαι.

Τι κάνω; Σιδερώνω παντελόνια.

Ποιας μάρκας; Της Benetton βέβαια...”

Τους τελευταίους μήνες, η Benetton λανσάρισε δύο διεθνείς διαφημιστικές εκστρατείες. Η πρώτη αφορά παιδιά με αναπηρίες. Η δεύτερη –που προβάλλει τον πολυεθνικό χαρακτήρα του United Colours of Benetton– αναφέρεται στην πεντηκοστή επέτειο της διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου από τον ΟΗΕ και της συνθήκης για τα δικαιώματα του παιδιού...

Ένα τμήμα της παραγωγής από αυτά εδώ τα εργοστάσια πηγαίνει απευθείας στην Ιταλία. Ένα τμήμα μένει στην Τουρκία ή προωθείται στις τουρκόφωνες περιοχές της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Στην ούγια γράφει πάντα “Made in Italy”».

Η ιταλική εταιρεία, που πλασάρει τα πανανθρώπινα μηνύματά της με τις φωτογραφίες του Ολιβιέρο Τοσκάνι, διέκοψε αμέσως τη συνεργασία με τους Τούρκους υπερβολάβους της. Η περίπτωση της Benetton όμως αποτελούσε απλώς ένα τυχαίο παράδειγμα, που ήρθε στο φως όταν ένας δημοσιογράφος ταξίδεψε μέχρι την Κωνσταντινούπολη. Τις περισσότερες φορές, το προϊόν που παράγεται σε κάποιο τουρκικό sweatshop θα περάσει μέσα από τόσες μικρές και μεσαίες βιοτεχνίες, ώστε, όταν θα φτάσει στις ξένες πολυεθνικές, κανείς δεν θα είναι σε θέση να εντοπίσει την προέλευσή του. Άλλωστε, η παιδική εργασία δεν εμφανίζεται μόνο στα μεγάλα εργοστάσια της Κωνσταντινούπολης· εμφανίζεται κυρίως στις μικρές οικογενειακές βιοτεχνίες σε πόλεις όπως το Ντενιζλί.

«Χάρη» σε αυτές τις θυσίες παιδιών, γυναικών και αντρών, μια σειρά πόλεων σε ολόκληρη την Τουρκία είχε μετατραπεί, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '90, σε αυτό που θα ονομαστεί «τίγρεις της Ανατολίας». Έναν από τους βασικότερους πυλώνες ανάπτυξης του πολιτικού Ισλάμ στη σύγχρονη Τουρκία. Η δημιουργία των τουρκικών «τίγρων» έγινε εφικτή μόνο όταν οι καπιταλιστικά ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης εγκατέλειψαν τις

μεθόδους βιομηχανικής παραγωγής που χαρακτηρίζονταν με τη λέξη «φορντισμός». Η εποχή της μηχανοποιημένης μαζικής παραγωγής (και της μαζικής κατανάλωσης) πανομοιότυπων προϊόντων έφτασε στο τέλος της στη δεκαετία του '70. Το λεγόμενο μεταφορντικό μοντέλο, που υιοθετήθηκε για την έξοδο από τη διεθνή οικονομική κρίση, απαιτούσε «ευέλικτη παραγωγή». Πρότυπό του δεν αποτελούσαν πλέον οι αλυσίδες παραγωγής που χρησιμοποίησε ο Χένρι Φορντ, αλλά η τμηματική παραγωγή των προϊόντων.

Η παγκόσμια βιομηχανία εγκατέλειψε το φορντισμό για χάρη άλλων -ισμών, όπως ο «τοιοτισμός» (από τις μεθόδους παραγωγής που χρησιμοποίησε η ιαπωνική Toyota), και μαζί του εγκατέλειψε και τα προνόμια που πρόσφερε στους βιομηχανικούς εργάτες. Οι μεγάλες επιχειρήσεις χρειάζονταν τώρα μόνο μια μικρή «αριστοκρατία» εργαζομένων και στρατιές ανειδίκευτων εργατών, τους οποίους εντόπιζαν στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές του πλανήτη. Ο νέος «τρίτοκοσμικός» εργάτης δεν χρειαζόταν να είναι και καταναλωτής του προϊόντος, όπως προέβλεπε το φορντικό και κευνσιανό μοντέλο. Κανένας δεν ένιωθε πλέον συγκίνηση από τα λόγια του Χένρι Φορντ, ο οποίος σε ένα διαφημιστικό της εταιρείας του υποσχόταν να φτιάξει «με τους καλύτερους εργάτες και τις καλύτερες εργάτριες ένα αυτοκίνητο για τις μάζες, ένα αυτοκίνητο που θα μπορεί να αγοράσει οποιοσδήποτε έχει κανονικό μισθό».

Ο κατακερματισμός της παραγωγής και η αναζήτηση ανειδίκευτων και συνδικαλιστικά απροστάτευτων εργατών επέτρεψε σε μικρές επιχειρήσεις υπεργολάβων να μπουν δυναμικά στη διεθνή αγορά. Στην Τουρκία, οι επιχειρήσεις αυτές βρισκόνταν σε πόλεις της Ανατολίας, όπως η Γκαζιάντεπ, η Καχραμάνμαρας, η Καισάρεια κ.ά. Μακριά από τα βιομηχανικά κέντρα της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης με τις μεγάλες μονάδες παραγωγής και τα οργανωμένα συνδικάτα, οι επιχειρήσεις-υπεργολάβοι της Ανατολίας είχαν κοντά τους τους εργάτες που έψαχναν. Μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις άρχισαν να κατασκευάζουν προϊόντα (ή τμήματα προϊόντων) συχνά κάτω από απάνθρωπες συνθήκες. Οι ανειδίκευτοι εργάτες της Ανατολίας παρήγαγαν τα λεγόμενα προϊόντα έντασης εργασίας (αυτά που απαιτούν τις περισσότερες εργατοώρες –τη μεγαλύτερη ποσότητα ιδρώτα) προσφέροντας την υπεραξία που ζητούσαν τα αφεντικά τους. Αποτελούσαν τα πλέον γνήσια τέκνα της παγκοσμιοποίησης.

Και σε αυτή την περίπτωση, τη θέση του κράτους πρόνοιας ανέλαβε η οικογένεια. Τη θέση του συνδικάτου πήραν οι θρησκευτικές αδελφότητες. Η ταξική συνείδηση έδωσε τη θέση της στους δεσμούς αίματος, τις κουμπαριές και την αίσθηση της κοινής καταγωγής και θρησκείας. Σε αυτό το σκηνικό, το Ισλάμ μπορούσε να προσφέρει την οργανωτική δομή και τη σταθερότητα που επιζητούσαν οι τοπικές επιχειρήσεις. Όπως εξηγεί ο Ζουλκούφ Αϊντίν, «κινήματα που τάσσονταν εναντίον του κοσμικού χαρακτήρα του κράτους διέθεταν δίκτυα κοινωνικών σχέσεων, τα οποία ανέλαβαν ρυθμιστικό ρόλο στις οικονομικές σχέσεις της εποχής της παγκοσμιοποίησης».

Εξαιτίας λοιπόν του νέου διεθνούς καταμερισμού εργασίας και της παράδοσης του τουρκικού κράτους στην αγκαλιά του νεοφιλελευθερισμού, από τις αρχές της δεκαετίας του '80 ξεπρόβαλε από τα βάθη της Ανατολίας η νέα «αστική τάξη του Ισλάμ». Το πέρασμα της τουρκικής οικονομίας από την πολιτική υποκατάσταση των εισαγωγών στην πολιτική εξαγωγών άλλαξε τις ισορροπίες. Τις προηγούμενες δεκαετίες, όπως εξηγεί ο Τσαγλάρ Κεϊντέρ, «το μικρό κεφάλαιο πρόσφερε χαμηλούς μισθούς στους εργαζόμενους αλλά, προκειμένου να εξασφαλίσει την επιβίωσή του στην εσωτερική αγορά, διέθετε τα προϊόντα του σε πολύ χαμηλές τιμές... Οι μικροί καπιταλιστές εξήγαγαν υψηλά επίπεδα

υπεραξίας από τους εργάτες, τα οποία όμως, μέσω του συστήματος της αγοράς, κατέληγαν στους μεγάλους καπιταλιστές».

Τώρα οι επιχειρηματίες της Ανατολίας μπορούσαν να έρθουν απευθείας σε επαφή με τις αγορές της Δύσης και της Μέσης Ανατολής. Η εκμετάλλευση των εργαζομένων συνεχίστηκε με τους ίδιους ρυθμούς, αλλά οι «μικροί καπιταλιστές» μπορούσαν πλέον να διαχειριστούν μόνοι τους το μεγαλύτερο τμήμα της υπεραξίας. Ο ιδρώτας της Γκιούλπερι και των άλλων εργατριών του Ντενιζλί είτε έμενε στην τσέπη των τοπικών επιχειρηματιών είτε περνούσε απευθείας στο εξωτερικό. Σε καμία περίπτωση πάντως δεν έφτανε στο κράτος της Άγκυρας ή στους βιομήχανους της Κωνσταντινούπολης. Αυτή η υπεραξία της Γκιούλπερι, σε συνδυασμό με τα εμβάσματα από τους Τούρκους μετανάστες στη Γερμανία και σε άλλες περιοχές της Ευρώπης, επέτρεψε τη συσσώρευση κεφαλαίου από την οποία δημιουργήθηκε η νέα ισλαμική αστική τάξη.

Σημαντικό ρόλο σε αυτή την διαδικασία έπαιξε ο περιβόητος MÜSİAD –η Ένωση Ανεξάρτητων Βιομηχάνων και Επιχειρηματιών. Ως αντίπαλον δέος στον «κεμαλικό» TÜSİAD (Σύνδεσμος Βιομηχάνων), ο «ισλαμικός» MÜSİAD κάλυψε με τις φτερούγες του τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις που αναπτύσσονταν σε ολόκληρη τη χώρα. Στα 3.000 μέλη του έβρισκες ως επί το πλείστον επιχειρήσεις που σπάνια μπορούσαν να απασχολήσουν περισσότερους από 50 υπαλλήλους. Για τον MÜSİAD, η αποτυχία του μοντέλου του κρατισμού, που εφαρμόστηκε τις προηγούμενες δεκαετίες στην Τουρκία, οφειλόταν σε σημαντικό βαθμό στο γεγονός ότι ο επιχειρηματικός κόσμος αγνόησε το Ισλάμ. Αντίθετα, οι τίγρεις της Ανατολίας προώθησαν μέσω του MÜSİAD τη δημιουργία ενός παράλληλου οικονομικού συστήματος το οποίο θα έμενε πιστό στις αρχές του Ισλάμ.

Ακρογωνιαίος λίθος του νέου συστήματος ήταν η εμπιστοσύνη και η αλληλεγγύη μεταξύ των μελών του. Το Ισλάμ λειτούργησε ως συνδετικός ιστός μιας ανερχόμενης αστικής τάξης. Μιας ομάδας μικρών και μεσαίων επιχειρηματιών που επιχειρούσαν να ισορροπήσουν στο τεντωμένο σκοινί της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, χωρίς να διαθέτουν το δίχτυ ασφαλείας που απολάμβανε η βιομηχανική αστική τάξη της Κωνσταντινούπολης. Το Ισλάμ εδώ δεν βρέθηκε πάνω ή πέρα από τις τάξεις, όπως υποστήριζαν ορισμένοι. Αντιθέτως, η θρησκεία μετατράπηκε σε εργαλείο στα χέρια μιας συγκεκριμένης επιχειρηματικής τάξης. Η ισλαμική ελίτ δικαιολογούσε τις θέσεις της υπέρ της ελεύθερης αγοράς και καταδίκασε κάθε κρατική παρέμβαση χρησιμοποιώντας ακόμη και φράσεις του Μωάμεθ (παραδείγματος χάρη, για το πώς θα πρέπει να λειτουργεί η αγορά στη Μεδίνα). Οι νέοι ισλαμιστές εργοδότες εντόπισαν στα ιερά κείμενα τους κανόνες που χρειαζόνταν για να λειτουργήσουν τις επιχειρήσεις τους: «Το εισόδημα που απολαμβάνει την ευλογία του Θεού είναι το εισόδημα των εργατών που σέβονται τον εργοδότη τους... Όποιος πηγαίνει για ύπνο εξαντλημένος από τη σκληρή δουλειά κοιμάται με τις αμαρτίες του συγχωρεμένες».

Ο MÜSİAD εμφανίστηκε ως προστάτης των μικρών επιχειρηματιών της Ανατολίας, που υπέφεραν από τη συμμαχία της τουρκικής γραφειοκρατίας με τα παραδοσιακά μονοπώλια και ολιγοπώλια της Τουρκίας. Ήταν θέμα χρόνου μέχρι να βρουν οι επιχειρηματίες της Ανατολίας τον πολιτικό τους εκφραστή στο πρόσωπο του ισλαμιστή Νετσεμτίν Ερμπακάν, ο οποίος επίσης εμφανιζόταν ως προστάτης των αδικημένων επιχειρηματιών και μικροεμπόρων. Άλλωστε, η πορεία των ισλαμικών κομμάτων στην Τουρκία ήταν πάντα στενά συνδεδεμένη με τα αιτήματα του επιχειρηματικού κόσμου της Ανατολίας. Το πρώτο ισλαμικό κόμμα που δημιουργήθηκε στην Τουρκία στη δεκαετία του '70, το Κόμμα Εθνικής Τάξης (MNP) είχε επίσης στηριχτεί στη δυσαρέσκεια των μικρών επιχειρηματιών

της Ανατολίας. Αποκλεισμένοι από την πολιτική υποκατάστασης εισαγωγών, που προωθούσε το μεγάλο βιομηχανικό κεφάλαιο στην Κωνσταντινούπολη, χιλιάδες μικροί επιχειρηματίες, έμποροι και χειροτέχνες βρήκαν στο πρόσωπο του Κόμματος Εθνικής Τάξης το δικό τους προστάτη. Τα ισλαμικά κόμματα που το διαδέχτηκαν δεν ξέχασαν ποτέ αυτή την «αστική τάξη της Ανατολίας» και ανέλαβαν την εκπροσώπηση της –μαζί με την εκπροσώπηση των περιθωριοποιημένων κατοίκων των μεγαλουπόλεων. Η οικονομική τους δύναμη πήγαζε από την Ανατολία και η λαϊκή τους βάση κατοικούσε στα γκετζέκοντου των μεγάλων πόλεων.

Η ταύτιση του Κόμματος της Ευημερίας (RP, το οποίο διαδέχτηκε το MNP) με την ισλαμική αστική τάξη της Ανατολίας έγινε εμφανής όταν ο Νετσεμτίν Ερμπακάν ανέλαβε την πρωθυπουργία. Το πολιτικό άνοιγμα που πραγματοποίησε σε χώρες της ανατολικής Ασίας εξυπηρετούσε, μεταξύ άλλων, και τα συμφέροντα των τίγρεων της Ανατολίας. Όπως εξηγεί ο Ζουλκούφ Αϊντίν, «ο MÜSİAD είχε εκφράσει το θαυμασμό του για τις οικονομίες της ανατολικής Ασίας, οι οποίες πετύχαιναν υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, ενώ παράλληλα διατηρούσαν τις δικές τους αξίες και παραδόσεις. Για το λόγο αυτό, κατά τη διάρκεια της σύντομης παραμονής του στην εξουσία, ο κυβερνητικός συνασπισμός με επικεφαλής το Κόμμα της Αρετής (FP, που διαδέχτηκε το RP), επιχείρησε να προωθήσει τις σχέσεις της Τουρκίας με ισλαμικές χώρες και με μέλη της ASEAN (Ένωση Εθνών Νοτιοανατολικής Ασίας)».

Η σύνδεση των «τίγρεων της Ανατολίας» με τις «τίγρεις της ανατολικής Ασίας» αποτελούσε ένα από τα πρώτα όνειρα του MÜSİAD. Ο ιδρυτής του συνδέσμου, Ερόλ Γιαράρ, μεθυσμένος από την απατηλή ανάπτυξη της ανατολικής Ασίας έλεγε ότι «το κέντρο της παγκόσμιας οικονομίας μεταφέρεται και πάλι στη δυτική πλευρά του Ειρηνικού». Ο Γιαράρ θαύμαζε τις τίγρεις της ανατολικής Ασίας, γιατί υιοθετούσαν τα δυτικά πρότυπα ανάπτυξης, σε συνδυασμό με τις αξίες της Ανατολής. Κυρίως όμως, έβλεπε σε αυτές την «ευέλικτη παραγωγή», στην οποία στηρίζονταν και οι επιχειρήσεις της Ανατολίας.

Όταν όμως οι τίγρεις της ανατολικής Ασίας αποδείχτηκαν χάρτινες και κατέρρευσαν με την πρώτη κερδοσκοπική επίθεση, οι τίγρεις της Τουρκίας άρχισαν να αναζητούν νέα πρότυπα. Φυσικά, ορισμένα τμήματα της ισλαμικής επιχειρηματικής κοινότητας, που κατάφεραν να ξεφύγουν από την κατηγορία των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων, είχαν ήδη αλλάξει διεθνή προσανατολισμό. Η ισλαμική αστική τάξη είχε συσσωρεύσει τον πλούτο της χάρη στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία της Δύσης και δεν ήταν διατεθειμένη να ακολουθήσει το διπλωματικό φλερτ του Ερμπακάν με την Ασία και με ισλαμικές «χώρες-παρίες», όπως η Λιβύη. Η νέα αυτή τάση εκφράστηκε από πολύ νωρίς μέσω του MÜSİAD, οι θέσεις του οποίου άρχισαν να θυμίζουν ανησυχητικά τις ανακοινώσεις του... TÜSİAD. Η ανάγκη σύμπλευσης με τη Δύση και η υποταγή στις αρχές της ελεύθερης αγοράς έγιναν μότο και των δύο ενώσεων. Εκείνο που απέμενε ήταν να υπάρξει και η πολιτική έκφραση της νέας τάσης. Αυτό είναι το δύσκολο έργο που φαίνεται ότι ανέλαβε ο Ερντογάν και η ομάδα των μεταρρυθμιστών του πολιτικού Ισλάμ.

4.2 Ο ισλαμικός Dow Jones

Το τέμενος του τουρκικού καπιταλισμού, το χρηματιστήριο Κωνσταντινούπολης, είναι καλά κρυμμένο σε μια δασική έκταση στα προάστια της πόλης. Οι χιλιάδες πιστοί που παρακολουθούν τις λειτουργίες του ποντάρουν μανιωδώς στο ευρωπαϊκό μέλλον της

Τουρκίας. Αυτοί προεξόφλησαν πρώτοι ότι η Τουρκία θα λάβει ημερομηνία έναρξης ενταξιακών διαπραγματεύσεων και αυτοί καρδιοχτυπούσαν για μήνες περιμένοντας τις επιπτώσεις του γαλλικού δημοψηφίσματος για το Ευρωσύνταγμα. Ένας μικρός μορφασμός των Βρυξελλών αρκεί για να βυθίσει το γενικό δείκτη στα τάρταρα, ενώ το θετικό νεύμα κάποιου κομισάριου μπορεί να του χαρίσει αρκετά εικοσιτετράωρα ευημερίας. Οι Τούρκοι επενδυτές θα έλεγες ότι δημιουργήθηκαν για να οδηγήσουν τη χώρα τους στην αγκαλιά της ΕΕ και μετά να εξαχνωθούν με μια εκτυφλωτική λάμψη.

Ωστόσο, ένας μικρός δείκτης στο ταμπλό του χρηματιστηρίου Κωνσταντινούπολης μπορεί να σου θυμίσει ότι δεν βρίσκεσαι στο Λονδίνο ή τη Φρανκφούρτη, αλλά στα σύνορα της Ευρώπης με την Ασία. Αντί για τον FTSE και τον DAX, μπροστά σου στέκει ο περίφημος «ισλαμικός Dow Jones». Πρόκειται αναμφισβήτητα για τον πλέον δύστροπο δείκτη στη μεγάλη οικογένεια των Dow Jones, αφού απεχθάνεται ορισμένα από τα «ελαττώματα» του δυτικού πολιτισμού, όπως το χοιρινό κρέας, το αλκοόλ, τα τσιγάρα και τα τυχερά παιχνίδια!

Ο Dow Jones Islamic Market (DJIM) δημιουργήθηκε το Σεπτέμβριο του 2004 στην Κωνσταντινούπολη για να παρακολουθεί τις διακυμάνσεις στις τιμές μετοχών από εταιρείες που σέβονται τη σαρία, δηλαδή τον ιερό νόμο που καθορίζει τη ζωή και την πίστη των μουσουλμάνων. Ο δείκτης καταγράφει την πορεία 17 μετοχών από εταιρείες που δεν επενδύουν σε χοιρινό κρέας, αλκοόλ ή σε οποιαδήποτε άλλη δραστηριότητα απαγορεύεται από τη σαρία, ενώ παράλληλα ακολουθούν συγκεκριμένη πολιτική όσον αφορά τις δανειοδοτήσεις και τα χρέη τους.

Οι ισλαμικοί δείκτες αποτελούν ίσως την πιο ορατή μορφή της σύγχρονης οικονομίας του Ισλάμ, που αναπτύσσεται με τρομακτικούς ρυθμούς σε ολόκληρο τον κόσμο. Φυσικά, όσοι οπαδοί του Σάμιουελ Χάντιγκτον σπεύσουν να προβλέψουν ότι η «σύγκρουση των πολιτισμών» ενισχύεται με τη «σύγκρουση των οικονομιών» θα διαπράξουν άλλο ένα θεωρητικό ολίσθημα. Με λύπη τους θα διαπιστώσουν ότι η οικονομία του Ισλάμ όχι μόνο δεν είναι το αντίπαλο δέος τού δυτικού καπιταλισμού, αλλά αντιθέτως αποτελεί το γνησιότερο υπηρέτη του. Στη σημερινή του μορφή, το ισλαμικό οικονομικό οικοδόμημα μπορεί να λειτουργήσει μόνο σε καθεστώς ελεύθερων αγορών και ελάχιστης κρατικής παρέμβασης. Ουσιαστικά δηλαδή δεσμεύει τις ισλαμικές επιχειρήσεις στο άρμα της δυτικής καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Άλλωστε, τα περισσότερα από τα χρηματοοικονομικά προϊόντα που λανσάρουν οι «πιστοί μουσουλμάνοι» έχουν επινοηθεί από δυτικούς κολοσσούς, όπως η HSBC, η UBS και η Citygroup. Στη Γαλλία (όπου θεωρητικά χτυπά η κοσμική καρδιά της Ευρώπης) αλλά και στη Γερμανία, τα ισλαμικά χρηματοοικονομικά προϊόντα προωθούνται από τράπεζες όπως η Deutsche Bank, η ABN Amro Holding, η Société Générale και η BNP Paribas. Στους καταλόγους των ισλαμικών προϊόντων τους θα βρεις από στεγαστικά δάνεια και δάνεια αγοράς αυτοκινήτου μέχρι ισλαμικά ομόλογα. Το γεγονός ότι τα προϊόντα αυτά διοχετεύονται στην αγορά από τράπεζες και ιδρύματα που ακούν στο όνομα Sharia Funds ή Citi Islamic Investment Bank δεν καταφέρνει να κρύψει τη δυτική καταγωγή τους. Αυτή τη φορά, δεν είναι το πολιτικό Ισλάμ που απειλεί τη Δύση. Είναι η οικονομική φύσκα της Δύσης που απειλεί την Ανατολή.

Φυσικά πρέπει να είσαι τουλάχιστον αφελής ή να διαβάζεις τα ιερά κείμενα του Ισλάμ ανάποδα για να πιστέψεις ότι οι δραστηριότητες αυτές θα μπορούσαν να είναι συμβατές με τον ισλαμικό νόμο. Το γεγονός ότι ο τόκος και η ανάληψη επενδυτικού κινδύνου απαγορεύονται δια ροπάλου αναγκάζει απλώς τους γκουρού του ισλαμικού καπιταλισμού να αναπροσαρμόζουν (ή απλώς να μετονομάζουν) τα προϊόντα τους. Το ισλαμικό

τραπεζικό σύστημα αντικαθιστά τους τόκους με τη συμμετοχή στα κέρδη και τις ζημίες. Οι καταθέτες, οι δανειστές και οι επενδυτές δεν αναμένουν μια σταθερή ποσοστιαία απόδοση (που θα αποτελούσε τόκο), αλλά ένα προκαθορισμένο μερίδιο του εισοδήματος που θα προκύψει από τα προγράμματα της τράπεζας. Πρακτικά, αυτό σημαίνει ότι η τράπεζα προσφέρει σε μια επιχείρηση κεφάλαια και λαμβάνει ένα προκαθορισμένο μερίδιο από τα κέρδη που αναμένεται να προκύψουν από τη χρήση αυτών των κεφαλαίων. Αντίστροφα (και υπερβολικά απλοποιημένα), ένας καταναλωτής που θα ήθελε να αγοράσει ένα πλυντήριο προσφεύγει στην τράπεζα, η οποία το αγοράζει γι' αυτόν και του το μεταπουλά, αποκομίζοντας κάποιο κέρδος. Εάν ο πελάτης δεν θέλει πλυντήριο αλλά ένα σπιτάκι, η τράπεζα μπορεί να προχωρήσει σε πιο σύνθετες συναλλαγές (εδώ οι τόκοι μετονομάζονται σε ενοίκια) και να του προσφέρει ένα πρώτης τάξεως «ισλαμικό στεγαστικό δάνειο». Για παράδειγμα, η βρετανική Lloyd's, προκειμένου να προσφέρει ισλαμικά στεγαστικά δάνεια, αγοράζει το 90% του σπιτιού για τον πελάτη της, ο οποίος στη συνέχεια πληρώνει κάθε μήνα όχι μόνο ένα προσυμφωνημένο ποσό αλλά και ένα μικρό «ενοίκιο» –ως αναγνώριση ότι το σπίτι ανήκει στην τράπεζα μέχρι την τελική εξόφληση.

Ακόμη βέβαια και αν καταφέρεις να πείσεις τον ιμάμη της γειτονιάς σου ότι δεν αμάρτησες για να αποκτήσεις ένα πλυντήριο και να τοποθετήσεις ένα κεραμίδι πάνω από το κεφάλι σου, είναι μάλλον δύσκολο να του εξηγήσεις ότι τα σύνθετα χρηματοοικονομικά προϊόντα, όπως τα ισλαμικά επενδυτικά κεφάλαια αντιστάθμισης κινδύνου, ήταν θέλημα του Μωάμεθ. Το μόνο που θα μπορούσες να του εξηγήσεις, ελπίζοντας στην κατανόησή του, είναι ότι τα περιουσιακά στοιχεία όσων ενδέχεται να επενδύσουν σε ισλαμικά χρηματοοικονομικά προϊόντα υπολογίζονται σε 200 με 500 δις δολάρια. Ίσως αυτή την πληροφορία να είχαν κατά νου όσοι κατάφεραν να εντοπίσουν στο Κοράνι τις βάσεις του ισλαμικού χρηματοοικονομικού οικοδομήματος.

Στην Τουρκία, οι πρώτες επαφές με την οικονομία του Ισλάμ ξεκινούν λίγα μόλις χρόνια μετά το πραξικόπημα του Εβρέν, όταν το τουρκικό κατεστημένο ανακαλύπτει τη λεγόμενη τουρκο-ισλαμική σύνθεση. Ο Τουργκούτ Οζάλ, η τουρκική εκδοχή του θατσερισμού, ήταν ο πρώτος που έδωσε την άδεια δημιουργίας ισλαμικών τραπεζών ή, για την ακρίβεια, «ειδικών οικονομικών οίκων». Και σε αυτή την περίπτωση, τα επιτόκια αντικαταστάθηκαν από ένα συνεταιρικό σύστημα, στο οποίο τράπεζα και καταθέτης είναι συνέταιροι στα κέρδη και τις ζημίες. Η λειτουργία του συστήματος στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην εμπιστοσύνη των συμμετεχόντων, που μπορούσε να επιτευχθεί μόνο στο πλαίσιο θρησκευτικών ομάδων.

Η τουρκική οικονομική ελίτ και ο Οζάλ προσωπικά είχαν πολλούς λόγους να εισέλθουν στα βαθιά νερά της ισλαμικής χρηματοπιστωτικής λογικής. Καταρχάς, με αυτόν τον τρόπο έριχναν στην αγορά τη λεγόμενη «οικονομία του μαξιλαριού», τις περιουσίες των ισλαμιστών που φυλάγονταν σε σεντούκια ή περνούσαν από γενιά σε γενιά ως κοσμήματα ή άλλα πολύτιμα αντικείμενα. Παράλληλα, μπορούσαν να προσελκύσουν τα κεφάλαια των πετρελαιοπαραγωγών χωρών του Περσικού Κόλπου, που αναζητούσαν οικονομικά ιδρύματα χωρίς επιτόκια. Σε μια τρομακτική «σύμπτωση» μάλιστα, η Al-Baraka Finance, η πρώτη ισλαμική τράπεζα που άνοιξε στην Τουρκία από το σείχη Αλ Μπαράκα, είχε ως βασικό μέτοχο τον... Κορκούτ Οζάλ, τον αδερφό του Τούρκου πρωθυπουργού. Δύο μήνες αργότερα άνοιξε και ο οικονομικός οίκος Faisal Finance του Σαουδάραβα πρίγκιπα Μοχάμεντ Αλ Φαϊζάλ.

Οι δύο ισλαμικές τράπεζες, όπως και αρκετές ακόμα που τις ακολούθησαν, κατάφεραν να επιβιώσουν χάρη στο προνομιακό καθεστώς που απολάμβαναν έναντι των υπόλοιπων τραπεζών της χώρας. Μόνος υπεύθυνος για τον έλεγχο των δραστηριοτήτων τους ήταν ο ίδιος ο πρωθυπουργός. Οι οικονομικοί οίκοι Al-Baraka και Faisal εξαιρέθηκαν από τις διατάξεις του τραπεζικού νόμου, ενώ τα ελάχιστα αποθεματικά που υποχρεώνονταν να καταθέτουν στην Κεντρική Τράπεζα ήταν αισθητά μικρότερα από αυτά των υπόλοιπων τραπεζών.

Παρά το γεγονός ότι δεν κατάφεραν να απειλήσουν ποτέ την πρωτοκαθεδρία των μεγάλων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, οι ισλαμικές τράπεζες δημιούργησαν έναν πυρήνα γύρω από τον οποίο συγκεντρώθηκαν ισλαμιστές επιχειρηματίες και πολιτικοί από τις γνωστές μας πλέον τίγρεις της Ανατολίας. Σε αυτές τις τράπεζες θα θητεύσουν ορισμένα από τα σημαντικότερα στελέχη του ισλαμικού κόμματος του Νετμετίν Ερμπακάν και κυρίως η ομάδα των «μεταρρυθμιστών», που στη συνέχεια θα σχηματίσει το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (ΑΚΡ) υπό τον Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν. Ο υπουργός εξωτερικών του Ερντογάν, Αμπντουλάχ Γκιουλ, έχει παρακολουθήσει από κοντά τη λειτουργία των ισλαμικών τραπεζών από το πόστο του στην Τράπεζα Ισλαμικής Ανάπτυξης (απ' όπου πέρασε και ο Κορκούτ Οζάλ), ενώ στενές σχέσεις με αυτή είχαν και αρκετοί ακόμα μετέπειτα υπουργοί, όπως ο Τζεμίλ Τσιτσέκ. Παρά το γεγονός ότι οι σχέσεις των στελεχών του ΑΚΡ με το ισλαμικό κεφάλαιο είναι γνωστές και συνήθως απόλυτα διαφανείς, οι αντίπαλοι του Ερντογάν ανέτρεξαν πολλές φορές στα αρχεία τους για να ξεθάψουν λεπτομέρειες που πίστευαν ότι θα μπορούσαν να ενοχοποιήσουν το κυβερνών κόμμα. Και οι τελευταίοι που το επιχείρησαν ήταν η ομάδα των νεοσυντηρητικών της Ουάσινγκτον...

Στις 22 Φεβρουαρίου 2005, ο Μάικλ Ρούμπιν, ένα από τα πλέον προβεβλημένα στελέχη των νεοσυντηρητικών που πλαισιώνουν τον Αμερικανό πρόεδρο, δημοσιεύει στην επιθεώρηση *Middle East Quarterly* ένα άρθρο με τίτλο «Πράσινο χρήμα: Η πολιτική των ισλαμιστών στην Τουρκία», το οποίο προκαλεί σάλο στην Άγκυρα. Στηριζόμενος σε προσωπικές επαφές με πρώην και νυν κυβερνητικά στελέχη (τα οποία αποφεύγει να κατονομάσει), ο Ρούμπιν επιχειρεί να συνδέσει την άνοδο του ΑΚΡ στην εξουσία με τη ροή κεφαλαίων από τη Σαουδική Αραβία προς την Άγκυρα.

Κάνοντας τους δικούς του υπολογισμούς (που δύσκολα μπορούν να σταθούν σε ενδελεχή ανάλυση), ο νεοσυντηρητικός πολιτικός υποστηρίζει ότι το «πράσινο χρήμα» που έχει εισέλθει στην Τουρκία κυμαίνεται στα 6-12 δις δολάρια. «Σημαντικό τμήμα αυτών των χρημάτων, γράφει ο Ρούμπιν, μπαίνει στην Τουρκία σε “βαλίτσες” και επενδύεται στην ανεπίσημη οικονομία». Όσο συνεχίζει αραδιάζοντας τις απροσδιόριστες πηγές του, ο λόγος του Αμερικανού αναλυτή γίνεται σχεδόν παραληρηματικός. Μάλιστα, σε τακτά χρονικά διαστήματα υπενθυμίζει στους αναγνώστες του ότι ο Αμπντουλάχ Γκιουλ «έζησε για πολλά χρόνια στη Σαουδική Αραβία». Ο λόγος φυσικά για τον οποίο το συγκεκριμένο κείμενο προκάλεσε ανησυχία στην τουρκική κυβέρνηση δεν ήταν η «αρτιότητα» των επιχειρημάτων του. Ήταν κυρίως το γεγονός ότι ένας από τους ιέρακες του *American Enterprise Institute* (της φωλιάς των νεοσυντηρητικών), ο οποίος είχε θητεύσει σε καίρια πόστα του Πενταγώνου, αποφάσιζε να στρέψει τα πυρά του εναντίον της κυβέρνησης Ερντογάν.

Το σημαντικότερο ίσως ελάττωμα στην ανάλυση του Ρούμπιν δεν ήταν ότι αναζητούσε τα αίτια της κυριαρχίας του πολιτικού Ισλάμ στο «πράσινο κεφάλαιο», αλλά ότι το έκανε με καθυστέρηση σχεδόν μιας δεκαετίας. Οι λαμπρές ημέρες της ισλαμικής οικονομίας και

των ισλαμικών τραπεζών είχαν ακολουθήσει τη γνωστή σε όλους πορεία του πολιτικού Ισλάμ: το θρίαμβο, την πραξικοπηματική ανατροπή και τη νεκρανάσταση. Όταν το πολιτικό και στρατιωτικό κατεστημένο της Τουρκίας αποφάσισε ότι το Ισλάμ εξάντλησε την αξία χρήσης του ως ανάχωμα στην αριστερά, οι ισλαμικές τράπεζες βρέθηκαν στο στόχαστρο των στρατηγών, μαζί με την κυβέρνηση του Νετσεμετίν Ερμπακάν. Το «μεταμοντέρνο» πραξικόπημα του 1997 δεν έπληξε μόνο τα στελέχη των ισλαμικών πολιτικών κομμάτων αλλά και αρκετές τράπεζες, που κατηγορήθηκαν ότι στηρίζουν το πολιτικό Ισλάμ. Τα προνόμιά τους καταργήθηκαν και απαγορεύτηκε η δημιουργία νέων υποκαταστημάτων.

Ευτυχώς για την οικονομία του Ισλάμ, η Δύση θα εμφανιστεί και πάλι ως από μηχανής θεός για να εξασφαλίσει την επιβίωση και την μακροήμερευσή της. Ο νέος νόμος για τις τραπεζικές συναλλαγές, που υιοθετείται το 1999 υπό τις πιέσεις του ΔΝΤ, εντάσσει επισήμως τους ισλαμικούς «οικονομικούς οίκους» στο τραπεζικό σύστημα της Τουρκίας. Το Μάιο του 2001, η νέα νομοθεσία για τις τράπεζες, που επιβάλλεται και πάλι από το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα, ενισχύει περαιτέρω τις ισλαμικές τράπεζες, προσφέροντάς τους και πάλι σειρά προνομίων, τα οποία θα τις προστατεύσουν από τον σκληρό ανταγωνισμό.

Μέχρι το 2004 λειτουργούσαν στην Τουρκία πέντε ισλαμικές τράπεζες με 239 υποκαταστήματα, τα οποία αναμένεται να φτάσουν τα 750 μέσα στην επόμενη δεκαετία. Τα κεφάλαιά τους υπολογίζονται σε 4,2 δις δολάρια, ποσό που αντιστοιχεί στο 2% του κεφαλαίου των υπόλοιπων τραπεζών στην Τουρκία. Σύμφωνα όμως με τον Ουφούκ Ουγιάν, πρόεδρο της Ένωσης Ειδικών Οικονομικών Οίκων, μέχρι το 2014 αναμένεται να έχουν καταλάβει το 10% της αγοράς. Με τις ευλογίες της Δύσης, το πράσινο χρήμα επιβιώνει και στην Τουρκία.

4.3 Τούρκοι μουτζαχεντίν

Περίπου 1.300 χλμ. νοτιοανατολικά της Κωνσταντινούπολης βρίσκεται το Μπινγκιόλ. Μια μικρή πόλη 100.000 κατοίκων, που πνίγηκε στους δημοσιογράφους λίγα εικοσιτετράωρα μετά τις επιθέσεις αυτοκτονίας εναντίον των εβραϊκών συναγωγών, του βρετανικού προξενείου και της τράπεζας HSBC, που σημειώθηκαν στην Κωνσταντινούπολη το Νοέμβριο του 2003. Η οικογένεια του 22χρονου Γκιокάν Ελατουντάς, ενός εκ των δραστών, κήδεψε το σώμα του (ή ό,τι είχε απομείνει από αυτό) στις δύο τα ξημερώματα, για να αποφύγει τις κάμερες και τα μικρόφωνα. Η μητέρα ενός άλλου βομβιστή, του Αζάντ Εκιντζί, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το σπίτι της, ενώ οι συγγενείς του Μεσούτ Τσαμπούκ έμειναν κλειδαμπαρωμένοι για μέρες μέσα, αποκλεισμένοι από τους ρεπόρτερ που ζητούσαν ένα σχόλιο. Οι δημοσιογράφοι έψαχναν τους συγγενείς και τους φίλους των βομβιστών ρωτώντας στα καφενεία και τις πλατείες. Ο διεθνής Τύπος ανακάλυπτε με δέος ένα από τα καλύτερα κρυμμένα μυστικά της χώρας: τους Τούρκους μουτζαχεντίν.

Όπως αποδείχτηκε, οι περισσότεροι από τους δράστες των επιθέσεων είχαν θητεύσει στην τουρκική Χεζμπολάχ –την οργάνωση φανατικών ισλαμιστών στην οποία το τουρκικό κράτος στήριξε το βρόμικο πόλεμο εναντίον του PKK. Αδιαφορώντας για το γεγονός ότι η οργάνωση είχε ιδρυθεί με στόχο την εγκαθίδρυση ισλαμικής δημοκρατίας στην Τουρκία, το κράτος συνέχισε να την τροφοδοτεί με χρήματα και οπλισμό μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '90. Από τα πρώτα της βήματα, η Χεζμπολάχ έστρεψε το θρησκευτικό της μένος εναντίον των Κούρδων ανταρτών του PKK, γεγονός που της χάρισε γρήγορα τον τίτλο Hezbol-contra.

Χιλιάδες Κούρδοι μαχητές, αλλά και μετριοπαθή στοιχεία του πολιτικού Ισλάμ δολοφονήθηκαν από τους εκτελεστές της οργάνωσης. Ακόμη και μετά τα μέσα της δεκαετίας του '90, όταν άρχισε σταδιακά να χάνει την πολιτική της χρησιμότητα για τις δυνάμεις ασφαλείας, η Χεζμπολάχ συνέχισε να αναπτύσσεται. Πιστεύεται ότι μέχρι το 1999 αριθμούσε 20.000 μέλη, μεταξύ των οποίων εκατοντάδες εκτελεστές. Από το 1991, η οργάνωση είχε μεταφέρει το αρχηγείο της στο Μπινγκιόλ, μια πόλη όπου έξι στους δέκα κατοίκους είναι άνεργοι. «Έκαναν την πόλη μας ένα μικρό Αφγανιστάν», έλεγε στον ανταποκριτή της *Monde* ο πρόεδρος της τοπικής οργάνωσης ανθρωπίνων δικαιωμάτων, Ριντβάν Κιζγκίν, συγκρίνοντας τις ομάδες των Τούρκων εξτρεμιστών με τους μουτζαχεντίν που εξέθρεψαν οι ΗΠΑ στην κεντρική Ασία.

Πιθανότατα αυτό που τρώμαζε περισσότερο τα διεθνή μέσα ενημέρωσης δεν ήταν οι «αποκαλύψεις» για τις σχέσεις του τουρκικού στρατού με οργανώσεις όπως η Χεζμπολάχ. Ήταν ότι, μπροστά στα μάτια τους, ξετυλιγόταν μια ακόμη περίπτωση συνεργασίας της Δύσης με τα πλέον αντιδραστικά στοιχεία του Ισλάμ. Η ιστορία επαναλαμβανόταν σαν φάρσα. Είχε έρθει η ώρα και για την Τουρκία να βρεθεί στη θέση του μαθητευόμενου μάγου, που έπαιξε με τη φωτιά του Ισλάμ.

Τα αντίστοιχα παραδείγματα είναι δεκάδες. Η βρετανική αποικιοκρατία είχε βαφτίσει το Πακιστάν στην κολυπήθρα του ακραίου ισλαμισμού, για να το μετατρέψει σε ανάχωμα της Ινδίας του Γκάντι. Στην Ινδονησία, οι φανατικοί ισλαμιστές είχαν τη στήριξη των ΗΠΑ απέναντι στις αριστερές στροφές του καθεστώτος Σουκάρνο. Στα παλαιστινιακά εδάφη, οργανώσεις όπως η Χαμάς και η Ισλαμική Τζιχάντ ανδρώθηκαν ανενόχλητες από τις ΗΠΑ και το Ισραήλ, για όσο διάστημα αμφισβητούσαν τα κοσμικά και αριστερά χαρακτηριστικά της Φατάχ του Γιασέρ Αραφάτ. Και φυσικά στο Αφγανιστάν, η ενίσχυση που λάμβαναν οι μουτζαχεντίν από τις ΗΠΑ μέσω του Πακιστάν και της Σαουδικής Αραβίας δημιούργησε το φαινόμενο Οσάμα μπιν Λάντεν. Τώρα είχε έρθει η σειρά της Κωνσταντινούπολης.

Η σπουδή με την οποία οι κύριοι Μπλερ και Μπους έσπευσαν να αποδώσουν τα τρομοκρατικά χτυπήματα στην Αλ Κάιντα φάνηκε να θολώνει για λίγο τα νερά. Οι επιθέσεις στην τράπεζα HSBC και το βρετανικό προξενείο ήρθαν ως θείο δώρο στους πρωτεργάτες της εισβολής στο Ιράκ, που εκείνη τη στιγμή συνομιλούσαν στο Λονδίνο. Καταρρακωμένοι από τις αποκαλύψεις (ή μάλλον από τις μη αποκαλύψεις) για τα όπλα μαζικής καταστροφής, οι δυο ηγέτες αναζητούσαν εναγωνίως ένα επιχείρημα για να δικαιολογήσουν τη συνέχιση του διαβόητου πολέμου εναντίον της διεθνούς τρομοκρατίας. Και το βρήκαν στην Κωνσταντινούπολη. «Μπορώ να σας διαβεβαιώσω μόνο για ένα πράγμα» έλεγε την ίδια μέρα ο Βρετανός πρωθυπουργός. «Δεν θα απαντήσουμε με δισταγμούς. Δεν θα υποχωρήσουμε ούτε ένα εκατοστό». Καθώς η Κωνσταντινούπολη έκλεινε το χρηματιστήριό της, οι τουρκικές αερογραμμές καθήλωναν προς στιγμήν τα αεροσκάφη τους και μονάδες του στρατού κινούνταν στα περίχωρα της πόλης, οι δυο πολιτικοί θυμήθηκαν την 11η Σεπτεμβρίου και ορκίστηκαν να συνεχίσουν τον ούτω καλούμενο αγώνα κατά τη διεθνούς τρομοκρατίας.

Κανένας απ' τους δύο ηγέτες δεν φάνηκε να αναρωτιέται γιατί η λεγόμενη διεθνής τρομοκρατία θα επέλεγε ως στόχο μια χώρα που απαγόρευσε την προέλαση των αμερικανικών στρατευμάτων από το έδαφός της. Γιατί να χτυπήσει μια μουσουλμανική χώρα με φιλοϊσλαμική κυβέρνηση, η οποία ακύρωσε τα σχέδια του Πενταγώνου για βόρειο μέτωπο στο Ιράκ (εξοργίζοντας τις ΗΠΑ), και όχι κάποια γειτονική χώρα, όπως η Ελλάδα, που πρόσφερε όσες διευκολύνσεις της ζητήθηκαν; Ένας λογικός παρατηρητής, αν

ήθελε πάση θυσία να συνδέσει τα χτυπήματα στην Κωνσταντινούπολη με την Αλ Κάιντα, θα μπορούσε να καταλήξει μόνο σε δύο συμπεράσματα: Είτε ότι ο Οσάμα μπιν Λάντεν είναι πολιτικά ηλίθιος είτε ότι δεν σταμάτησε ποτέ να εργάζεται για τους ανθρώπους που τον ανέδειξαν και όπλισαν το χέρι του στη δεκαετία του '80.

Με ή χωρίς τη στήριξη της Αλ Κάιντα, οι επιθέσεις της Κωνσταντινούπολης έφεραν και πάλι στο προσκήνιο το περιοδικό φλερτ του κεμαλικού κράτους με το πολιτικό Ισλάμ –και μάλιστα με τις πιο ακραίες εκδοχές του. Οι σχέσεις του τουρκικού κράτους και παρακράτους με οργανώσεις ισλαμιστών δεν αποτελούν εκτροχιασμό από την κεμαλική παρακαταθήκη, όπως υποστηρίζουν αρκετοί αναλυτές. Ο ίδιος ο Κεμάλ Ατατούρκ όχι μόνο ανέχτηκε την παρουσία ισλαμικών στοιχείων όταν αυτά εξυπηρετούσαν τις πολιτικές του επιδιώξεις, αλλά στήριξε πάνω τους την αναρρίχσή του στην εξουσία. Βλέποντας την τουρκική επαρχία να αδιαφορεί μπροστά στο όραμά του για τη δημιουργία ενός εθνικού κράτους στα δυτικά πρότυπα, στράφηκε στη θρησκεία για να οπλίσει τους κατοίκους της Ανατολίας. Όπως υπενθυμίζει η ακαδημαϊκός Μπινάζ Τοπράκ στο βιβλίο της *Islam and Political Development in Turkey* (Ισλάμ και πολιτική ανάπτυξη στην Τουρκία), ο Κεμάλ κατάφερε να κινητοποιήσει τις μάζες στον αγώνα για την απελευθέρωση προσποιούμενος ότι μάχεται για τη διάσωση του σουλτανάτου και του χαλιφάτου από τις ξένες δυνάμεις. Προσεγγίζοντας τους θρησκευτικούς ηγέτες της επαρχίας, ο Ατατούρκ πέτυχε την έκδοση φετβά, που υπενθύμιζε στο μουσουλμανικό πληθυσμό το χρέος του να πολεμήσει για την πίστη του. Και φυσικά, υπάρχει μόνο μία λέξη που περιγράφει το θρησκευτικό κάλεσμα στα όπλα: τζιχάντ.

Ένα από τα σημαντικότερα συνέδρια του τουρκικού απελευθερωτικού κινήματος, που πραγματοποιήθηκε στο Ερζουρούμ το 1919, ξεκίνησε τις εργασίες του με μια προσευχή από το μουφτή της πόλης και έκλεισε με μια άλλη προσευχή, την οποία διάβασε ο ίδιος ο Μουσταφά Κεμάλ. Και, για όσους δεν είχαν κατανοήσει πλήρως το μήνυμά του, φρόντισε να γίνει πιο σαφής το 1920 κατά τη διάρκεια μιας επίσκεψης στα Άδανα. Ανέβηκε στο βήμα του ομιλητή, κοίταξε για λίγο το πλήθος που τον επευφημούσε και αμέσως απευθύνθηκε σε αυτό, αποκαλώντας τους συγκεντρωμένους «ηγέτες των στρατιών της τζιχάντ της Ουμμά (κοινότητα πιστών του Ισλάμ)». Δεν χρειάζεται πολλή σκέψη για να καταλάβει κάποιος γιατί η συγκεκριμένη ομιλία στα Άδανα δεν συμπεριλήφθηκε ποτέ στα άπαντα του μεγάλου ηγέτη.

Ωστόσο, λίγα μόλις χρόνια μετά την ανακήρυξη της Τουρκικής Δημοκρατίας, ο Ατατούρκ είδε τα όπλα που χρησιμοποίησε στον «πόλεμο της ανεξαρτησίας» να στρέφονται εναντίον του. Το 1925, ο σεΐχης Σαΐντ επαναστάτησε εναντίον του κοσμικού κράτους, καλώντας τους πιστούς να επαναφέρουν με τα όπλα το χαλιφάτο. Αν και το πραγματικό κίνητρο του Σαΐντ ήταν η δημιουργία ενός ανεξάρτητου κουρδικού κράτους, δανείστηκε τα ίδια επιχειρήματα που είχε χρησιμοποιήσει ο Ατατούρκ λίγα χρόνια νωρίτερα. Πλήρωνε την Άγκυρα με το ίδιο νόμισμα.

Στην πορεία του τουρκικού κράτους, αρκετοί ακόμα πολιτικοί ηγέτες θα ζητήσουν τη βοήθεια του Ισλάμ προκειμένου να κινητοποιήσουν τις αγροτικές μάζες της τουρκικής επαρχίας –ένα τμήμα του πληθυσμού, το οποίο το κεμαλικό κατεστημένο της Άγκυρας και της Κωνσταντινούπολης είχε προσποιηθεί πως δεν υπάρχει. Ο πρώτος διδάξας, Αντνάν Μεντερές, θα ανοίξει τις πόρτες του κράτους στη θρησκεία προκειμένου να ικανοποιήσει το αγροτικό κεφάλαιο της Ανατολίας. Κατά τη διάρκεια της δεκαετούς πρωθυπουργίας του χιζόνταν περίπου 1.500 τζαμιά το χρόνο. Το κρατικό ραδιόφωνο άρχισε να μεταδίδει αποσπάσματα από το Κοράνι και ο αριθμός των πιστών Τούρκων που ξεκινούσαν το μεγάλο ταξίδι για το προσκύνημα στη Μέκκα πολλαπλασιάστηκε. Ο Μεντερές όμως ήξερε

να βάζει φρένο στην κυριαρχία της θρησκείας, ελέγχοντας τις λεπτές ισορροπίες μεταξύ του πολιτικού Ισλάμ και του κεμαλικού κράτους. Απ' ό,τι φαίνεται, στη σύγχρονη τουρκική ιστορία μόνο ένα τμήμα του κατεστημένου απέδειξε ότι είναι διατεθειμένο να αφήσει το τζίνι του ισλαμισμού να βγει ολοκληρωτικά από το λυχνάρι του: ο στρατός.

Η χρυσή εποχή του Ισλάμ θα έρθει μετά το πραξικόπημα του 1980, όταν οι στρατηγοί και η μετέπειτα κυβέρνηση Οζάλ αναλαμβάνουν να μυήσουν συστηματικά την τουρκική κοινωνία στη θρησκευτική πίστη. Είναι η εποχή της λεγόμενης τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης, του ιδεολογικού δημιουργήματος του ακροδεξιού Κόμματος Εθνικιστικής Δράσης (MHP), που θα βρει γόνιμο έδαφος για να αναπτυχθεί μετά το πραξικόπημα. Το ελληνικό τρίπτυχο «πατρίς, θρησκεία, οικογένεια» μεταφράζεται στα τουρκικά ως «οικογένεια, τζαμί, στρατώνας». Στις τουρκικές φυλακές δεν μοιράζονται πλέον ομιλίες του Ατατούρκ και ο εθνικός ύμνος, αλλά κείμενα για το Ισλάμ. Τα θρησκευτικά εγχειρίδια κρίνονται πιο αποδοτικά για την αντιμετώπιση της κομμουνιστικής απειλής ακόμη και από τις βίβλους του κεμαλισμού.

Νέοι μιναρέδες ξεπροβάλλουν σε πόλεις και χωριά και η μουσουλμανική μαντίλα κάνει και πάλι την εμφάνισή της στα κεφάλια εκατομμυρίων γυναικών. Το κράτος ενισχύει τα μιάμ χατίπ, τα ιεροδιδασκαλεία απ' όπου θα ξεφυτρώσουν ορισμένες από τις πιο σκοταδιστικές φιγούρες του ισλαμικού κινήματος. Η μεγάλη μάζα του ισλαμικού φονταμενταλισμού καλείται να αποτελέσει το αντίπαλον δέος της διωκόμενης αριστεράς, αλλά και την πρώτη γραμμή στη μάχη εναντίον των Κούρδων.

Μαζί με τον πολιτικό οδοστρωτήρα των στρατηγών όμως, έρχεται και η μεγάλη οικονομική και ιδεολογική αναμόρφωση της τουρκικής κοινωνίας –μια πραγματική βόμβα στα θεμέλια της μεσαιας τάξης. Με τον ίδιο τρόπο που η «συντηρητική επανάσταση» του Ρήγκαν και της Θάτσερ κονιορτοποίησε τα υπολείμματα από την αμφισβήτηση της δεκαετίας του '60, έτσι και η τουρκο-ισλαμική σύνθεση σχεδόν εξαφάνισε την αριστερή και προοδευτική κληρονομιά των προηγούμενων δεκαετιών. Το Ισλάμ λοιπόν εισάγεται σε μια ιδεολογικά ερειπωμένη κοινωνία, η οποία δεν βρίσκει άλλα μέσα για να εκφράσει την αγανάκτησή της, και λειτουργεί σαν μηχανισμός απορρόφησης κραδασμών.

Φυσικά, όπως κάθε «απορροφητικό» υλικό, έτσι και η θρησκεία έχει τα όρια της. Στα μέσα της δεκαετίας του '90, η αναβίωση του Ισλάμ δείχνει να ξεφεύγει από τον έλεγχο, καθώς οι πολιτικοί εκπρόσωποί του εκφράζουν όλο και δυναμικότερα τη δυσαρέσκεια των φτωχότερων στρωμάτων της Τουρκίας. Ο ισλαμιστής πολιτικός έχει μετατραπεί σε άνθρωπο-ορχήστρα, παίζοντας πότε το ρόλο του κληρικού, πότε του συνδικαλιστή και πότε του κράτους πρόνοιας. Είναι «μαρξιστής» στην ανάλυσή του απέναντι στις δυνάμεις της αγοράς, αλλά και ακραία συντηρητικός στις αντιλήψεις του. Φροντίζει να οργανώσει ομάδες αλληλοβοήθειας, να βρει στέγη στους άπορους και να υποδεχτεί τις αγροτικές οικογένειες, που φτάνουν από τα βάθη της Ανατολίας για να γνωρίσουν το εχθρικό αστικό τοπίο της Άγκυρας και της Κωνσταντινούπολης.

Η άνοδος του Κόμματος της Ευημερίας στην εξουσία αποδεικνύει ότι το Ισλάμ έχει δημιουργήσει πλέον τη δική του ιντελιγκέντσια, τα δικά του μέσα ενημέρωσης και τις δικές του ελίτ. Ακόμη κι αν δεν απειλεί άμεσα το δυτικό προσανατολισμό της χώρας, αρχίζει να ανατρέπει ορισμένες ισορροπίες. Και γι' αυτό ενοχλεί.

Την ίδια ώρα, δεδομένου ότι ο στρατός επικρατεί στη μάχη με το PKK, δεν έχει πλέον ανάγκη τις υπηρεσίες των φανατικών ισλαμιστών. Το Γενικό Επιτελείο χρειάζεται και πάλι το Ισλάμ, αλλά όχι για να το στρατολογήσει. Το χρειάζεται ως το νέο αντίπαλο, που θα δικαιολογήσει την ίδια την ύπαρξη των στρατηγών. Χωρίς την εντός ή εκτός των συνόρων

«κόκκινη απειλή», ο στρατός αναζητούσε νέο εχθρό και τον βρήκε στην «πράσινη απειλή», που ο ίδιος εξέθρεψε.

4.4 Θάτσερ με μουστάκι, Μπλερ με Κοράνι: Ο Τρίτος Δρόμος της τουρκικής ισλαμοδημοκρατίας

«Είμαι Οζαλική»
Μάργκαρετ Θάτσερ

«Η Μάργκαρετ Θάτσερ είναι η έμπνευσή μου για την προώθηση των ιδιωτικοποιήσεων στην Τουρκία».

Αμπντουλατίφ Σενέρ, αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Ερντογάν, υπεύθυνος για την Οικονομία

Γελούσαν και τα μουστάκια τους στο άκουσμα της λέξης «ισλαμοδημοκράτης». Οι ίδιοι επινόησαν τον όρο και έσπευσαν να τον διαδώσουν στα πέρατα της οικουμένης. Ήταν μια μαγική λέξη, αφού εμπεριείχε όλα τα στοιχεία στα οποία στηρίχτηκε το ιδεολογικό οικοδόμημα του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (ΑΚΡ) –όπως τουλάχιστον αντιλαμβάνονταν οι ίδιοι οι ισλαμοδημοκράτες αυτό το οικοδόμημα. Παρά το γεγονός ότι στη συνέχεια αποφάσισαν να αποκηρύξουν τον όρο και να αυτοπροσδιοριστούν «συντηρητικοί που τιμούν τις παραδόσεις και τις αξίες της Τουρκίας», δεν σταμάτησαν ποτέ να απολαμβάνουν την ευρωπαϊκή αίγλη της ισλαμοδημοκρατίας.

Χύθηκαν τόνοι μελανιού και εξαφανίστηκαν αρκετά στρέμματα δασικών εκτάσεων, καθώς αναλυτές και δημοσιογράφοι κατέγραφαν τις απόψεις τους για την τουρκική ισλαμοδημοκρατία. Αν το ΑΚΡ ήταν το αντεστραμμένο είδωλο των Ευρωπαίων χριστιανοδημοκρατών, αναρωτήθηκαν ορισμένοι, τότε πώς κατάφερε να λάβει την ψήφο ενός εξαθλιωμένου λαού, που εξερχόταν από τη μεγαλύτερη οικονομική κρίση της σύγχρονης τουρκικής ιστορίας; Μήπως τελικά ο Ερντογάν ήταν κρυπτο-σοσιαλδημοκράτης με ισλαμικές αρχές; Ομολογουμένως, κατάφερε με μοναδική επιδεξιότητα να λειτουργεί σαν βαλβίδα εκτόνωσης των κοινωνικών αντιδράσεων, χωρίς στην ουσία να θίγει τα συμφέροντα των ανώτερων οικονομικών στρωμάτων. Κατάφερε δηλαδή ό,τι είχαν επιτύχει πριν από αυτόν όλα σχεδόν τα σοσιαλδημοκρατικά και «σοσιαλιστικά» κόμματα της Γηραιάς Ηπείρου.

Αν όμως ήταν συντηρητικός κρυπτο-σοσιαλδημοκράτης, πώς μετατράπηκε σε αγαπημένο παιδί των Τούρκων επενδυτών; «Ο Ερντογάν είναι ο δεύτερος καλύτερος πολιτικός για τους επενδυτές μετά τον Οζάλ», μου είπε κάποτε ο πρόεδρος του χρηματιστηρίου Κωνσταντινούπολης, μην μπορώντας να κρύψει το θαυμασμό του για τα αγαθά της «ισλαμο-καπιταλιστικής σύνθεσης».

Η διαμάχη συνεχιζόταν με κάθε λογής επιχειρήματα. Σχεδόν κανένας όμως δεν προσπάθησε να εξετάσει το ιδεολογικό προφίλ του ΑΚΡ από έναν... Τρίτο Δρόμο. Μήπως τελικά ο Ερντογάν είναι η τουρκική εκδοχή του Τόνι Μπλερ; Μια σειρά συμπτώσεων δείχνει να στηρίζει αυτό το σενάριο.

Σύμπτωση πρώτη: Το Μάρτιο του 1991 ομάδες χιλιάδων ανθρακωρύχων από το Ζόνγκουλντακ της Μαύρης Θάλασσας αρχίζουν τη μεγάλη τους πορεία προς την Άγκυρα. Ζητούν μικρές αυξήσεις και στοιχειώδη βελτίωση των συνθηκών εργασίας. Απλώς, για να

μην καταπλακώνονται κατά εκατοντάδες κάθε φορά που καταρρέει κάποια στοά στο ορυχείο.

Για αρκετά χρόνια, το Ζόνγκουλτακ θύμιζε στρατόπεδο συγκέντρωσης. Στρατιωτικές δυνάμεις φρουρούσαν τους εργάτες και κατέπνιγαν τις εξεγέρσεις τους. Αυτή τη φορά όμως, καθώς οι ανθρακωρύχοι ξεκινούσαν το μεγάλο τους ταξίδι προς την Άγκυρα, ο στρατός είχε εντολές να μην επέμβει. Τους ανθρακωρύχους ανέλαβε να συνοδεύσει η αστυνομία. Η κυβέρνηση γνώριζε ότι η μεγαλειώδης πορεία δεν ήταν παρά το κύκνειο άσμα τους και προτίμησε να κρατήσει χαμηλό προφίλ. Τους άφησε να βγουν από το Ζόνγκουλτακ, αλλά δεν τους άφησε ποτέ να μπουν στην Άγκυρα.

Οι άνθρωποι που περπάτησαν προς την τουρκική πρωτεύουσα είναι οι ίδιοι εργάτες που αντιστάθηκαν έμπρακτα στο δικτατορικό καθεστώς στις αρχές της δεκαετίας του '80. Ο Βρετανός ανταποκριτής των Τάιμς στην Τουρκία, Τζέιμς Πέτιφερ, τους περιέγραφε κάπως έτσι:

«Η ομίχλη τυφλώνει την ακτή το φθινόπωρο, κάνοντας τη βορινή αυτή άκρη της Τουρκίας να μοιάζει περισσότερο με το Λονδίνο του Ντίκενς ή το Μάντσεστερ. Οι εργάτες κατευθύνονται προς τα εργοστάσια μέσα στην πρωινή καταχνιά, σαν τους κλασικούς μαρξιστές προλετάριους, τυλιγμένοι με χοντρά κασκόλ και φτηνά άνορακ, με το ηθικό τσακισμένο από τα βρόμικα και ψυχρά μηχανήματα».

Βρετανός γαρ, ο Πέτιφερ δεν αργεί να εντοπίσει τις τρομακτικές ομοιότητες μεταξύ των ανθρακωρύχων του Ζόνγκουλτακ και των Άγγλων συναδέλφων τους, που τόσο ταλαιπωρούσαν τη Μάργκαρετ Θάτσερ. Τα μεγέθη είναι φυσικά διαφορετικά και, όπως λέει και ο ίδιος, «οι Τούρκοι ανθρακωρύχοι δεν είχαν προκαλέσει την πτώση καμίας κυβέρνησης, όπως είχαν κάνει στη Βρετανία ο Άρθουρ Σκάργκιλ και οι άντρες του το 1974». Αυτό που μοιράζονταν οι Άγγλοι και οι Τούρκοι ανθρακωρύχοι ήταν ο κοινός αντίπαλος: η σιδηρά κυρία της Μεγάλης Βρετανίας και το τουρκικό αντίγραφό της, ο Τουργκούτ Οζάλ.

Είναι η εποχή του ρηγκανισμού και του θατσερισμού. Η Τουρκία, μέσα από τις ερπύστριες του πραξικοπήματος, εντάσσεται αμέσως στη μεγάλη οικογένεια του δεξιού νεοφιλελευθερισμού. «I am an Ozalist (Είμαι Οζαλική)», δηλώνει τότε η Μάργκαρετ Θάτσερ για να εκφράσει το θαυμασμό της στο πρόσωπο του Οζάλ.

Σύμπτωση δεύτερη: Το απόγευμα της 22ας Ιουλίου του 2004 η εξπρές αμαξοστοιχία που συνδέει την Κωνσταντινούπολη με την Άγκυρα εκτροχιάζεται, με αποτέλεσμα να σκοτωθούν 38 επιβάτες και να τραυματιστούν άλλοι 80. Αυτό το τρένο ήταν το καμάρι του Ερντογάν. Ήταν η απόδειξη της «υπερταχείας» ανάπτυξης που υποσχόταν στη χώρα. Εκείνος το είχε εγκαινιάσει πριν από ένα μήνα και εκείνος υπέστη το τεράστιο πολιτικό κόστος των αποκαλύψεων που ακολούθησαν το δυστύχημα.

Δεκάδες μηχανικοί είχαν προειδοποιήσει το Υπουργείο Μεταφορών ότι το σιδηροδρομικό δίκτυο της χώρας, το οποίο ουσιαστικά δεν είχε ανανεωθεί από τα μέσα του 20ού αιώνα, δεν θα μπορούσε να αντέξει τρένα υψηλής ταχύτητας. Και δυστυχώς είχαν απόλυτο δίκιο.

Ο τουρκικός Τύπος για πρώτη φορά στήνει τον Ερντογάν στο εκτελεστικό απόσπασμα. Το ατσαλάκωτο προφίλ του εκσυγχρονιστικού Ισλάμ νιώθει τους πρώτους ισχυρούς τριγμούς στα θεμέλιά του. Πλέον, ο μόνος πολιτικός που μπορεί να καταλάβει το δράμα του Ερντογάν είναι ο Τόνι Μπλερ. Έχει δει κι αυτός τόσα τρένα να εκτροχιάζονται και

τόσους ανθρώπους να πληρώνουν με τη ζωή τους τα σχέδια ιδιωτικοποιήσεων των σιδηρόδρομων.

Το δυστύχημα στην Τουρκία μπορεί να μην οφείλεται στις αδυναμίες που προκάλεσε στο δίκτυο η ατελής ιδιωτικοποίηση, όπως στη Βρετανία. Με το δικό του τρόπο όμως, και αυτός ο εκτροχιασμός ήταν αποτέλεσμα των φιλελεύθερων πολιτικών που υιοθετήθηκαν στην Τουρκία.

Σε πολλές χώρες του κόσμου μια πρόχειρη ματιά στις σιδηροτροχιές αρκεί για να ξεδιπλωθούν μπροστά σου πολιτικές και οικονομικές επιλογές του παρελθόντος. Στην Ελλάδα λόγω χάρη, το διαφορετικό πλάτος των σιδηροτροχιών στην Πελοπόννησο και την ηπειρωτική Ελλάδα αποτελεί μνημείο της αντιπαλότητας του Τρικούπη και του Δηλιγιάννη. Δύο συγκρουόμενες θεωρίες για το χαρακτήρα της εμπορικής πολιτικής δημιούργησαν δύο διαφορετικές ράγες: μία για τα μεγάλα τρένα, που θα εξυπηρετούσαν την πολιτική εξαγωγικού εμπορίου, και μία πιο «σεμνή», που έδινε προτεραιότητα στην εσωτερική ανάπτυξη και συνεπώς χρειαζόταν μικρότερα βαγόνια.

Στην Τουρκία, ο θρίαμβος και η παρακμή των σιδηρόδρομων καθρέφτισε αντίστοιχα το πέρασμα από τον κρατισμό στον φιλελευθερισμό. Οι παράλληλες μεταλλικές ράγες, που τοποθετήθηκαν απ' άκρη σε άκρη της χώρας στη δεκαετία του '30, εκπροσωπούσαν το όραμα του νεοσύστατου κράτους για τη δημιουργία ισχυρής υποδομής που θα συντηρούσε τη βιομηχανική εξέλιξη. Αυτή η στρατηγική επιλογή φαίνεται να εγκαταλείπεται μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οπότε η Τουρκία αρχίζει να βλέπει το μέλλον της στις ξένες επενδύσεις, την ελεύθερη αγορά και το ιδιωτικό κεφάλαιο. Οι μεταλλικές ράγες της είναι λοιπόν άχρηστες και τις εγκαταλείπει στο έλεος των στοιχείων της φύσης. Για τους κρατούντες, ο σιδηρόδρομος παραπέμπει πλέον στα τελευταία χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στις γαλλικές και βρετανικές εταιρείες που τον κατασκεύασαν και στα πενταετή αναπτυξιακά προγράμματα. Παραπέμπει κυρίως στον κρατισμό των τουρκικών κυβερνήσεων, που έχουν αρχίσει να ιδιωτικοποιούν το δίκτυο από το 1924, απομακρύνοντας τις ξένες εταιρείες.

«Ξεχάστε τα τρένα και φτιάξτε αυτοκινητόδρομους», είναι η συμβουλή που λαμβάνει το τουρκικό κράτος από ομάδες Αμερικανών μηχανικών που επισκέπτονται τη χώρα. Οι νέοι αυτοκινητόδρομοι, που χρηματοδοτούνται από τις ΗΠΑ, εκφράζουν τις αντιλήψεις των νικητών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η Τουρκία καλείται να επιλέξει ανάμεσα στα «σοβιετικά» τρένα και τους αμερικανικούς αυτοκινητόδρομους. Και, ως άλλος Κέρουακ, αναφωνεί: «On the road» λοιπόν.

Μετά το πραξικόπημα του '80, ο Οζάλ φτάνει στο σημείο να χαρακτηρίζει δημόσια τους σιδηρόδρομους «σύμβολα του κομμουνισμού» και τους ρίχνει στην πυρά. Αντίθετα, εξυμνεί τους αυτοκινητόδρομους ως σύμβολα της ελεύθερης αγοράς. Ο Οζάλ δεν θα ιδιωτικοποιήσει το δίκτυο, όπως προτίμησαν να κάνουν οι ομοϊδεάτες του στη Βρετανία. Απλώς θα το εγκαταλείψει. Έτσι, η αλλαγή της χιλιετίας θα βρει τη χώρα να μεταφέρει τα αγαθά και τους ανθρώπους της πάνω σε λωρίδες από άσφαλτο σε ποσοστό 93%. Οι πιέσεις όμως της Ευρωπαϊκής Ένωσης για βελτίωση των μεταφορών θα αναγκάσουν την τουρκική κυβέρνηση να θυμηθεί και πάλι τους σιδηροδρόμους. Ωστόσο, το εκσυγχρονιστικό τρένο του Ερντογάν δεν κάθεται καλά στις «κομμουνιστικές ράγες» των περασμένων δεκαετιών. Θα εκτροχιαστεί κι αυτό, όπως είχαν κάνει νωρίτερα και τα τρένα του Μπλερ.

Σύμπτωση τρίτη: Ένας κληρικός από το Γκρέιτ Μίσηντεν επισκέπτεται σχεδόν κάθε Κυριακή το σπίτι του Τόνι Μπλερ. «Απ' όσο μπορούμε να γνωρίζουμε», έλεγε ο δημοσιογράφος Πίτερ Πρέστον στην εφημερίδα *Guardian*, «ποτέ στο παρελθόν τα τζάμια στα παράθυρα της Ντάουνινγκ Στριτ δεν θάμπωναν τόσο πολύ από τους εκκλησιασμούς». Κανένας από τους προηγούμενους πρωθυπουργούς, μās θυμίζει ο Βρετανός δημοσιογράφος, δεν πρόβαλε τόσο τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις –ούτε ο Τζον Μέιτζορ ούτε ο Τζέιμς Κάλαχαν. Όσο για τη Μάργκαρετ Θάτσερ, είναι γνωστό στους Άγγλους πολιτικούς συντάκτες ότι προτιμούσε να τα «ψέλνει» στον Αρχιεπίσκοπο του Κάντερμπερι, παρά να ακούει το κήρυγμά του.

Για τη θρησκευτική ζωή του Ερντογάν, οι συστάσεις περιττεύουν. Ο στενός συνεργάτης του, Εκρέμ Σαμά, ο οποίος στάθηκε στο πλευρό του από τα μέσα της δεκαετίας του '80 μέχρι το 1999, θυμάται ακόμα ότι διέκοπταν κάθε τους απασχόληση, άπλωναν το μικρό χαλάκι τους και προσεύχονταν. Και, μπορεί οι προσευχές να μειώθηκαν αισθητά από τη στιγμή που ο Ερντογάν βγήκε από τη φυλακή και παρουσίασε το νέο του προφίλ, αλλά σε καμιά περίπτωση δεν σταμάτησαν. Ο Ερντογάν και ο Μπλερ αποτελούν τους πλέον θρησκευόμενους ηγέτες που γνώρισαν οι πρωθυπουργικοί θώκοι της Μεγάλης Βρετανίας και της Τουρκίας εδώ και αρκετές δεκαετίες.

Οι τρεις αυτές συμπτώσεις αποτελούν φυσικά μια καρικατούρα ανάλυσης για τις ομοιότητες των δύο πολιτικών. Υπάρχουν πολύ πιο χειροπιαστά επιχειρήματα για να συνδέσουν την τουρκική ισλαμοδημοκρατία του Ερντογάν με τον Τρίτο Δρόμο του Μπλερ.

Είτε το θέλουν είτε όχι, και οι δυο άντρες αποτελούν πολιτικά τέκνα των ισχυρών προσωπικοτήτων που χάραξαν την πορεία της χώρας τους πριν από αυτούς: Της Μάργκαρετ Θάτσερ και του Τουργκούτ Οζάλ. Ο Μπλερ συνεχίζει ακόμα να εκφράζει το θαυμασμό του προς τη Σιδηρά Κυρία, ενώ ο Ερντογάν, παρότι δεν το αποδέχεται, οφείλει πολλά στο ισλαμικό άνοιγμα που ξεκίνησαν οι στρατηγοί το 1980 και συνέχισε με τόσο ζήλο ο Οζάλ. Τηρουμένων των αναλογιών (και με υψηλή δόση αφαίρεσης) διαπιστώνουμε ότι οι δύο άντρες παρέλαβαν παρόμοια τάξη πραγμάτων από τους προκατόχους τους. Οι νεοφιλελεύθερες οικονομικές επιλογές των κυβερνήσεων Θάτσερ και Οζάλ διεύρυναν το χάσμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών, διαρρηγνύοντας τον κοινωνικό ιστό.

Σε πολιτικό επίπεδο, πρόσδεσαν τις χώρες τους στην εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ. Τα αμερικανικά μαχητικά που βομβάρδισαν το σπίτι του Καντάφι και άλλους στόχους στην Τρίπολη το 1986 σκοτώνοντας 101 ανθρώπους είχαν απογειωθεί από βρετανικές βάσεις με σχετική άδεια της τουρκικής κυβέρνησης. Ουάσινγκτον, Λονδίνο και Άγκυρα θα βρεθούν και πάλι στο ίδιο στρατόπεδο, όταν οι ΗΠΑ αποφασίζουν να επιτεθούν στο Ιράκ το 1991.

Ο νεοφιλελευθερισμός όμως είχε και τα όριά του. Η εντεινόμενη δυσαρέσκεια που προκαλούσαν τα καθεστώτα Θάτσερ και Οζάλ ανάγκασαν τον Μπλερ και τον Ερντογάν να εφεύρουν αυτό που στη Βρετανία ονομάστηκε «σοσιαλ-φιλελευθερισμός» και στην Τουρκία «κοινωνικο-φιλελεύθερη σύνθεση» (σε αντιδιαστολή με την τουρκο-ισλαμική σύνθεση). Ουσιαστικά, επιχείρησαν να διατηρήσουν τα φιλελεύθερα ανοίγματα των προκατόχων τους, προβάλλοντας περισσότερο το κοινωνικό τους προφίλ. Όροι όπως «κατώτατος μισθός» και «πρόγραμμα κοινωνικής ασφάλισης» άρχισαν να εντάσσονται στο λεξιλόγιο των Εργατικών του Μπλερ και των Ισλαμοδημοκρατών του Ερντογάν. Ωστόσο, καθώς στην πράξη οι Μπλερ και Ερντογάν συνέχιζαν να προωθούν μόνο τον αρχικό τους στόχο (δηλαδή το νεοφιλελευθερισμό), προκειμένου να εξευμενίσουν τη

βάση του κόμματός τους, έπρεπε να εκταμιεύσουν πολιτικό κεφάλαιο. Έπρεπε να ξεπουλήσουν την ίδια τους την ιστορία: ο Μπλερ την αριστερά και ο Ερντογάν το Ισλάμ. Έτσι, ο Βρετανός πρωθυπουργός αναγκάζεται μέχρι σήμερα να καλεί στα συνέδρια των Νέων Εργατικών τον Μπόνο των U2 (και άλλα ρετάλια της αμφισβήτησης), ενώ ο Ερντογάν δίνει συνεχώς ψυχοφθόρες μάχες για θέματα όπως η μουσουλμανική μαντίλα και η ποινικοποίηση της μοιχείας.

Σε πολιτικό επίπεδο βέβαια, θα πρέπει να ομολογήσουμε ότι οι επιλογές των δυο αντρών τούς οδήγησαν σε διαφορετικούς δρόμους. Τη στιγμή που η Βρετανία του Μπλερ βομβάρδιζε το Ιράκ και ενίσχυε το κράτος-αστυνόμο στο εσωτερικό της, η Τουρκία του Ερντογάν απαγόρευε τη διέλευση των αμερικανικών στρατευμάτων προς το Ιράκ και ενίσχυε τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ίσως οι κινήσεις του Τούρκου πρωθυπουργού να ήταν συμπτωματικές και να έγιναν κάτω από ισχυρές πιέσεις (του κόμματός του και της ΕΕ αντίστοιχα). Η εικόνα όμως που έδωσε προς τα έξω ήταν σαφώς καλύτερη από εκείνη του Βρετανού ομολόγου του.

Ίσως λοιπόν ήρθε η ώρα για τον Μπλερ να ακολουθήσει το παράδειγμα της Θάτσερ, αναφωνώντας «είμαι Ερντογανικός».

Κεφάλαιο 5: Το κουρδικό μεταμορφώνει τη γειτονιά της Τουρκίας

5.1 Στην καστροπολιτεία του Ντιγιάρμπακιρ

Λένε ότι σε καμιά κουρδική διάλεκτο δεν θα βρεις τη λέξη «πόρνη». Ίσως γι' αυτό οι Κούρδοι του Ντιγιάρμπακιρ δεν μιλούν ποτέ για τις κοπέλες που κάνουν πιάτσα στη συνοικία Μπαγλάρ. Προκλητικά ντυμένα κορίτσια, τα οποία συχνά δεν έχουν κλείσει τα 16 τους χρόνια, προσφέρουν υπηρεσίες που μέχρι σήμερα ήταν πρωτόγνωρες για τα ήθη των Κούρδων. Στο μοναδικό (μέχρι πρόσφατα) οίκο ανοχής, ο οποίος λειτουργούσε έξω από την πόλη, δεν δούλευαν ποτέ γυναίκες κουρδικής καταγωγής.

Η αλλαγή δεν οφείλεται φυσικά στον «εκσυγχρονισμό» της κοινωνίας του Ντιγιάρμπακιρ, αλλά στα αδιέξοδα που δημιούργησε ο δεκαπενταετής βρόμικος πόλεμος του τουρκικού στρατού με τους αντάρτες του ΡΚΚ. Πρόκειται για μια σύγκρουση που, εκτός από 30.000 νεκρούς, άφησε πίσω της τουλάχιστον ένα εκατομμύριο ξεριζωμένους. Περίπου 4.000 χωριά εκκενωθήκαν από τον τουρκικό στρατό και τους πραιτωριανούς του, ενώ ορισμένα αποτελούν μέχρι τις μέρες μας απαγορευμένη ζώνη για τους δημοσιογράφους που θέλουν να τα επισκεφτούν. Το χώμα στην περιοχή είναι ποτισμένο με αίμα και ξεβράζει ακόμα τα θύματά του. Στα μέσα του 2004, η Ένωση Ανθρώπινων Δικαιωμάτων της Τουρκίας εντόπισε ομαδικό τάφο κοντά στο Ντιγιάρμπακιρ –λίγα χιλιόμετρα μακρύτερα από τις περιοχές που είχε επιθεωρήσει μερικές βδομάδες νωρίτερα ο τότε επίτροπος για τη διεύρυνση Γκίντερ Φερχόγκεν. Αυτός μάλλον δεν είχε σκάψει αρκετά βαθιά.

Τα περισσότερα από τα κορίτσια που κάνουν πιάτσα στο Ντιγιάρμπακιρ (κάποιοι μιλούν για 8.000 ιερόδουλες) έφτασαν εκεί από τα χωριά της νοτιοανατολικής Τουρκίας που εκκένωνε ο στρατός για να κόψει τις πηγές ανεφοδιασμού των ανταρτών. Οι γονείς και οι σύζυγοί τους είτε σκοτώθηκαν στις συγκρούσεις είτε «εξαφανίστηκαν» κάτω από αδιευκρίνιστες συνθήκες. Ο πόλεμος άφησε στο δρόμο χιλιάδες οικογένειες. Άνθρωποι που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους σε μια νύχτα, παίρνοντας μαζί όσα

υπάρχοντα μπορούσαν να μεταφέρουν στα χέρια τους. Πολλοί κατέληξαν στα γκετζέκοντου της Άγκυρας και της Κωνσταντινούπολης, ενώ άλλοι βρήκαν καταφύγιο στο Ντιγιάρμακιρ –την περίφημη καστροπολιτεία όπου, μέχρι πριν από μερικά χρόνια, τα οπλοπολυβόλα των στρατιωτών δεν κοιτούσαν προς τα έξω. Στόχευαν μέσα, στον εσωτερικό εχθρό.

Στο λαβύρινθο που σχηματίζουν τα σοκάκια της πόλης, οι κάτοικοι του Ντιγιάρμακιρ έβρισκαν συχνά τα πτώματα από τις συμπλοκές και τις δολοφονίες που πραγματοποιούνταν τα βράδια. Τάγματα εφόδου με κουκουλοφόρους παραστρατιωτικούς ξεκαθάριζαν τους δικούς τους λογαριασμούς. Τους αποκαλούσαν «ειδικές δυνάμεις». Κυκλοφορούσαν τα βράδια οπλισμένοι με αυτόματα όπλα, έβρισκαν τα «θηράματά» τους στις πιο σκοτεινές γειτονιές της καστροπολιτείας και τους έδιναν τη χαριστική βολή. Οι πληγές δεν έχουν επουλωθεί ακόμα και οι αιτίες που τις προκάλεσαν κάνουν κατά καιρούς την επανεμφάνισή τους. Οι διαβόητοι κουκουλοφόροι έδωσαν και πάλι το παρόν κατά τη διάρκεια της εισβολής στο Ιράκ, θυμίζοντας σε όλους ότι τα σημάδια του πολέμου με τους Κούρδους ήταν πολύ νωπά για να ξεχαστούν. Κάτι σαν να περπατάς στους δρόμους της μετεμφυλιακής Ελλάδας ή της Ισπανίας. Κανένας δεν θέλει να μιλά για τις συγκρούσεις, αλλά όλοι θυμούνται σε ποιους τοίχους κατάληξε και η τελευταία σφαίρα από κάθε μάχη.

Η νοτιοανατολική Τουρκία δεν έχει συνέλθει ακόμα από την πολιτική της «καμένης γης» που εφάρμοσε το τουρκικό κράτος. Οι δουλειές παραμένουν ελάχιστες. Σχεδόν εφτά στους δέκα κατοίκους του Ντιγιάρμακιρ είναι άνεργοι. Θα τους δεις τους μήνες του θερισμού να συνωστίζονται στο σιδηροδρομικό σταθμό της πόλης, με προορισμό τις πιο εύφορες περιοχές της χώρας. Φορτώνουν μικρές σκηνές, στρώματα και σακούλες με φαγητό για τα παιδιά και ξεκινούν για οποιοδήποτε σημείο μπορεί να υπάρξει δουλειά. Στους κάμπους, η μέρα τους αρχίζει συνήθως στις τέσσερις το πρωί και τελειώνει με τη δύση του ηλίου. Το μεροκάματο αντιστοιχεί σε περίπου πέντε ευρώ για τους ενήλικες και δύο ή τρία ευρώ για τα παιδιά. Αυτό είναι το ποσό που απομένει, αφού πάρουν το μερίδιό τους οι μεσάζοντες που τους βρήκαν τη δουλειά.

«Η μεγαλύτερη καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι η φτώχεια», έλεγε πριν από μερικά χρόνια ο δήμαρχος του Ντιγιάρμακιρ. Και η φτώχεια είναι συνώνυμο της νοτιοανατολικής Τουρκίας. Αν περάσεις έστω και λίγες ώρες με έναν από τους δεκάδες χιλιάδες κατοίκους της περιοχής που επιβιώνουν με λιγότερο από δύο δολάρια την ημέρα, νομίζεις ότι μπορείς να εξηγήσεις τα πάντα: τις νεαρές ιερόδουλες που ξεφυτρώνουν στα σοκάκια του Ντιγιάρμακιρ ή τα δεκάδες χιλιάδες εγκαταλειμμένα παιδιά Κούρδων, που γυρίζουν στους δρόμους της Κωνσταντινούπολης και των άλλων μεγάλων πόλεων. Ακόμα και τον ίδιο το δεκαπενταετή πόλεμο των Κούρδων ανταρτών νομίζεις ότι μπορείς να εξηγήσεις. Και, μόλις κάνεις αυτές τις σκέψεις, συνειδητοποιείς ότι έχεις διατυπώσει μια πολιτική θέση για το τεράστιο κουρδικό ζήτημα. Για την ακρίβεια έχεις λάβει τη θέση του τουρκικού κράτους.

Μια πλειάδα ανθρώπων από την ελίτ της τουρκικής διανόησης θα προσπαθήσει να σε πείσει ότι όλα τα προβλήματα της νοτιοανατολικής Τουρκίας οφείλονται στην οικονομική υπανάπτυξη της περιοχής. Όλες οι σκιές που καλύπτουν την περιοχή, θα σου πουν, θα χαθούν όταν φτάσει και εδώ η λάμψη της οικονομικής ανάπτυξης. Ο ίδιος ο Μπουλέντ Ετσεβίτ έλεγε και ξανάλεγε ότι η «εθνική σύγκρουση» είναι ένας μύθος που γεννήθηκε από την αποτυχία του οικονομικού εκσυγχρονισμού της χώρας. Η θέση του ήταν σαφής και επαναλαμβάνεται με μικρές μόνο παραλλαγές από την εποχή της συνθήκης της Λωζάνης: Η Τουρκία δεν έχει εθνικές αλλά μόνο θρησκευτικές μειονότητες. Μόλις λοιπόν καταφέρει να ξεπεράσει τις τεράστιες οικονομικές ανισότητες, όλοι οι κάτοικοι της χώρας

θα ξεχάσουν τις «υποεθνικές τους ταυτότητες». Εύκολο να το λες, αλλά δύσκολο να πείσεις τους Κούρδους.

Θα ήταν ίσως πολύ πιο εύκολο να αναπτύξεις μια τέτοια θεωρία στα χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αν τριγυρνούσες τότε στις περιοχές της νοτιοανατολικής Τουρκίας, θα έβλεπες τους αρχηγούς των φυλών (τους αγάδες) να απολαμβάνουν τα εδάφη και τη σχετική αυτονομία που τους πρόσφερε το παλάτι. Αυτοί κατείχαν τα μέσα παραγωγής, αυτοί καθόριζαν τους μηχανισμούς διανομής των προϊόντων στα μέλη των φυλών τους και αυτοί απένειμαν δικαιοσύνη. Ήταν κυρίαρχοι της περιοχής τους. Η πολιτική του «διαίρει και βασίλευε» την οποία εφάρμοζε η Οθωμανική Αυτοκρατορία, δεν επέτρεπε να σφυρηλατηθεί ο κουρδικός εθνικισμός. Κάθε αγάς, προκειμένου να διατηρήσει τα προνόμια που του πρόσφερε το παλάτι, δεν δίσταζε να έρθει σε αντιπαράθεση με τους αρχηγούς των υπόλοιπων φυλών.

Την ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας των Κούρδων την πέτυχε, παρά τη θέλησή του, το ίδιο το κράτος του Κεμάλ Ατατούρκ. Η έννοια του έθνους και του εθνικισμού δεν υπήρχε αιώνια (που υπάρχει άλλωστε;) αλλά ενηλικιώθηκε με την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας, ως υποπροϊόν ή ως αντίδραση στο δικό της εθνικισμό. Η κουρδική ταυτότητα, όπως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα, δεν αναδύθηκε μόνο ως απάντηση στην προσπάθεια του τουρκικού εκσυγχρονισμού να θέσει υπό τον έλεγχό του τις πλουτοπαραγωγικές πηγές και τον ίδιο τον πλούτο, αλλά και απέναντι στη συστηματική εκστρατεία του να εξαφανίσει κάθε εθνοτική διαφορετικότητα. Το τουρκικό κράτος, με τους μηχανισμούς καταστολής του, γέννησε από τα σπλάχνα του τον εθνικισμό των Κούρδων. Και αυτός με τη σειρά του, σε σύγκρουση με τον ίδιο του τον εαυτό, γέννησε το ΡΚΚ.

5.2 Πόλεμος χαμηλής έντασης με το ΡΚΚ

Διασχίζοντας τη νοτιοανατολική Τουρκία την 1η Ιουνίου του 2004, ίσως να αφουγκραζόσουν τα αθόρυβα τύμπανα του πολέμου που καλούσαν δύο αντίπαλες παρατάξεις σε θέσεις μάχης. Το ΡΚΚ, που τότε άκουγε ακόμα στο όνομα Kongra-Gel, είχε διατάξει διακοπή της μονομερούς εκεχειρίας, την οποία είχε ανακοινώσει πριν από μερικά χρόνια. Στην πραγματικότητα όμως, τίποτα δεν σου έδινε την αίσθηση ότι κάτι πρόκειται να συμβεί. Μπορούσες μόνο να υποθέσεις ότι οι στρατιώτες ετοίμαζαν τα όπλα τους μέσα στις δεκάδες μονάδες που έχει στήσει ο τουρκικός στρατός στην περιοχή. Μπορούσες μόνο να φανταστείς ότι οι διαβόητες ομάδες της πολιτοφυλακής θα βρίσκονταν σε επιφυλακή. Και οι Κούρδοι μαχητές που θα εισέρχονταν στο τουρκικό έδαφος από τα κρησφύγετά τους στο βόρειο Ιράκ υπήρχαν περισσότερο σαν φήμη. Κανένας δεν τους είχε δει.

Στο Σιρνάκ και τη Τζίζρε, δύο πόλεις κοντά στο «Τριεθνές» με το Ιράκ και τη Συρία, όπου κάποτε μαίνονταν οι σκληρότερες μάχες μεταξύ του ΡΚΚ και του τουρκικού στρατού, τώρα δεν συνέβαινε απολύτως τίποτα. Αν ήσουν «τυχερός», θα έβλεπες μερικές αύρες του στρατού να μετακινούνται στο επαρχιακό οδικό δίκτυο. Για τα δεδομένα της περιοχής όμως, αυτό δεν αποτελεί είδηση.

Κι όμως, την 1η Ιουνίου 2004 ξεκινούσε ένας πόλεμος που θα στοίχιζε τη ζωή εκατοντάδων ανθρώπων. Τα τηλεοπτικά κανάλια δεν έφτασαν ποτέ στη νοτιοανατολική Τουρκία για να τον καλύψουν. Οι μάχες δεν ήταν για πολεμικούς ανταποκριτές. Χρειαζόσουν την υπομονή ορκωτού λογιστή για να συλλέγεις καθημερινά τα δελτία Τύπου

του Γενικού Επιτελείου και να αθροίζεις τον αριθμό των θυμάτων. Κάθε δυο τρεις ημέρες, τα τουρκικά ειδησεογραφικά πρακτορεία έδιναν μια λιτή ανακοίνωση: ένας ή δύο νεκροί από ανταλλαγή πυροβολισμών, κάποια μικρή επίθεση σε ένα φυλάκιο, δυο Τούρκοι στρατιώτες που σκοτώθηκαν όταν το αυτοκίνητό τους έπεσε σε νάρκη, μερικές συλλήψεις κ.ο.κ. Όπως θα έλεγαν οι στρατιωτικοί αναλυτές, ήταν μια μικρή –σχεδόν ανεπαίσθητη– σύγκρουση χαμηλής έντασης (low-intensity conflict).

Οι Κούρδοι μαχητές δήλωναν ότι αναγκάστηκαν να διακόψουν την εκεχειρία, γιατί δέχονταν συστηματικά επιθέσεις από τις τουρκικές δυνάμεις ασφαλείας. Αντίθετα, ο τουρκικός Τύπος και ο στρατός υποστηρίζουν ότι ορισμένοι αρχηγοί ομάδων του ΡΚΚ επιχειρούσαν ηρωική έξοδο. Προσπαθούσαν δηλαδή να διαπραγματευτούν καλύτερους όρους για μια ενδεχόμενη εκεχειρία. Γιατί όμως κανένας δεν φαινόταν να δίνει σημασία σε αυτό τον πόλεμο; Ίσως γιατί οι αντάρτες και οι στρατιώτες, θυμίζουν σκιές του παρελθόντος –παρά το γεγονός ότι ήταν εκεί, με σάρκα και οστά, έτοιμοι να σκοτώσουν και να σκοτωθούν.

Για τον επισκέπτη που θα περάσει για πρώτη φορά από τα χωριά της νοτιοανατολικής Τουρκίας, οι δρόμοι είναι ακόμη δυσανάλογα γεμάτοι με τεθωρακισμένα οχήματα του τουρκικού στρατού. Οι περισσότερες πόλεις φιλοξενούν μικρότερα ή μεγαλύτερα συγκροτήματα φυλακών και αρκετοί επίσημοι κι ημιεπίσημοι «συλλέκτες πληροφοριών» θα σε πλησιάσουν για να ερευνήσουν το ποιόν σου –συνήθως με τον επαρχιωτισμό Έλληνα χωροφύλακα της δεκαετίας του '50.

Μόνο όσοι είχαν επισκεφτεί τις ίδιες περιοχές πριν από δύο ή τρία χρόνια μπορούν να σου μιλήσουν για το μέγεθος των αλλαγών που έχουν συντελεστεί. Σε σχέση με το παρελθόν, τα μπλόκα του στρατού είναι ελάχιστα. Οι Κούρδοι μπορούν να ακούνε τη δική τους μουσική, που μέχρι πρόσφατα τη διακινούσαν μόνο παράνομα σε κασέτες. Οι τοπικές αρχές έχουν σταματήσει να λειτουργούν απροκάλυπτα με τους νόμους της μαφίας, συλλέγοντας χαράτσι από τους Κούρδους καταστηματαρχες. Οι αλλαγές είναι πραγματικά εντυπωσιακές, αν και η κατάσταση παραμένει ιδιαίτερα δύσκολη για την πλειοψηφία του πληθυσμού.

Οι πολυδιαφημιζόμενες μεταρρυθμίσεις, που προωθήθηκαν υπό τη συνεχή πίεση της ΕΕ, μπορεί να είναι επαναστατικές για τη νοοτροπία του τουρκικού κράτους, αλλά είναι σαφώς αποσπασματικές και σε ορισμένες περιπτώσεις κωμικοτραγικές. Την ημέρα που άνοιξε το πρώτο σχολείο για την εκμάθηση της κουρδικής γλώσσας, ο τοπικός επιθεωρητής εισέβαλε στο κτήριο κραδαινοντας μια μεζούρα. Μέτρησε την κεντρική είσοδο του σχολείου και έδωσε αμέσως εντολή στην αστυνομία να διακόψει τα μαθήματα. Η πόρτα ήταν πέντε εκατοστά μεγαλύτερη απ' ό,τι πρόβλεπε ο κανονισμός σχολικών κτηρίων.

Οι τραγελαφικές ιστορίες επαναλήφθηκαν όταν μεταδόθηκαν οι πρώτες εκπομπές της κρατικής τηλεόρασης στα κουρδικά. Για 15 λεπτά την εβδομάδα μεταδίδονταν κακομεταφρασμένα δελτία και αθλητικές εκπομπές με ειδήσεις περασμένων μηνών. Εκπομπές που ικανοποιούσαν το γράμμα, αλλά όχι το πνεύμα των κριτηρίων της Κοπεγχάγης.

Τα παραπάνω παραδείγματα αποκαλύπτουν μια ακόμα πτυχή των δυσκολιών που προέκυψαν στην προσπάθεια προώθησης των μεταρρυθμίσεων για τους Κούρδους. Ακόμη κι όταν η κυβέρνηση έδινε το πράσινο φως για τη βελτίωση των συνθηκών στη νοτιοανατολική Τουρκία, ο κρατικός μηχανισμός λειτουργούσε σαν ένα ανεξάρτητο και αυθύπαρκτο σώμα, το οποίο δεν υπάκουε στις εντολές κανενός. Ο τοπικός κοινοτάρχης, ο

χωροφύλακας και ο ελεγκτής κάποιας δημόσιας υπηρεσίας έδειχναν να μην λαμβάνουν τα μηνύματα που έφταναν από την Άγκυρα. Ήταν σαν μια μικρογραφία των επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου οι εντολές του σουλτάνου εκτελούνταν με καθυστέρηση χρόνων ή μερικές φορές δεν λαμβάνονταν καθόλου υπόψη από τους τοπικούς αξιωματούχους. Ο κρατικός μηχανισμός έχει μάθει να λειτουργεί και να νομιμοποιεί πολλές απ' τις ενέργειές του μέσω της συνεχούς προσπάθειας ανάσχεσης του κουρδικού εθνικισμού. Και αυτό δεν θα μπορούσε να αλλάξει αυτόματα, όσα νομοσχέδια κι αν ψήφιζε η τουρκική εθνοσυνέλευση και όσα κριτήρια κι αν έθετε η Ευρωπαϊκή Ένωση.

Έστω και έτσι, οι αλλαγές που προωθήθηκαν στη νοτιοανατολική Τουρκία φάνηκε να εντυπωσιάζουν μεγάλη μερίδα του κουρδικού λαού, που μέχρι σήμερα ζούσε σε συνθήκες πολέμου. Μάλιστα, οι αλλαγές συνέπεσαν με το άνοιγμα των συνόρων με το Ιράκ, το οποίο πρόσφερε δουλειά κι ένα ελάχιστο εισόδημα σε χιλιάδες ανθρώπους. Οι μεταρρυθμίσεις και η μείωση των διώξεων από τις αρχές ασφαλείας και τους συνεργάτες τους ίσως να μην έκαναν ανθρώπινη τη ζωή στη νοτιοανατολική Τουρκία, αλλά τουλάχιστον την έκαναν βιώσιμη. Ήταν λοιπόν αναμενόμενο ότι η πλειοψηφία των κατοίκων θα έβλεπε στο πρόσωπο της ΕΕ την ελπίδα μιας πραγματικής αλλαγής. Είναι χαρακτηριστικό πως, όταν το Δεκέμβριο του 2004 οι Γκρίζοι Λύκοι κατέβηκαν στους δρόμους της Κωνσταντινούπολης προκειμένου να διαμαρτυρηθούν για την ενταξιακή πορεία της Τουρκίας, το Ντιγιάρμακιρ απάντησε με 50.000 διαδηλωτές, που φώναζαν συνθήματα υπέρ των Βρυξελλών. Η πιο ηχηρή απάντηση στο ακροδεξιό «όχι» που άρθρωναν οι Γκρίζοι Λύκοι απέναντι στην ΕΕ δεν ήρθε, όπως θα περίμενε κανείς, από τους επενδυτές και τους επιχειρηματίες της Κωνσταντινούπολης, αλλά από τη νοτιοανατολική Τουρκία, δηλαδή από τη φτωχότερη περιοχή της χώρας.

Οι Κούρδοι αναδείχτηκαν σε μια από τις σημαντικότερες φιλοευρωπαϊκές δυνάμεις μεταξύ των χαμηλότερων οικονομικών στρωμάτων της Τουρκίας. Η τάση αυτή αντικατοπτρίστηκε γρήγορα και στις πολιτικές ισορροπίες των κουρδικών κομμάτων. Η Λειλά Ζανά, η γυναίκα που μέσα από τη φυλακή μετατράπηκε σε σύμβολο του αγώνα για τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Τουρκία, βρέθηκε γρήγορα στην πρώτη γραμμή των πολιτικών ανακατατάξεων. Εξέφρασε απόλυτη πίστη στην Ευρωπαϊκή Ένωση και εκπροσώπησε την προσπάθεια απογαλακτισμού των κουρδικών οργανώσεων από τον Αμπντουλάχ Οτζαλάν. Ήταν αναμενόμενο λοιπόν ότι θα γινόταν ευπρόσδεκτη και από την κυβέρνηση.

Έτσι, η διαδικασία πολιτικοποίησης του απελευθερωτικού κινήματος των Κούρδων ανατέθηκε σε άτομα (όπως η Ζανά) που δεν προέρχονταν από τα μάχιμα τμήματα των κουρδικών ομάδων και δεν εξέφραζαν τις πολιτικές επιδιώξεις και ανησυχίες των περασμένων δεκαετιών. Η Ζανά, πέρα από τη γενναία παραμονή της στη φυλακή και τη διεθνή αναγνωρισιότητά της, δεν είχε κανένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των πολιτικών που γεννιούνται μέσα από τις στάχτες (ή τις δάφνες) των εθνικοαπελευθερωτικών κινήματων. Αντιθέτως, εκπροσωπούσε μια στροφή των κουρδικών πολιτικών δυνάμεων προς θέσεις σαφώς πιο συντηρητικές. Η φωνή της κάλυπτε τη μαρξιστική-λενινιστική παρακαταθήκη του ΡΚΚ ή τουλάχιστον ό,τι είχε απομείνει από αυτή. Πάντως, ήταν ικανή να εκφράσει την πλειοψηφία των Κούρδων που ζούσαν στη δυτική Τουρκία αλλά και μεγάλη μερίδα της κουρδικής άρχουσας τάξης, που δεν συνδέθηκε ποτέ με τα λαϊκά απελευθερωτικά χαρακτηριστικά του αγώνα του ΡΚΚ.

Οι αντάρτες του Αμπντουλάχ Οτζαλάν δεν είχαν καταφέρει να συγκινήσουν ποτέ την κουρδική ελίτ, που συχνά τους αντιμετώπιζε σαν τη μεγαλύτερη απειλή για τα συμφέροντά της. Γιατί μπορεί οι κουρδικές εξεγέρσεις της δεκαετίας του '20 και του '30 να

είχαν τη βάση τους στους μεγάλους γαιοκτήμονες της νοτιοανατολικής Τουρκίας, αλλά το κίνημα του PKK στη δεκαετία του '80 βρήκε τους αρχικούς υποστηρικτές του μεταξύ των φτωχών αγροτών. Το PKK γεννήθηκε ως ένα αντιφεουδαρχικό κίνημα εναντίον των Κούρδων γαιοκτημόνων της νοτιοανατολικής Τουρκίας, οι οποίοι είχαν συνεργαστεί με το τουρκικό κράτος για την επιβολή κοινωνικού ελέγχου. Έτσι εξηγούν αρκετοί ερευνητές τα «σοσιαλιστικά» χαρακτηριστικά των νεανικών χρόνων της οργάνωσης και την ιδεολογική της γειτνίαση με κινήματα όπως το Φωτεινό Μονοπάτι στο Περού.

Δεν ήταν όμως μόνο η κουρδική ελίτ που δεν στήριξε τους αντάρτες. Από τις αρχές της δεκαετίας του '90 πιστεύεται ότι το 1/3 του πληθυσμού των Κούρδων ζούσε ήδη στις δυτικές περιοχές της χώρας. Μέχρι το 2000, σχεδόν ένας στους δύο Κούρδους είχε απομακρυνθεί από τη νοτιοανατολική Τουρκία. Όπως υποστηρίζει ο Τσαγλάρ Κεϊντέρ, οι άνθρωποι αυτοί μπορεί να μην συγχωρέσουν ποτέ τον τουρκικό στρατό που τους έδιωξε από τα σπίτια τους, αλλά είναι αμφίβολο αν θα ήθελαν να επιστρέψουν πλέον σε αυτά, ακόμη κι αν οι συνθήκες το επέτρεπαν. Είναι δύσκολο να φανταστεί κάποιος ότι οι περίπου ένα εκατομμύριο Κούρδοι που πιστεύεται ότι ζουν πλέον στην Κωνσταντινούπολη θα μπορούσαν ποτέ να συνδεθούν οργανικά με ένα ένοπλο απελευθερωτικό κίνημα στην άλλη άκρη της χώρας.

5.3 Επάγγελμα: οδηγός φορτηγού. Αποστολή: αυτοκτονίας

Ιούνιος 2004: Πρωινή επίσκεψη στο Χαμπούρ, το μοναδικό συνοριακό πέρασμα της Τουρκίας προς το Ιράκ. Η ουρά των φορτηγών ξεπερνά τα επτά χιλιόμετρα και οι οδηγοί μπορεί να χρειαστούν μία ολόκληρη βδομάδα για να περάσουν τη συνοριακή γραμμή. Το πρώτο εξάμηνο της χρονιάς έφταναν περίπου 2.000 οχήματα φορτωμένα με προϊόντα συνολικής αξίας 800 εκ. δολαρίων.

Αρκετοί από τους οδηγούς γνωρίζουν ότι δεν θα επιστρέψουν ποτέ πίσω. Οπλοφόροι σταματούν τα φορτηγά στο Ιράκ και τους κρατούν ομήρους. Τις περισσότερες φορές ζητούν από τις μεταφορικές εταιρείες να διακόψουν το εμπόριο με τις αμερικανικές βάσεις και την ιρακινή κυβέρνηση. Άλλες φορές ζητούν απλώς λύτρα. Τουλάχιστον 60 Τούρκοι οδηγοί είχαν χάσει τη ζωή τους μέχρι το 2005 και αρκετοί είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν τα φορτηγά τους. Από τα μέσα του 2004, όταν άρχισαν να πληθαίνουν οι απαγωγές και οι εκτελέσεις στο Ιράκ, το πέρασμα από το Χαμπούρ θύμιζε αποστολή αυτοκτονίας.

Παρά τις συνεχείς εκτελέσεις όμως, αρκετοί οδηγοί αποφασίζουν να επιστρέψουν στο Ιράκ για μια χούφτα δολάρια –για την ακρίβεια, για τα 200 δολάρια που παίρνουν κατά μέσο όρο από τους ιδιοκτήτες των εταιρειών. Ένας από αυτούς τους οδηγούς είναι ο Σελαχατίν Τουράν. Αποφάσισε να περάσει και πάλι το συνοριακό φυλάκιο, παρά το γεγονός ότι σε προηγούμενο ταξίδι του ομάδες ενόπλων πυροβόλησαν το φορτηγό του και τον εγκατέλειψαν αναισθητο για ώρες. Το πέρασμα από το Χαμπούρ είναι ο μοναδικός τρόπος να συντηρήσει την οχταμελή οικογένειά του στη νοτιοανατολική Τουρκία.

Μετά τον τελωνειακό έλεγχο, τα φορτηγά ξεκινούν αργά το ταξίδι τους περνώντας δίπλα από την τεράστια πινακίδα που γράφει «Καλώς ήρθατε στο ιρακινό Κουρδιστάν». Κοντά της η τρίχρωμη σημαία των Κούρδων υπενθυμίζει σε όλους ότι η περιοχή απολαμβάνει ένα είδος de facto αυτονομίας. Περνώντας τα σύνορα, οι οδηγοί βρίσκονται στην περιοχή δικαιοδοσίας του Δημοκρατικού Κόμματος Κουρδιστάν (KDP) του Μεσούτ Μπαρζανί. Ο πάλαι ποτέ «άνθρωπος της Άγκυρας» θα τους επιβάλει χαράτσι,

αποδεικνύοντας στους πρώην συνεργάτες του ότι, μαζί με τον Ταλαμπανί της Πατριωτικής Ένωσης του Κουρδιστάν (PUK), ελέγχουν απόλυτα το βόρειο Ιράκ. Η περιοχή είναι απροσπέλαστη ακόμα και για τους ιρακινούς στρατιώτες, που χρειάζονται ειδική άδεια από τις τοπικές αρχές. Το τουρκικό ΥΠΕΞ θα καταπιεί και αυτό το φαρμάκι, προκειμένου να συνεχίσει το εμπόριο.

Οι περισσότεροι οδηγοί σταματούν συνήθως στη Μοσούλη. Κάθε χιλιόμετρο νοτιότερα σε φέρνει πιο κοντά στην απαγωγή και το θάνατο. Εκτός αν έχεις την «τύχη» να μεταφέρεις καύσιμα και νερό για τις αμερικανικές βάσεις στη Βαγδάτη. Τότε το κομβό σου συνοδεύεται από δύο οχήματα Χάμβι του αμερικανικού Πενταγώνου με οπλοπολυβόλα. Συνήθως, οι αμερικανικές δυνάμεις οδηγούν τα φορτηγά μέχρι τις στρατιωτικές βάσεις και στη συνέχεια τα αφήνουν να επιστρέψουν χωρίς συνοδεία στην Τουρκία. Σημασία έχει να φτάσει το εμπόρευμα στον προορισμό του. Οι οδηγοί είναι αναλώσιμοι.

Όπως ο Μουράτ Γιουτζέ, που έπεσε θύμα απαγωγών την άνοιξη του 2004, καθώς επέστρεφε από κάποια αμερικανική βάση. Κρατήθηκε για περίπου τέσσερις μήνες σε άγνωστη τοποθεσία, πριν οι απαγωγείς του αποφασίσουν να τον εκτελέσουν, μαγνητοσκοπώντας τις τελευταίες του στιγμές. Τρεις άντρες ντυμένοι στα μαύρα με καλυμμένα πρόσωπα φώναξαν τρεις φορές «Αλλάχ-ου άκμπαρ (Ο θεός είναι μεγάλος)» και τον πυροβόλησαν εξ επαφής με ένα περίστροφο. Το βίντεο της εκτέλεσης κυκλοφόρησε σύντομα στο Ίντερνετ και από εκεί μεταδόθηκε σε όλα τα τουρκικά τηλεοπτικά δίκτυα. Οι μεταφορές προς τις αμερικανικές βάσεις στο Ιράκ διακόπηκαν για λίγες εβδομάδες, αλλά μετά ξεκίνησαν και πάλι. Λίγες μέρες μετά την εκτέλεση του Γιουτζέ, οι Τούρκοι τηλεθεατές παρακολουθούσαν στους δέκτες τους έναν ακόμα όμηρο να σφαγιάζεται από τους απαγωγείς του. «Έκανα λάθος», έλεγε ο Ντουρμούς Κουμντερελί μπροστά στην κάμερα των εκτελεστών του. «Καλώ όλους του συναδέλφους να σταματήσουν τις μεταφορές στα αμερικανικά στρατόπεδα. Οι εταιρείες σας που συνεργάζονται με τους Αμερικανούς δεν νοιάζονται για εσάς, μόνο για τα κέρδη τους».

Οι αμερικανικές βάσεις θα μπορούσαν να τροφοδοτούνται με νερό και καύσιμα μέσω του Κουβέιτ. Μόνο που εκεί οι προμήθειες ελέγχονται από τη Halliburton, την εταιρεία που άφησε ο Ντικ Τσέινι για να μεταπηδήσει στη αντιπροεδρία των ΗΠΑ. Ο αμερικανικός κολοσσός κατηγορήθηκε ότι υπερχρέωσε τους Αμερικανούς φορολογούμενους κατά 61 εκ. δολάρια από τις δραστηριότητές του στο Ιράκ. Στη διοικητική εξέταση που ακολούθησε παρουσιάστηκαν στοιχεία, σύμφωνα με τα οποία ανώτατοι Αμερικανοί διπλωμάτες ασκούσαν πιέσεις ώστε η τροφοδοσία σε καύσιμα να μην γίνεται μέσω της Τουρκίας, αλλά από την εταιρεία Altanmia Commercial Marketing με έδρα το Κουβέιτ –το βασικό δηλαδή συνεργάτη της Halliburton στην περιοχή. Έχοντας να επιλέξουν ανάμεσα στους δικούς τους και τους ξένους «μαυραγορίτες», οι Αμερικανοί κατακτητές φαίνεται ότι αισθάνθηκαν πιο ασφαλείς... με τους ξένους. Και έτσι, χιλιάδες φορτηγά συνέχισαν τις αποστολές αυτοκτονίας από το Χαμπούρ.

Η Τουρκία, γνωρίζοντας ότι μπορεί να αποτελέσει τον βασικό προμηθευτή του Ιράκ και θέλοντας να ενισχύσει την πρόσβασή της στο βόρειο τμήμα της χώρας, πρότεινε εξαρχής το άνοιγμα ενός δεύτερου συνοριακού περάσματος κοντά στο Οβάκιοϊ, που απέχει μόλις 50 χλμ. από τη Μοσούλη. Η σχετική απόφαση δημοσιεύτηκε μάλιστα στην εφημερίδα της κυβερνήσεως και όλοι περίμεναν το πράσινο φως απ' την Ουάσινγκτον... το οποίο δεν άναβε για χρόνια. Το Πεντάγωνο και το Στέιτ Ντιπάρτμεντ γνώριζαν πολύ καλά ότι η διαδρομή που θα ακολουθούσαν τα φορτηγά δεν είχε χαραχτεί μόνο με βάση τα

συμφέροντα των εμπόρων και των πολιτικών, αλλά και με τις ευλογίες του τουρκικού Γενικού Επιτελείου. Βάσει του σχεδίου που είχε κατατεθεί, τα φορτηγά θα κατευθύνονταν στην πόλη Ταλ Αφάρ, όπου κατοικούν χιλιάδες Τουρκμένοι, και από εκεί στη Μοσούλη. Ουσιαστικά, τα φορτηγά θα διέσχιζαν μόνο μια μικρή λωρίδα γης που βρίσκεται υπό τον απόλυτο έλεγχο των Κούρδων του βόρειου Ιράκ και η Άγκυρα θα γλίτωνε από τον οικονομικό και πολιτικό εξευτελισμό.

Ήταν βέβαια εύκολο να προβλέψει κάποιος ότι, στη δεδομένη συγκυρία, η Ουάσινγκτον δεν θα αποδεχόταν τους τουρκικούς σχεδιασμούς σε βάρος των οργανώσεων των Μπαρζανί και Ταλαμπανί –των μόνων ανθρώπων που δέχτηκαν από την πρώτη στιγμή να στηρίξουν τα αμερικανικά στρατεύματα κατοχής. Ήταν αυτή η αγαστή συνεργασία του Πενταγώνου με τους Κούρδους του βόρειου Ιράκ που από τα μέσα του 2004 άρχισε να προκαλεί τις μεγαλύτερες εντάσεις στις σχέσεις της Τουρκίας με τις αμερικανικές δυνάμεις στη χώρα.

Η απόφαση για το άνοιγμα του συντοριακού περάσματος στο Οβάκιοϊ λήφθηκε τελικά. Μέχρι την υλοποίησή της όμως, το Χαμπούρ παραμένει η βασική πύλη εισόδου προς την κόλαση.

5.4 Λευκός γάμος με το «κράτος τρομοκράτη»

*«Η Τουρκία μάς αντιμετώπιζε πάντα σαν ερωμένη και όχι σαν επίσημη σύζυγο»
Νταβίντ Μπεν Γκουριόν, 1958*

Δεκάδες συνεργεία τηλεόρασης είχαν συγκεντρωθεί στη μαρίνα απ' όπου θα απέπλεε το γιοτ με την οικογένεια Ερντογάν. Ήταν μέσα καλοκαιριού του 2004 και, σαν άλλος Τζον Κένεντι, ο πρωθυπουργός και η μαντιλοφορούσα σύζυγός του μοιράζονταν με τους δημοσιογράφους τις πρώτες στιγμές των καλοκαιρινών τους διακοπών. Καθώς το γιοτ απομακρυνόταν στον ορίζοντα, ο Ερντογάν χαιρετούσε τους δεκάδες δημοσιογράφους που είχαν παραταχθεί στην προκυμαία. Στην πραγματικότητα όμως, απευθυνόταν σε κάποιον άλλο: στον αντιπρόεδρο της ισραηλινής κυβέρνησης Εχούντ Ολμέρτ, ο οποίος είχε ταξιδέψει στην Τουρκία με εντολή του Αριέλ Σαρόν να συναντήσει τον Ερντογάν. Μιλώντας σε δημοσιογράφους, ο Ολμέρτ είχε εξηγήσει ότι κομίζει στις αποσκευές του μήνυμα του Ισραηλινού πρωθυπουργού, με το οποίο θα λύνονταν ως δια μαγείας όλα τα προβλήματα στις σχέσεις των δύο χωρών. «Αποκλείεται, φεύγω για διακοπές» ήταν η απάντηση του Τούρκου πρωθυπουργού.

Έχοντας διαισθανθεί αρκετά εικοσιτετράωρα νωρίτερα ότι θα του έκλειναν την πόρτα στα μούτρα, ο Ολμέρτ πάσχιζε να εξηγήσει στους δημοσιογράφους ότι δεν κατέστη δυνατό να συναντηθεί με τον Ερντογάν για πρακτικούς λόγους, αλλά ότι θα μιλήσει με τον πρόεδρο Σεζέρ και τον υπουργό εξωτερικών, Αμπντουλάχ Γκιουλ. «Εάν υπήρχε κάποιο πολιτικό μήνυμα στην άρνηση του Ερντογάν, τότε δεν θα μπορούσα να συναντήσω ούτε τον Σεζέρ ούτε τον Γκιουλ», έλεγε ο Ολμέρτ επιχειρώντας να αποφύγει το διπλωματικό διασυρμό. Και τότε, ο Ερντογάν τού έδωσε τη χαριστική βολή. Κανόνισε να συναντηθεί με τον πρωθυπουργό της Συρίας, Νατζί αλ Ουτρί, την ίδια ακριβώς ημέρα που είχε απορρίψει το ραντεβού με τον Ισραηλινό αξιωματούχο, δηλαδή την πρώτη μέρα των διακοπών του.

Η εικόνα του Ερντογάν που χαιρετούσε από το γιοτ ήταν ίσως το σκληρότερο επικοινωνιακό ράπισμα της Άγκυρας προς το Τελ Αβίβ μέσα στο 2004. Σε πολιτικό επίπεδο βέβαια, ο Τούρκος πρωθυπουργός είχε καταφέρει αρκετά ακόμα χτυπήματα εναντίον του

εβραϊκού κράτους –του «κράτους τρομοκράτη», όπως συνήθιζε να το αποκαλεί. «Ως πατέρας και άνθρωπος συγκλονίζομαι», έλεγε ο Ερντογάν αναφερόμενος στις γυναίκες και τα παιδιά που έπεφταν νεκρά από τις ισραηλινές επιθέσεις στα παλαιστινιακά εδάφη. Και, για να βεβαιωθεί ότι το μήνυμά του θα έφτανε στους αποδέκτες του, έδωσε συνέντευξη στην ισραηλινή εφημερίδα *Haaretz*, στην οποία παρομοίασε την πολιτική του Σαρόν έναντι των Παλαιστινίων με τα βασανιστήρια που πραγματοποιούσε η ισπανική Ιερά Εξέταση.

Τι είχε συμβεί λοιπόν και η Άγκυρα έκλεινε την πόρτα στο Τελ Αβίβ με τόσο εκκωφαντικό κρότο; Τι θα σήμαινε αυτή η πολιτική για το διαβόητο «άξονα ΗΠΑ-Τουρκίας-Ισραήλ», που άλλοτε προκαλούσε τόση ανησυχία σε χώρες όπως η Ελλάδα, η Συρία και το Ιράν;

Για ένα φαινομενικά αδιευκρίνιστο λόγο, κανένας σοβαρός αναλυτής στην Άγκυρα και την Κωνσταντινούπολη δεν διακινδύνευσε να μιλήσει για μόνιμο διπλωματικό ρήγμα στις σχέσεις της Τουρκίας με το Ισραήλ. Την ίδια στιγμή, το Τελ Αβίβ δεχόταν στωικά τα χτυπήματα του Ερντογάν. Ακόμη κι όταν η τουρκική κυβέρνηση ανακάλεσε για διαβουλεύσεις δύο ανώτατους Τούρκους διπλωμάτες από το Ισραήλ, οι Ισραηλινοί σιγοσφύριζαν αμέριμνοι. Τη στιγμή που ο Ερντογάν τραβούσε μανιωδώς το σκοινί της αντιπαράθεσης, ο Ισραηλινός πρέσβης στην Άγκυρα, Πινχάς Αβίβι, μιλώντας στην Ελληνική Υπηρεσία του BBC, διαβεβαίωνε ότι δεν υπάρχει ο παραμικρός λόγος ανησυχίας. «Συζητάμε για διάφορα θέματα, αλλά το μόνο που δεν διαπραγματευόμαστε είναι η φιλία με την Τουρκία», μας έλεγε ο Αβίβι, ενώ οι Τούρκοι διπλωμάτες δεν είχαν επιστρέψει καλά καλά στα καθήκοντά τους στο Ισραήλ. Ήταν προφανές ότι έλειπε κάποιο σημαντικό κομμάτι του παζλ, μην επιτρέποντας σε κανένα να κατανοήσει πλήρως τις εξελίξεις στις τουρκο-ισραηλινές σχέσεις.

Οι ερμηνείες που προτάθηκαν ήταν ποικίλες και όλες εμπειρείχαν μικρότερες ή μεγαλύτερες δόσεις αλήθειας. Όπως εξηγούσε ο καθηγητής Μουσταφά Αϊντίν του Πανεπιστημίου της Άγκυρας, μεταξύ άλλων ο Ερντογάν ικανοποιούσε τη βάση του κόμματός του. Εξέφραζε δηλαδή τα αισθήματα αγανάκτησης μιας τεράστιας μερίδας του τουρκικού λαού, που εξοργιζόταν από το αιματοκύλισμα των Παλαιστινίων. Ο Κεμάλ Κιριστζί, του Πανεπιστημίου του Βοσπόρου, υποστήριζε ότι ο Τούρκος πρωθυπουργός προσέγγιζε με τις κινήσεις του τις θέσεις της ΕΕ για το Μεσανατολικό. Ουσιαστικά, πλάσαρε την Άγκυρα ως επίδοξο μεσολαβητή μεταξύ των Βρυξελλών και του αραβικού κόσμου.

Πράγματι, τα συνεχή χτυπήματα της Άγκυρας στο Τελ Αβίβ έδειχναν ότι η Τουρκία, είτε για λογαριασμό της ΕΕ είτε για δικές της σκοπιμότητες, έκλεινε το μάτι προς τον αραβικό και ισλαμικό κόσμο. Και το έκανε με θαυμαστή δεξιοτεχνία. Ο αραβικός Τύπος παραληρούσε όταν ο Ερντογάν χαρακτήρισε για πρώτη φορά το Ισραήλ «κράτος τρομοκράτη». Λίγες βδομάδες αργότερα, η Τουρκία έδρεπε τους καρπούς της νέας πολιτικής της. Ο Εκμελεντίν Ιχσάνογλου, ένας Τούρκος ακαδημαϊκός που ήταν κυρίως γνωστός για το πάθος του με την τέχνη της καλλιγραφίας, κατέλαβε τη θέση του Γενικού Γραμματέα στον Οργανισμό Ισλαμικής Διάσκεψης (ΟΙC). Τα μέλη του οργανισμού, που συγκεντρώθηκαν στην Κωνσταντινούπολη, εξέπληξαν με την επιλογή τους ακόμη και κορυφαία στελέχη της τουρκικής κυβέρνησης, που δεν θα στοιχημάτιζαν ποτέ στο πρόσωπο του Ιχσάνογλου.

Ακόμη κι έτσι όμως, οι Τούρκοι αναλυτές ένοιωθαν βαθιά μέσα τους ότι δεν είχαν βρει ακόμα όλα τα κομμάτια του παζλ. Μπορεί ο Ερντογάν με τις δηλώσεις του να ικανοποιούσε τη λαϊκή του βάση, τις Βρυξέλλες ή τον αραβικό και ισλαμικό κόσμο, αλλά

το έκανε με τόση επιμονή που όλοι καταλάβαιναν ότι πρέπει να συμβαίνει κάτι ακόμα. Αλλά τι; Για να δώσουν την απάντηση, έπρεπε να επιστρέψουν λίγους μήνες νωρίτερα και να παρακολουθήσουν νοητά μια «μυστική» συνάντηση που πραγματοποιήθηκε στο τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών...

Στις 27 Μαΐου 2004, ο δημοσιογράφος Σέιμουρ Χερς του περιοδικού *New Yorker* δοκίμαζε την τουρκική φιλοξενία στην Άγκυρα. Και, αν πιστέψουμε όσα έγραψαν αργότερα οι εφημερίδες, ενδέχεται να γεύτηκε και το παραδοσιακό τουρκικό πρωινό: Ελιές, τυρί, ντομάτα και αυγό. Απέναντί του στο τραπέζι καθόταν ο υπουργός εξωτερικών της Τουρκίας, Αμπντουλάχ Γκιουλ, και μια ευάριθμη ομάδα στενών συνεργατών του. Επισήμως, το τουρκικό ΥΠΕΞ κρατά ακόμη και σήμερα το περιεχόμενο αυτής της συνάντησης επτασφράγιστο μυστικό. Ένα αποκαλυπτικό δημοσίευμα του *New Yorker* όμως, έδωσε σε όλους μια ιδέα για το τι διημείφθη στην Άγκυρα μεταξύ τυρού και... ελιάς. Στο άρθρο του, ο Χερς υποστήριζε ότι πράκτορες της Μοσάντ και άλλων ισραηλινών υπηρεσιών έχουν εισέλθει στο βόρειο Ιράκ και εκπαιδεύουν Κούρδους κομάντος, προκειμένου να τους χρησιμοποιήσουν σε αποστολές εναντίον του Ιράν και της Συρίας, αλλά και εναντίον Σιιτών ανταρτών. Σύμφωνα με το *New Yorker*, η CIA ήταν ενήμερη για τη δράση των Ισραηλινών, την οποία μάλιστα στήριζε προσωπικά ο τότε αναπληρωτής υπουργός άμυνας των ΗΠΑ, Πολ Γούλφοβιτς. Ουσιαστικά, η δράση των Ισραηλινών ενίσχυε την de facto αυτονομία των Κούρδων του βόρειου Ιράκ, εξοργίζοντας όχι μόνο την Τουρκία, αλλά και το Ιράν και τη Συρία –τρεις χώρες με μεγάλες κουρδικές μειονότητες. Αν οι πληροφορίες του Χερς ήταν ακριβείς, όλοι μπορούσαν να καταλάβουν ότι το βόρειο Ιράκ άρχιζε να αποκτά τη μεγαλύτερη πυκνότητα πρακτόρων ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο στον πλανήτη. Ένα εκρηκτικό μείγμα Τούρκων, Αμερικανών, Κούρδων, Ισραηλινών, Ιρανών και Σύρων κατασκόπων.

Ο τουρκικός Τύπος δεν άργησε να παρουσιάσει το πόρισμά του για την αλληλουχία των γεγονότων: η τουρκική υπηρεσία πληροφοριών, MIT, ενημέρωσε το Υπουργείο Εξωτερικών για τις κινήσεις των Ισραηλινών πρακτόρων και αυτό με τη σειρά του εξέφρασε τη δυσφορία του, εγχειρίζοντας όλες τις πληροφορίες στον δημοσιογράφο του *New Yorker*. Ανώνυμη πηγή θα επιβεβαιώσει στον Τούρκο δημοσιογράφο Μουράτ Γιετκίν ότι η MIT ήταν ενήμερη για τις κινήσεις του Ισραήλ. «Οι μυστικές μας υπηρεσίες», του είπε ο αξιωματούχος, «μας δίνουν συνεχώς πληροφορίες για τις κινήσεις των Ισραηλινών στο βόρειο Ιράκ. Αυτές τις πληροφορίες η τουρκική κυβέρνηση τις μεταφέρει στις υπηρεσίες του Ισραήλ με ερωτήματα. Οι Ισραηλινοί αρνούνται οποιαδήποτε εμπλοκή. Ωστόσο, οι πληροφορίες της MIT συνεχίζουν να έρχονται».

Επιτέλους, οι Τούρκοι αναλυτές εντόπιζαν το κομμάτι του παζλ που τους έλειπε. Μπορούσαν τώρα να καταλάβουν γιατί ο Ερντογάν ξιφουλκούσε εναντίον του Ισραήλ. Γιατί ενίσχυε τις σχέσεις της Άγκυρας με τη Συρία. Γιατί επέμενε να επισκεφτεί το Ιράν, παρότι ο τότε πρέσβης των ΗΠΑ στην Άγκυρα, Έρικ Έντελμαν, τον είχε καλέσει να αλλάξει τα εισιτήρια του για κάποιο άλλο προορισμό.

Η παρουσία των Ισραηλινών στο βόρειο Ιράκ έχει ιστορία αρκετών δεκαετιών. Οι κουρδικές εξεγέρσεις της δεκαετίας του '60 και του '70 στη χώρα είχαν τη στήριξη της ισραηλινής κυβέρνησης –γεγονός που δεν μπορούν να ξεχάσουν ούτε οι Ιρακινοί αλλά ούτε και οι Τούρκοι. Αυτή τη φορά όμως, η επαναδραστηριοποίησή τους φάνηκε να ενοχλεί ιδιαίτερα την Άγκυρα. Από τις σελίδες της *Radikal*, ο Μουράτ Γιετκίν ανέλαβε να εξηγήσει τους λόγους για τους οποίους η τουρκική κυβέρνηση αντέδρασε με τόση

σκληρότητα στις πληροφορίες για τη δράση των ισραηλινών μυστικών υπηρεσιών. «Οι αξιολογήσεις του τουρκικού ΥΠΕΞ και του Γενικού Επιτελείου», γράφει ο Γιετκίν, «αναφέρουν ότι η βοήθεια του Ισραήλ προς τους Κούρδους δεν έχει τη μορφή που είχε τη δεκαετία του 1960 (αποστολή χρημάτων και όπλων), αλλά βασίζεται στη προετοιμασία των Κούρδων για την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας τους. Οι Ισραηλινοί ενθαρρύνουν αυτή την εξέλιξη. Για την Άγκυρα λοιπόν, που σε κάθε ευκαιρία δηλώνει στην Ουάσιγκτον ότι είναι έτοιμη να “ανατινάξει όλες τις γέφυρες” προκειμένου να εμποδίσει την ανακήρυξη ανεξάρτητου κουρδικού κράτους, όλα όσα ακούγονται αποτελούν πηγή μεγάλης ανησυχίας».

Οι πρώτες γέφυρες που ανατίναξε η τουρκική κυβέρνηση ήταν εκείνες που τη συνέδεαν με το Ισραήλ. Οι σχέσεις των δύο χωρών βρέθηκαν στο χειρότερο σημείο των τελευταίων δεκαετιών. Ένας εξωτερικός παρατηρητής θα μπορούσε να προβλέψει με βεβαιότητα ότι η επούλωση των διπλωματικών πληγών θα απαιτούσε χρόνια –αν όχι δεκαετίες. Οι παροικούντες την Άγκυρα όμως ήταν συνηθισμένοι στον πρωτεύικό χαρακτήρα των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων.

Οι σχέσεις της Άγκυρας με το Τελ Αβίβ αποτελούσαν πάντοτε ένα γάμο (ή ένα διαζύγιο) συμφέροντος και η τουρκική πολιτική ελίτ είχε αποδείξει πολλές φορές ότι μπορεί να ανατρέψει τη στάση της απέναντι στο εβραϊκό κράτος εν μια νυκτί.

Αναγνωρίζοντας το Ισραήλ το 1949, η Τουρκία κατάφερε να ενισχύσει τις σχέσεις της με τις ΗΠΑ και με το δυτικό στρατόπεδο εν γένει. Σε συνδυασμό με την αποστολή στρατευμάτων στον πόλεμο της Κορέας και την ένταξη στο ΝΑΤΟ, η αναγνώριση του Ισραήλ εγκαινίαζε την απόλυτη πρόσδεση της Άγκυρας στο άρμα των νικητών του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Στη δεκαετία του '70 όμως, όταν η Τουρκία χρειάζεται τη βοήθεια των Αράβων για να εξασφαλίσει φτηνό πετρέλαιο και πολιτικά στηρίγματα μετά την εισβολή στην Κύπρο, οι σχέσεις με το Ισραήλ οδηγούνται στο ναδίρ. Τουρκικά προξενία κλείνουν, οι διπλωματικές επαφές μειώνονται στο ελάχιστο και ένα κύμα αντισιωνισμού κάνει την εμφάνισή του στην Τουρκία. Όταν όμως οι τιμές του πετρελαίου αρχίζουν να πέφτουν και οι κυρώσεις για την Κύπρο χαλαρώνουν, η Τουρκία αποφασίζει να στρέψει και πάλι το βλέμμα της προς δυσμάς. Το φλερτ με το Ισραήλ αρχίζει ξανά, και το 1996 θα οδηγήσει σε «γάμο», με την υπογραφή συμφωνίας στρατιωτικής συνεργασίας. Καθώς η Τουρκία αντιμετωπίζει ακόμα προβλήματα στις εισαγωγές οπλικών συστημάτων, αντικρίζει στο πρόσωπο του Ισραήλ έναν πρώτης τάξεως μεσάζοντα για να παρακαμφθούν οι περιορισμοί. Βάσει της συμφωνίας στρατιωτικής συνεργασίας των δύο χωρών, το Ισραήλ αποκτά επαρκή εναέριο χώρο για την εκπαίδευση των πιλότων του και η Τουρκία νέα τεχνολογία αλλά και τεχνογνωσία οπλικών συστημάτων.

Φυσικά, ο γάμος συμφέροντος δεν εξασφαλίζει στο Ισραήλ διαρκή παρουσία στη συζυγική κλίνη. Όπως απέδειξαν τα γεγονότα του 2004, η Τουρκία δεν το έχει σε τίποτα να στείλει για μερικούς μήνες το σύζυγο στον καναπέ, φλερτάροντας δεξιά και αριστερά με επίδοξους μνηστήρες από την Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή. Καθώς η Άγκυρα δεν αντιμετωπίζει πλέον άμεσα προβλήματα στα εξοπλιστικά της προγράμματα, αισθάνεται ότι έχει την πολυτέλεια να επιδεινώσει ως ένα βαθμό τις σχέσεις της με το Ισραήλ προκειμένου να ικανοποιήσει βραχυπρόθεσμους στόχους της εξωτερικής της πολιτικής. Προσοχή, όμως! Το διαζύγιο δεν εκδίδεται ποτέ και το Ισραήλ μπορεί να καταλάβει και πάλι την προνομαχική του θέση στην καρδιά της αγαπημένης του. Οι νέες γεωστρατηγικές ισορροπίες που δημιουργούνται στην περιοχή μετά την εισβολή και την κατάληψη του

Ιράκ επιβάλουν στην Τουρκία να σκεφτεί σοβαρά το μέλλον της σχέσης της με αυτόν τον προνομιακό σύμμαχο της Ουάσινγκτον στη Μέση Ανατολή.

Εκών άκων λοιπόν, ο Ερντογάν θα επισκεφτεί το Ισραήλ το 2005 και θα ζητήσει συγχώρεση για την ανάρμοστη συμπεριφορά του. Θα αγοράσει δεκάδες επιθετικά και κατασκοπευτικά μη επανδρωμένα αεροσκάφη από το Ισραήλ και θα εγκαινιάσει μια νέα γραμμή απευθείας επικοινωνίας μεταξύ των δύο χωρών. Σύσσωμος σχεδόν ο τουρκικός Τύπος υποστηρίζει ότι, με την επίσκεψή του στο Ισραήλ, ο Ερντογάν επιχειρεί να εξασφαλίσει την πολυπόθητη συνάντηση με τον Τζορτζ Μπους. Και το Τελ Αβίβ δεν κάνει τίποτα για να διαψεύσει αυτή την πληροφορία: «Το Ισραήλ αποτελεί μια πόρτα προς τις ΗΠΑ» δηλώνει τώρα ο Ισραηλινός πρέσβης στην Άγκυρα, υπενθυμίζοντας ποιος είναι, επί του παρόντος, ο ισχυρός ανήρ αυτής της σχέσης.

5.5 Η Άγκυρα και το Σεράγεβο του βόρειου Ιράκ

«Το Κιρκούκ είναι η καρδιά του Κουρδιστάν», έλεγε στις 11 Σεπτεμβρίου του 2004 ο πρόεδρος του Δημοκρατικού Κόμματος Κουρδιστάν (KDP), Μεσούτ Μπαρζανί, απευθυνόμενος σε πλήθος δημοσιογράφων. Αρκετοί από τους συνεργάτες του ίσως τον είχαν ακούσει να επαναλαμβάνει μονότονα την ίδια φράση από το αρχηγείο της οργάνωσής του στο βόρειο Ιράκ. Μόνο που, αυτή τη φορά, μιλούσε από την καρδιά της τουρκικής επικράτειας: την Άγκυρα.

Η απάντηση της τουρκικής διπλωματίας ήρθε σε διάστημα λίγων ωρών και δεν άφηνε περιθώρια αμφιβολιών: «Η Τουρκία δεν θα κλείσει τα μάτια σε τετελεσμένα γεγονότα σχετικά με το καθεστώς του Κιρκούκ», δήλωσε ο εκπρόσωπος του τουρκικού ΥΠΕΞ, Ναμίκ Ταν. Λίγες ημέρες αργότερα η εφημερίδα *Milliyet* έδινε νέα διάσταση στα λεγόμενα του Τούρκου αξιωματούχου: «Ο τουρκικός στρατός είναι σε θέση να φτάσει στο Κιρκούκ σε 18 ώρες», έγραφε σε πηχυαίο τίτλο της και υποστήριζε στο σχετικό άρθρο ότι το Γενικό Επιτελείο έχει καταστρώσει σχέδιο επί χάρτου για την αποστολή 40.000 στρατιωτών στην περιοχή. Αν και οι πληροφορίες του δημοσιεύματος διαψεύστηκαν επισήμως από Τούρκους αξιωματούχους, οι φήμες ότι η Άγκυρα δεν έχει εγκαταλείψει τα σχέδια εισβολής στο βόρειο Ιράκ οργίαζαν, δημιουργώντας εκρηκτική ατμόσφαιρα στην τουρκική πρωτεύουσα. Καθημερινά κυκλοφορούσαν πληροφορίες ότι ο τουρκικός στρατός πραγματοποιεί ασκήσεις προσομοίωσης εισβολής. Για τους περισσότερους ξένους αναλυτές βέβαια, το ενδεχόμενο τουρκικής εισβολής σε μια χώρα που τελούσε υπό αμερικανική κατοχή ακουγόταν σαν ανόητο ανέκδοτο. Η Άγκυρα όμως συνέχιζε να στέλνει μηνύματα δυσaráσκειας για τις εξελίξεις στο Κιρκούκ.

«Ο επόμενος πόλεμος στο Ιράκ θα γίνει για το Κιρκούκ;» αναρωτιόταν το *New Yorker* σε εκτενή ανταπόκρισή του από την περιοχή. «Από την πρώτη ημέρα της αμερικανικής εισβολής», έγραφε ο απεσταλμένος του περιοδικού, Τζορτζ Πάκερ, «η πόλη μετατράπηκε σε αρένα για την επικράτηση διαφορετικών εθνοτικών ομάδων. Ορισμένοι αναλυτές υποστηρίζουν ότι η πόλη μπορεί είτε να αποτελέσει σύμβολο εθνικής ενότητας ή να πυροδοτήσει έναν εμφύλιο πόλεμο. Το Κιρκούκ παρομοιάζεται συχνά με την πολυεθνική Νέα Υόρκη, αλλά πολύ συχνότερα θυμίζει το Σεράγεβο. Ο τρόπος με τον οποίο το Ιράκ θα αντιμετωπίσει αυτή την πόλη θα μας αποκαλύψει το είδος της χώρας στην οποία θέλουν να ζήσουν οι Ιρακινοί –αν βέβαια παραμείνει μία χώρα».

Πολλούς αιώνες πριν πατήσει το πόδι του στο Κιρκούκ ο απεσταλμένος του *New Yorker*, άλλοι ταξιδευτές είχαν μιλήσει για τη σημασία και τα πληθυσμιακά χαρακτηριστικά της ευρύτερης περιοχής. Πρώτος ο Ξενοφώντας περιέγραψε μια φυλή που ζούσε εκεί, τα μέλη της οποίας θεωρούνται από ορισμένους πρόγονοι των Κούρδων. Στη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου ένας άλλος επισκέπτης, ο Βρετανός κατάσκοπος Ε. Β. Σόαν, έδινε τη δική του εκτίμηση για την πόλη: «Το Κιρκούκ», έλεγε, «είναι μια συλλογή όλων των φυλών της ανατολικής Τουρκίας, με Εβραίους, Άραβες, Σύρους, Αρμένιους, Χαλδαίους, Τούρκους, Τουρκμένους και Κούρδους. Συνεπώς, δεν επηρεάζεται τόσο από το φανατισμό». Στο πλευρό του Βρετανού πράκτορα, η σύζυγός του και γνωστή φωτογράφος της εποχής, Λινέτ Σόαν, απανθάντιζε το «Σεράγεβο της Μέσης Ανατολής» και τα γύρω χωριά. Οι φωτογραφίες της θα αποτελούσαν σύντομα το μοναδικό αναμνηστικό από την περιοχή, αφού λίγα χρόνια αργότερα ένας άλλος Βρετανός θα διέταζε την πολεμική αεροπορία του Ηνωμένου Βασιλείου να εξαφανίσει αυτά τα χωριά από το χάρτη. Ο Ουίνστον Τσόρτσιλ, τότε υπουργός αποικιών, επέλεξε τα εδάφη γύρω από το Κιρκούκ για να παρουσιάσει για πρώτη φορά στην ανθρωπότητα την πρακτική των μαζικών βομβαρδισμών (carpet bombing) σε κατοικημένες περιοχές, αλλά και για να δοκιμάσει πρωτοποριακά για την εποχή όπλα όπως οι βόμβες φωσφόρου και αρκετά χημικά όπλα. «Ειλικρινά δεν κατανοώ το συναισθηματισμό σχετικά με την χρήση των χημικών αερίων», έλεγε χαρακτηριστικά ο «πρωτοπόρος» Βρετανός πολιτικός.

Για πολλά χρόνια οι Βρετανικές δυνάμεις κατοχής εφάρμοζαν την πολιτική του καρότου και του μαστιγίου απέναντι στους Κούρδους, άλλοτε υποσχόμενοι μεγαλύτερη αυτονομία και άλλοτε βομβαρδίζοντας πόλεις και χωριά στα οποία σημειώνονταν αναταραχές και εξεγέρσεις. Μέσα από τις στάχτες αυτών των μαχών αναδείχθηκε η οικογένεια των Μπαρζανί, που λίγα χρόνια αργότερα θα δημιουργούσε το δικό της μικρό στρατό. Στη δεκαετία του '60 οι περίφημες δυνάμεις των Πεσμέργκε (αυτών που περπατούν στο θάνατο) αριθμούσαν 50.000 στρατιώτες και είχαν υπό τον έλεγχό τους τα περισσότερα βουνά του βόρειου Ιράκ.

Οι σχέσεις της Τουρκίας με το Δημοκρατικό Κόμμα του Κουρδιστάν (KDP) του Μεσούντ Μπαρζανί, αλλά και με την Πατριωτική Ένωση του Κουρδιστάν (PUK) που δημιουργήθηκε αργότερα υπό την ηγεσία του Τζαλάλ Ταλαμπανί, πέρασαν από διάφορες φάσεις, ακολουθώντας τις αλλαγές στις εύθραυστες ισορροπίες της περιοχής. Το γεγονός ότι, κατά διαστήματα, οι οργανώσεις έχαιραν της υποστήριξης ή έστω της ανοχής κάποιας γειτονικής χώρας (το PUK του Ιράν, το KDP της Τουρκίας και το PKK της Συρίας) δημιουργούσε ένα εκρηκτικό σκηνικό. Αν συνυπολογίσει κάποιος και τις παρεμβάσεις των ΗΠΑ, του Ισραήλ, του Ιράκ, αλλά και των μεγάλων πετρελαϊκών εταιρειών που αναζητούσαν το δικό τους Ελντοράντο γύρω από τη Μοσούλη και το Κιρκούκ, καταλαβαίνει το μέγεθος των πολιτικών αναταράξεων που γνώρισε αυτή η περιοχή και, φυσικά, το ενδιαφέρον που προκάλεσε στην Τουρκία.

Ίσως ορισμένοι Τούρκοι ιστορικοί να θυμούνται ακόμα τις περίφημες δηλώσεις που είχε κάνει ο Μπαρζανί στην εφημερίδα *Washington Post* το καλοκαίρι του 1973: «Είμαστε έτοιμοι να υποστηρίξουμε τα συμφέροντα των ΗΠΑ στην περιοχή, αν οι Αμερικανοί μάς προστατέψουν από τους λύκους. Με τη στήριξή τους μπορούμε να καταλάβουμε τα πετρελαϊκά κοιτάσματα του Κιρκούκ και να τα παραχωρήσουμε για εκμετάλλευση σε κάποια αμερικανική εταιρεία». Οι λύκοι στην ιστορία που έλεγε πριν από τρεις δεκαετίες ο αρχηγός του KDP ήταν η κυβέρνηση του Σαντάμ Χουσεϊν. Όπως αποκαλύπτει ο Τζεφ Σίμονς στο βιβλίο του *Future Iraq* (Μελλοντικό Ιράκ), η ιστορική αυτή δήλωση αποτελούσε το

«ευχαριστώ» του Μπαρζανί για τα 16 εκ. δολάρια που του είχε προσφέρει η κυβέρνηση Νίξον μέσω της CIA. Ήταν η εποχή που ο Σαντάμ Χουσεϊν φλέρταρε με τη Σοβιετική Ένωση και οι ΗΠΑ αναζητούσαν νέους συμμάχους στην γειτονιά του Ιράκ. (Για την ιστορία, σχεδόν τρεις δεκαετίες μετά τις δηλώσεις του Μπαρζανί στην *Washington Post*, τη μελέτη εκμετάλλευσης των κοιτασμάτων του Κιρκούκ ανέλαβε τελικά η Shell σε συνεργασία με την εταιρεία Exploration Consultants).

Η ετοιμότητα που επιδείκνυε η ηγεσία των Κούρδων του βόρειου Ιράκ να προσφέρει τα κοιτάσματα του Κιρκούκ σε όποιον υποσχόταν *de facto* ή *de jure* αυτονομία του Κουρδιστάν δεν θα μπορούσε να αφήσει αδιάφορη την Άγκυρα. Αρκετοί Τούρκοι αξιωματούχοι μάλιστα ήρθαν σε επαφή με τις οργανώσεις των Κούρδων του βόρειου Ιράκ. Το πρώτο βήμα έκανε ο Τουργκούτ Οζάλ στις 20 Φεβρουαρίου 1991, στέλνοντας δύο προσκλήσεις στην ηγεσία του PUK και του KDP. Όπως υποστηρίζει μάλιστα ο καθηγητής Φίλιπ Ρόμπινς στο βιβλίο του *Suits and Uniforms* (Κοστούμια και στολές), η αποφασιστικότητα του Οζάλ να σπάσει τα ταμπού στις σχέσεις της Άγκυρας με τους Κούρδους του βόρειου Ιράκ ήταν τόσο μεγάλη, ώστε έστειλε τις προσκλήσεις χωρίς να έχει ενημερώσει ούτε το Γενικό Επιτελείο ούτε την υπηρεσία πληροφοριών, MIT.

Η κίνησή του αυτή αποκαλύπτει τη διάσταση απόψεων που επικρατούσε τότε στην Άγκυρα. Η κυβέρνηση Οζάλ και ορισμένοι διπλωμάτες πίστευαν ότι θα μπορούσαν να μετατρέψουν το βόρειο Ιράκ σε «πίσω αυλή» της Τουρκίας, επενδύοντας στην περιοχή ένα «λογικό» ποσό, δηλαδή περίπου 30-40 εκ. δολάρια. Η άποψη αυτή όμως έβρισκε αντίθετη την ηγεσία του στρατού, που πίστευε ότι η οικονομική ενίσχυση του ιρακινού Κουρδιστάν θα αναζωπύρωνε τις αυτονομιστικές τάσεις, οδηγώντας σταδιακά στη δημιουργία ενός κουρδικού κράτους. Υιοθετώντας πλήρως τη γραμμή των στρατηγών, η Τανσουύ Τσιλέρ άνοιξε το δρόμο για πιο επιθετική πολιτική, χωρίς όμως να κόψει τις γραμμές επικοινωνίας με τους Κούρδους του βόρειου Ιράκ. Για την ακρίβεια αποφάσισε να έρθει πιο κοντά τους... Πολύ πιο κοντά τους.

Ήδη από τον πρώτο πόλεμο του Κόλπου, η συμπεριφορά της Τουρκίας στο βόρειο Ιράκ θύμιζε την πολιτική που ακολουθούσε το Ισραήλ στο νότιο Λίβανο πριν από την απομάκρυνση των στρατευμάτων του, το Μάιο του 2000. Η Άγκυρα θεωρούσε ότι συνορεύει με μια ακυβέρνητη περιοχή, στην οποία έβρισκαν καταφύγιο οι «τρομοκράτες», δηλαδή το PKK. Όπως ακριβώς έκανε και το Ισραήλ στο νότιο Λίβανο, ο τουρκικός στρατός πραγματοποιούσε συνεχείς εισβολές στο βόρειο Ιράκ με την ανοχή και τη στήριξη των ΗΠΑ. Και, όπως το Ισραήλ συνεργαζόταν με την οργάνωση Στρατός του Νοτίου Λιβάνου (SLA), ο τουρκικός στρατός βρήκε τον συνεργάτη του στις δυνάμεις του KDP του Μπαρζανί. Παρά το γεγονός ότι ο κουρδικός εθνικισμός προκαλούσε ανατριχίλα στην Άγκυρα, διαδοχικές τουρκικές κυβερνήσεις συνεργάστηκαν με το KDP εναντίον των ανταρτών του Αμπντουλάχ Οτζαλάν.

Η οργάνωση του Μπαρζανί στάθηκε «άξια» της εμπιστοσύνης που της έδειξε η Άγκυρα. Είναι χαρακτηριστικό ότι το Μάρτιο του 1995, όταν ο Ταλαμπανί πρότεινε στο Μπαρζανί να ενώσουν τις δυνάμεις τους για να καταλάβουν τη Μοσούλη, ο τελευταίος όχι μόνο αρνήθηκε κατηγορηματικά τη συνεργασία αλλά, σύμφωνα με ορισμένες αναλύσεις, «κάρφωσε» το σχέδιο στην Άγκυρα. Λίγες μέρες αργότερα, η Τουρκία διέταζε την εισβολή στο βόρειο Ιράκ μιας δύναμης 35.000 στρατιωτών, που προωθήθηκαν σε βάθος 20 μιλίων. Ήταν η μεγαλύτερη στρατιωτική επιχείρηση που οργάνωσε το Γενικό Επιτελείο εκτός τουρκικού εδάφους μετά την εισβολή της Κύπρου. Η διαβόητη επιχείρηση «λυκόφως» ολοκληρώθηκε ύστερα από αρκετές εβδομάδες, έχοντας αφήσει πίσω της δεκάδες νεκρούς και εκατοντάδες αιχμαλώτους.

Η Τουρκία απέδειξε ότι θεωρεί το βόρειο Ιράκ «πίσω αυλή» της και έμεινε ατιμώρητη γι' αυτή της την πολιτική. «Η λέξη “εισβολή” είναι πολύ φορτισμένη», έλεγε τότε ο εκπρόσωπος του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, Μαικλ Μακ Κάρι. Πάσχιζε να βρει μια πιο ήπια έκφραση για να περιγράψει την είσοδο 35.000 στρατιωτών σε μια γειτονική χώρα. Φυσικά, οι ευρωπαϊκές δυνάμεις και κυρίως το Παρίσι αντέδρασαν με σφοδρότητα στην τουρκική επιχείρηση, φοβούμενες ότι η αναταραχή στην περιοχή έθετε σε κίνδυνο τα ενεργειακά συμφέροντά τους. Με την ανοχή της Ουάσινγκτον όμως, οι τουρκικές επιχειρήσεις μετατράπηκαν σύντομα σε υπόθεση ρουτίνας, δημιουργώντας υποθήκες για το μέλλον.

Ωστόσο, οι ισορροπίες και οι σχέσεις της Τουρκίας με το KDP και το PUK έμελλε να ανατραπούν πλήρως μετά την κατάληψη του Ιράκ το 2003. Αυτή τη φορά, στην πίσω αυλή της Τουρκία δεν κατοικούσαν μόνο μερικές οργανώσεις Κούρδων. Η χώρα είχε αποκτήσει σύνορα με τις ΗΠΑ! Ο νέος γείτονας δεν έδειχνε καμία πρόθεση να ικανοποιήσει τις επιθυμίες της Άγκυρας. Αντίθετα, καθώς η ιρακινή αντίσταση μετέτρεπε το Ιράκ σε νέο Βιετνάμ, οι ΗΠΑ είχαν κάθε λόγο να στηρίξουν τα αιτήματα των Κούρδων του Ιράκ –των ανθρώπων που πολέμησαν στο πλευρό τους. Το Πεντάγωνο ήθελε να διατηρήσει με κάθε μέσο τη σχετική ηρεμία που επικρατούσε στα εδάφη που ελέγχονταν από τους Κούρδους κι έτσι απέρριπτε όλα τα τουρκικά αιτήματα που θα μπορούσαν να προκαλέσουν εντάσεις.

Ήδη από το 2003, η Άγκυρα φώναζε προς κάθε κατεύθυνση ότι οι οργανώσεις του Μπαρζανί και του Ταλαμπανί ανατρέπουν τις δημογραφικές ισορροπίες στη Μοσούλη και το Κιρκούκ, απομακρύνοντας τους Άραβες και τους Τουρκμένους και αντικαθιστώντας τους με Κούρδους. Κανένας όμως δεν φαινόταν να της δίνει σημασία. Δύο χρόνια αργότερα, η *Washington Post* αποκάλυπτε ότι οι τουρκικές καταγγελίες ήταν βάσιμες. Επικαλούμενη απόρρητα έγγραφα της αμερικανικής και ιρακινής κυβέρνησης, η εφημερίδα υποστήριξε στις 15 Ιουνίου 2004 ότι «δυνάμεις του στρατού και της αστυνομίας, καθοδηγούμενες από Κούρδους πολιτικούς και με τη στήριξη του αμερικανικού στρατού, απήγαγαν εκατοντάδες Άραβες και Τουρκμένους (από το Κιρκούκ) και τους οδήγησαν σε φυλακές στις πόλεις Ιρμπίλ και Σουλεϊμανίγια». Μεταξύ των κρατουμένων, συνέχιζε το δημοσίευμα της εφημερίδας, βρίσκονταν «έμποροι, μέλη ντόπιων οικογενειών και στρατιώτες, οι οποίοι έπεσαν θύματα βασανισμού, σύμφωνα με την αστυνομία του Κιρκούκ».

Όσο η Ουάσινγκτον αδιαφορούσε προκλητικά για τις ανησυχίες της Άγκυρας, οι σχέσεις των δύο χωρών εισέρχονταν σε μια δίνη που τις παρέσυρε στο κατώτερο σημείο της ιστορίας τους. Μέσα στο 2004, ο Ερντογάν και ο Γκιουλ απέκτησαν τη συνήθεια να τηλεφωνούν στο Λευκό Οίκο και το Στέιτ Ντιπάρτμεντ, προκειμένου να εκδηλώσουν τη δυσφορία τους για τις αμερικανικές επιχειρήσεις στο βόρειο Ιράκ. Την αρχή έκανε ο Γκιουλ, ο οποίος διαμαρτυρήθηκε το 2004 στον Αμερικανό πρώην υπουργό εξωτερικών Κόλιν Πάουελ για τους βομβαρδισμούς της Ταλ Αφάρ –μιας πόλης με μεγάλο πληθυσμό Τουρκμένων. «Κατσάδιασε τον Πάουελ», έγραφαν με ύφος σαράντα καρδιναλίων ορισμένες τουρκικές εφημερίδες λίγο μετά την τηλεφωνική επικοινωνία των δύο υπουργών. Η πραγματικότητα βέβαια ήταν ελαφρώς διαφορετική. Ο Γκιουλ είχε πράγματι τηλεφωνήσει στον Πάουελ και, κατά τα φαινόμενα, είχε απειλήσει με διακοπή κάθε συνεργασίας στο Ιράκ. Το ποιος «κατσάδιασε» ποιόν όμως, έμενε να διαπιστωθεί τα επόμενα εικοσιτετράωρα. Η λέξη οργή είναι μάλλον ανεπαρκής για να εκφράσει τα συναισθήματα που πρέπει να προκάλεσε στον Πάουελ η «αυθάδεια» του Τούρκου ομολόγου του. Η αμερικανική πρεσβεία ενημερώθηκε αμέσως από την Ουάσινγκτον και ο

πρέσβης, Έρικ Έντελμαν, έκανε τα δικά του τηλεφωνήματα στο τουρκικό ΥΠΕΞ, εξηγώντας πώς πρέπει να μιλά κανείς απέναντι στον υπουργό εξωτερικών της μοναδικής υπερδύναμης.

Παρόμοιες εντάσεις στις σχέσεις της Άγκυρας με την Ουάσινγκτον πυροδοτήθηκαν αρκετές φορές μέσα στο 2004, ακόμη και για περιστατικά που δεν σχετίζονταν άμεσα με τους Κούρδους ή με το καθεστώς του Κιρκούκ. Όταν τα αμερικανικά κατοχικά στρατεύματα ισοπέδωσαν τη Φαλούτζα, αφήνοντας πίσω τους περισσότερους από χίλιους νεκρούς, ήταν η σειρά του Τούρκου πρωθυπουργού να σηκώσει το ακουστικό και να διαμαρτυρηθεί στην Ουάσινγκτον –αυτή τη φορά, στον ίδιο τον αντιπρόεδρο, Ντικ Τσέινι. Πριν προλάβουν οι Αμερικανοί αξιωματούχοι να συνέλθουν από τη νέα «αυθάδεια» της Άγκυρας, ήρθε και δεύτερο χτύπημα. Ο επικεφαλής της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της τουρκικής Εθνοσυνέλευσης χαρακτήρισε τις επιχειρήσεις στη Φαλούτζα «γενοκτονία». Στο ίδιο μήκος κύματος, η Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων, που ελέγχεται από το τουρκικό κράτος, εξηγούσε σε ανακοίνωσή της ότι «η σφαγή παιδιών και αθώων ανθρώπων αποτελεί ντροπή και έγκλημα κατά της ανθρωπότητας»!

«Γενοκτονία», «σφαγή», «έγκλημα κατά της ανθρωπότητας»... βαριές κουβέντες απέναντι σε μια χώρα που χαρακτηρίζεται «στρατηγικός σύμμαχος της Τουρκίας». Κουβέντες τις οποίες η Ουάσινγκτον δεν φαίνεται ότι θα ξεχάσει εύκολα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

«Unutma» γράφουν οι αφίσες των Τούρκων εθνικιστών κάθε φορά που αναζωπυρώνονται οι συζητήσεις για το Κυπριακό. Σε ελεύθερη μετάφραση «Δεν ξεχνώ!» Τον γνώριμο τίτλο της αφίσας συνοδεύουν φωτογραφίες Τουρκοκυπρίων που σφαγιάστηκαν από Ελληνοκύπριους στα γεγονότα της δεκαετίας του '60. Φωτογραφίες που δεν θα βρεις ποτέ στα ελληνικά βιβλία για την Κύπρο. Εικόνες από την περίοδο που οι Τούρκοι αποκαλούν «τα ματωμένα Χριστούγεννα του 1963».

Η πρώτη αντίδραση των Ελλήνων στο θέαμα αυτών των προπαγανδιστικών συνθημάτων είναι συνήθως οργισμένη. «Οι εισβολείς της Κύπρου βγαίνουν κι από πάνω». Μόνο αν αποστασιοποιηθείς για λίγο από τα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια και τα δηλητηριώδη σχόλια του ελληνικού Τύπου, μπορείς να διαπιστώσεις το «μεγαλείο» και τη φαρσοκωμωδία που χαρακτηρίζει ορισμένες φορές τις σχέσεις Αθήνας-Άγκυρας-Λευκωσίας. Τρεις λαοί φωνάζουν το ίδιο σύνθημα: Δεν ξεχνώ. Και διεκδικούν για λογαριασμό τους την απόλυτη δικαίωση από την ιστορία.

Η συντριπτική πλειοψηφία των Τούρκων ενηλικιώθηκε πιστεύοντας ότι η εισβολή της Κύπρου αποτελούσε τη μοναδική απάντηση στη σφαγή των Τουρκοκυπρίων. Γι' αυτούς, το κυπριακό πρόβλημα ξεκινά κάπου στο 1963. Οι Έλληνες και οι Κύπριοι από την πλευρά τους, θυμούνται μόνο όσα συνέβησαν μετά το 1974. Η συλλογική ιστορική μνήμη σπάνια προχωρά πιο πίσω.

Δεν είναι στις προθέσεις αυτού του κειμένου να εξετάσει ποια πλευρά έχει δίκιο. Οι «σφαγείς» και οι «εισβολείς» είναι γνωστοί και τα μερίδια της ευθύνης τους αναγνωρισμένα σε διεθνές επίπεδο. Το «Unutma» και το «Δεν ξεχνώ» έρχονται απλώς να υπενθυμίσουν το καθεστώς άγνοιας στο οποίο στηρίζονται ακόμα οι ελληνοτουρκικές σχέσεις. Άγνοια για τις αντιλήψεις, τις συνήθειες και τους φόβους του γείτονα. Άγνοια, η οποία γίνεται επικίνδυνη, όταν φτάνει στα κυβερνητικά κλιμάκια. Οι ευθύνες γι' αυτή την κατάσταση βαρύνουν εξίσου και τις δυο πλευρές. Για έναν Έλληνα ανταποκριτή στην Κωνσταντινούπολη όμως, ο οποίος παρακολουθεί τις εξελίξεις στην Τουρκία και έχει τη δυνατότητα να δει πώς φτάνουν να παρουσιάζονται στην χώρα του, η κριτική πρέπει να αρχίσει από την Ελλάδα. Αφορμή και πάλι το Κυπριακό.

Σεπτέμβριος 2004: Ένας νεαρός Τουρκοκύπριος, ονόματι Ραούφ Κουρσάτ, περιμένει υπομονετικά στην ουρά για την έκδοση ελληνοκυπριακού διαβατηρίου –είναι ο εγγονός του Ραούφ Ντενκτάς. «Ήθελα να σπουδάσω στο Λονδίνο και, ως πολίτης της ΕΕ, μπορώ να πληρώσω μόνο το 1/10 των διδάκτρων», απαντά απολογητικά στους Τούρκους δημοσιογράφους. «Το παιδί με είχε ρωτήσει και του είχα πει ναι» προσθέτει ο πάλαι ποτέ παντοδύναμος ηγέτης των Τουρκοκυπρίων. Μόνο που δεν φαίνεται να πείθει πια ούτε τους πλέον ένθερμους υποστηρικτές του.

Ο άνθρωπος που έσερνε στα βήματά του τις κυβερνήσεις Οζάλ και Ντεμιρέλ, κινητοποιώντας στρατιωτικούς και διπλωματικούς μηχανισμούς στην Άγκυρα, τώρα στέλνει τον εγγονό του στη Βρετανία σαν Ελληνοκύπριο. Αυτός ο παντοδύναμος ηγέτης, μετά το δημοψήφισμα στην Κύπρο, περιφέρει το χαμένο του μεγαλείο σε ασήμαντα τουρκικά πανεπιστήμια προσπαθώντας μάταια να γεμίσει κανένα αμφιθέατρο. Οι δηλώσεις του καταγράφονταν μόνο σε μονόστηλα της «κεντροαριστερής-κεμαλικής» εφημερίδας *Cumhuriyet*. Προκειμένου μάλιστα να κερδίσει μερικά λεπτά δημοσιότητας δέχτηκε να πρωταγωνιστήσει ακόμη και σε ένα τουρκικό σίριαλ: στην *Κοιλιάδα των Λύκων*.

Και όταν, ένας δημοσιογράφος της *Hürriyet* τον ρώτησε πώς έφτασε να πρωταγωνιστεί σε τηλεοπτικές σειρές, η απάντησή του ήταν πραγματικά σπαραξικάρδια: «Τι να κάνω; Συνεχώς εξηγώ το Κυπριακό, αλλά τα τουρκικά ΜΜΕ δεν το αναφέρουν. Βρήκα λοιπόν την ευκαιρία να το κάνω σε αυτή την τηλεοπτική σειρά, την οποία παρακολουθούσα κι εγώ όταν είχα χρόνο. Μέσα από το ρόλο μου, στον οποίο υποδύομαι τον εαυτό μου, δηλαδή τον πρόεδρο της ΤΔΒΚ, αναφέρθηκα εκτενώς στο Κυπριακό».

Η παρουσία του Ντενκτάς στην *Κοιλιάδα των Λύκων* ήταν απλώς το τελευταίο επεισόδιο στο σίριαλ της πολιτικής του αποκαθήλωσης. Η τουρκική κυβέρνηση είχε φροντίσει από καιρό να τον ωθήσει στο περιθώριο. «Δεν είστε σε θέση να εξάγετε ούτε ένα καφάσι πορτοκάλια» του είχε πει ο Αμπντουλάχ Γκιουλ –δήλωση που πριν από μερικά χρόνια θα αρκούσε για να απομακρύνει από τη θέση του τον επικεφαλής της τουρκικής διπλωματίας. «Αν δεν σας αρέσουμε να μην μας είχατε αναγνωρίσει ως κράτος» απαντούσε ο Ραούφ Ντενκτάς, καταλαβαίνοντας και ο ίδιος ότι το επιχείρημα του ήταν επιεικώς παράλογο.

Είχα την τύχη και την ατυχία να νιώσω την αντιπαλότητα του Ραούφ Ντενκτάς με την τουρκική κυβέρνηση περιμένοντας τον Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν για μια συνέντευξη στην Ελληνική Υπηρεσία του BBC. Θα έστελνε το πρώτο του μήνυμα στην ελληνική κυβέρνηση που προέκυψε από τις εκλογές του Μαρτίου του 2004. Το μυαλό του όμως ήταν στην Κύπρο.

Ο Ντενκτάς είχε φτάσει την ίδια ημέρα στην Άγκυρα επιχειρώντας μια τελευταία επίδειξη ισχύος. Ανέμενε ότι χιλιάδες αυτοκίνητα από ολόκληρη τη χώρα θα τον υποδεχτούν στο αεροδρόμιο της Άγκυρας σχηματίζοντας ουρές χιλιομέτρων. Αντ' αυτού τον περίμενε ένα συνονθύλευμα ακροδεξιών και ξεχασμένων μελών της αντιπολίτευσης, που έβλεπαν τις ελπίδες τους για επιστροφή στην εξουσία να εξανεμίζονται.

Αναγκάστηκα να περιμένω για ώρες έξω από την πόρτα του πρωθυπουργικού γραφείου, καθώς ο Ερντογάν και ο Ντενκτάς έδιναν μια από τις τελευταίες προσωπικές μάχες τους. Η οργή ήταν χαραγμένη στα πρόσωπα των συμβούλων του Τούρκου πρωθυπουργού που στέκονταν έξω από την πόρτα. Ο Τουρκοκύπριος ηγέτης ήταν γι' αυτούς κόκκινο πανί. Ο υπ' αριθμόν ένα αντίπαλος του πρωθυπουργού. «Σε λίγο θα δουν με ποιους έχουν να κάνουν», μου είπε ένας από τους στενότερους συνεργάτες του πρωθυπουργού. Σκεφτόταν προφανώς τις επερχόμενες τοπικές εκλογές, που για ορισμένους είχαν λάβει χαρακτήρα δημοψηφίσματος. Αντί να εκλέξει δημάρχους και κοινοτάρχες, η κυβέρνηση Ερντογάν περίμενε την ανανέωση της λαϊκής εντολής για να παρουσιαστεί ενώπιον των εσωτερικών και εξωτερικών της αντιπάλων. Και την πήρε.

Όσοι παρακολουθούσαν τις στιχομυθίες του Ερντογάν και του Ντενκτάς θα μπορούσαν να έχουν διαγνώσει αρκετούς μήνες νωρίτερα τα σημάδια της σύγκρουσης. Θα μπορούσαν μάλιστα να προβλέψουν με σχετική βεβαιότητα ότι ο Τουρκοκύπριος ηγέτης θα είναι ο μεγάλος ηττημένος. Όλοι πίστευαν ότι ο Ερντογάν δεν θα μπορούσε να αντιμετωπίζει με τέτοια θρασύτητα τον Ντενκτάς, εάν δεν είχε τη στήριξη ή έστω την ανοχή και άλλων κέντρων εξουσίας. Όλοι; Όχι ακριβώς. Όταν η Ελλάδα κατάλαβε επιτέλους ότι αυτή η σύγκρουση δεν αποτελούσε άλλη μια μπλόφα της τουρκικής διπλωματίας, ήταν πολύ αργά. Η Τουρκία, όπως αρεσκόταν να λέει ο ίδιος ο Ερντογάν, βρισκόταν ήδη ένα βήμα μπροστά στις διαπραγματεύσεις για το Κυπριακό. Ίσως, όπως αποδείχτηκε στη συνέχεια, να μην είχε κερδίσει τον πόλεμο, αλλά είχε κερδίσει μια σημαντική μάχη στον πόλεμο των εντυπώσεων.

Η σύγκρουση Ερντογάν-Ντενκτάς αποτέλεσε ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα της αδυναμίας μας να κατανοήσουμε τις αλλαγές που συντελέστηκαν για

μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο στην Άγκυρα –ασχέτως με το ποια θα είναι στο μέλλον η στάση της Τουρκίας στο Κυπριακό. Εκεί όμως που φαίνεται να χάνουμε ως χώρα κάθε αναλυτική ικανότητα είναι τα ζητήματα που αφορούν τον τουρκικό στρατό...

Απρίλιος 2004: Οι Τούρκοι στρατιωτικοί συντάκτες που παρακολουθούν την καθιερωμένη σύνοδο του Συμβουλίου Εθνικής Ασφαλείας διαβάζουν το ανακοινωθέν που διανέμεται: «Είναι αρμοδιότητα της τουρκικής κυβέρνησης να αποφασίσει αν και πώς θα θέσει σε εφαρμογή τις απαιτούμενες διαδικασίες, ώστε να τεθεί σε εφαρμογή το σχέδιο Ανάν». Ο στρατός ένιπτε τας χείρας του για την Κύπρο, μεταφέροντας την αρμοδιότητα της λήψης αποφάσεων στην κυβέρνηση Ερντογάν. Περισσότερο όμως από αυτά που έλεγε η ανακοίνωση, προκαλούσε έκπληξη το τι δεν έλεγε. Για πρώτη φορά σε διάστημα αρκετών μηνών, οι στρατηγοί εξέδιδαν μια ανακοίνωση για το Κυπριακό, στην οποία δεν αναφερόταν το όνομα του Ραούφ Ντενκτάς. Είχαν πει «ναι» στο σχέδιο Ανάν και είχαν ξεχάσει τον άνθρωπό τους στο νησί.

Ωστόσο, ορισμένα ελληνικά μέσα ενημέρωσης φαίνεται ότι κατάλαβαν κάτι εντελώς διαφορετικό. «Όχι των στρατηγών στο σχέδιο Ανάν», μετέδιδε το ίδιο βράδυ ένα από τα μεγαλύτερα τηλεοπτικά κανάλια. Ακόμη και το απόγευμα της 5ης Απριλίου του 2004 λοιπόν, όταν το Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας «άδειασε» τον Ντενκτάς, δίνοντας στην κυβέρνηση Ερντογάν το πράσινο φως να χειριστεί το Κυπριακό κατά το δοκούν, ορισμένοι έμειναν προσηλωμένοι στις παλιές εκτιμήσεις.

Η ανάλυση των βαθύτερων αιτιών που οδήγησαν την Άγκυρα να εγκαταλείψει τον Ντενκτάς και ό,τι αυτός εκπροσωπούσε για το Κυπριακό, θα απαιτούσε το μουντζούρωμα εκατοντάδων ακόμα σελίδων. Πολλοί θα υποστήριζαν μάλιστα ότι το πνεύμα της πολιτικής Ντενκτάς μπορεί ανά πάσα στιγμή να νεκραναστηθεί για να εξυπηρετήσει τις ανάγκες της Άγκυρας. Το πραγματικό ερώτημα που μας απασχολεί εδώ είναι γιατί στην Ελλάδα είχαμε σχηματίσει αυτήν τη λαθεμένη εντύπωση σχετικά με τις επόμενες κινήσεις της Τουρκίας. Ίσως, θα εξηγήσουν ορισμένοι, γιατί είχε διακοπεί η ροή πληροφοριών από την Τουρκία προς την Ελλάδα. Ίσως, γιατί αυτή η ροή δεν υπήρξε ποτέ.

Τα ελληνικά μέσα ενημέρωσης έχουν επιδείξει τρομακτική ανικανότητα να μεταφέρουν πρωτογενείς ειδήσεις από την αντίπερα όχθη του Αιγαίου. Οι ανταποκριτές, εκτός του ότι είναι ελάχιστοι αναλογικά με τη σημασία των ελληνοτουρκικών σχέσεων, μπαίνουν στο περιθώριο όταν οι ειδήσεις αποκτούν πολιτική βαρύτητα. Σε περιόδους κρίσης σχεδόν δεν υπάρχουν. Τότε οι ειδήσεις για την Τουρκία γράφονται από τους εκατοντάδες «τουρκολόγους» της Αθήνας. Όταν τα κορυφαία ΜΜΕ του πλανήτη, από τον *Economist* και την *Washington Post* μέχρι το CNN και το Al Jazeera, εμπιστεύονται τους ανταποκριτές και τους απεσταλμένους τους για να αναλύσουν τις εξελίξεις, τα «μεγάλα μαγαζιά» στην Ελλάδα εμπιστεύονται συνήθως τους εσωτερικούς τους συντάκτες.

Προς αποφυγήν παραξηγήσεως θα πρέπει να σημειωθεί ότι το ίδιο ακριβώς κάνουν και τα τουρκικά μέσα ενημέρωσης. Οι τουρκικές αναλύσεις για τις εξελίξεις στην Ελλάδα γράφονται από ανθρώπους που σπάνια βγαίνουν από το γραφείο τους και ακόμα σπανιότερα επισκέπτονται την Ελλάδα. Και στις δυο περιπτώσεις, σημασία δεν έχει να βρίσκεσαι πλησίον των εξελίξεων, αλλά όσο πιο κοντά γίνεται στη Βασιλίσσης Σοφίας και την Τσάνκαγια (την περιοχή της Άγκυρας όπου συγκεντρώνονται τα περισσότερα κυβερνητικά κτήρια). Είπαμε όμως: τώρα θα κρίνουμε την Ελλάδα.

Αρκετά από τα γνωστότερα ελληνικά μέσα ενημέρωσης δεν έχουν καν ανταποκριτή στην Τουρκία, ενώ πολλές φορές οι Έλληνες αρχισυντάκτες αναθέτουν στους ανταποκριτές

τους από την Κύπρο να καλύψουν τις εξελίξεις στην Τουρκία. Είναι λοιπόν αναμενόμενο ότι, είτε από λάθος είτε από εθνικιστικό πάθος, αρκετές από τις πληροφορίες μεταφέρονται αποσπασματικά ή διαστρεβλωμένες. Οι δηλώσεις ακροδεξιών πολιτικών ή ακαδημαϊκών (όπως, λόγου χάρη, του ανεκδιήγητου πρώην πρύτανη του Πανεπιστημίου Κωνσταντινούπολης Κεμάλ Αλεμντάρογλου, που απειλούσε με εισβολή στην Ελλάδα) συχνά παρουσιάζονται σαν θέσεις του τουρκικού κατεστημένου. Ο Έλληνας αναγνώστης θα πληροφορηθεί αμέσως τις εμπρηστικές δηλώσεις του ακροδεξιού Ντεβλέτ Μπαχτσελί εναντίον της ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη. Θα μάθει όμως με μεγάλη καθυστέρηση ότι τουρκικές οργανώσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατάθεσαν αγωγή εναντίον του Μπαχτσελί, επειδή πρόσβαλε τους «Έλληνες φίλους». Δεν ήταν λίγες οι φορές που μηνύματα φιλίας του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν (έστω και ρητορικά) περνούσαν από το χαλασμένο τηλέφωνο των ελληνικών ΜΜΕ και παρουσιάζονταν ως «απειλές της Άγκυρας».

Εξίσου μεροληπτική είναι και η κάλυψη των διαφορών στο Αιγαίο. Το ελληνικό κοινό ενημερώνεται σπάνια για τις τουρκικές καταγγελίες περί ελληνικών παραβιάσεων στο Αιγαίο. Και, όταν τέτοια κείμενα φτάνουν στα πιεστήρια, έχουν συνήθως τίτλους όπως: «Οι Τούρκοι ζητάνε και τα ρέστα». Αντίστοιχα, όπως θα δούμε, η συχνότητα με την οποία οι Έλληνες αναγνώστες μαθαίνουν για τις τουρκικές παραβιάσεις σπάνια σχετίζεται με τον πραγματικό αριθμό αυτών των παραβιάσεων.

Το Μάιο του 2005 το Αρχηγείο Τακτικής Αεροπορίας στη Λάρισα παρουσίασε έκθεση για τον αριθμό των τουρκικών παραβιάσεων στο Αιγαίο. Σύμφωνα με τα στοιχεία της, στο πρώτο πεντάμηνο του 2005 είχαν σημειωθεί 830 παραβιάσεις, ενώ στο πρώτο πεντάμηνο του 2003 είχαν σημειωθεί 1.625. Από το 2003 έως το 2005 λοιπόν, οι παραβιάσεις είχαν μειωθεί σχεδόν στο μισό (το 2004 δεν προσφέρει ενδεικτική εικόνα, δεδομένου ότι θεωρείται χρονιά «ολυμπιακής εκκευρίας»). Πώς όμως κάλυψε ο ελληνικός Τύπος αυτή τη μείωση; Η απλούστερη μέθοδος για να το διαπιστώσει κάποιος είναι να επισκεφτεί τις ηλεκτρονικές σελίδες των ελληνικών εφημερίδων και να βάλει στη μηχανή αναζήτησης τη λέξη «παραβιάσεις». Στη συνέχεια να εξετάσει ένα προς ένα τα κείμενα, προκειμένου να διαπιστώσει σε πόσα από αυτά υπάρχουν πληροφορίες για την είσοδο τουρκικών μαχητικών στον ελληνικό εναέριο χώρο. Πρόκειται φυσικά για απλοϊκή μέθοδο, που δεν διεκδικεί τον τίτλο επιστημονικής έρευνας. Ας ρίξουμε όμως μια ματιά στα αποτελέσματα.

Η εφημερίδα *Τα Νέα* στο πρώτο πεντάμηνο του 2005 φιλοξένησε 11 κείμενα στα οποία ανακοινώνονταν τουρκικές παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου. Ακριβώς 11 κείμενα είχε φιλοξενήσει και στην αντίστοιχη περίοδο του 2003, όταν οι παραβιάσεις ήταν περίπου διπλάσιες. Η *Ελευθεροτυπία* αναφέρθηκε 28 φορές σε παραβιάσεις στο πρώτο πεντάμηνο του 2003 και 43 φορές στους πρώτους πέντε μήνες του 2005. Εδώ η σχέση ήταν αντιστρόφως ανάλογη: υποδιπλασιασμός των παραβιάσεων, διπλασιασμός των αναφορών. Αντίστοιχα στην *Καθημερινή*, οι αναφορές έφτασαν από 11 το 2003 τις 34 το 2005. Τριπλασιασμός! Παρόμοια συμπεράσματα θα μπορούσαν να προκύψουν από το σύνολο σχεδόν των ελληνικών έντυπων και ηλεκτρονικών μέσων ενημέρωσης. (Η επιλογή των συγκεκριμένων εφημερίδων έγινε με μοναδικό κριτήριο τις ευκολίες που παρέχουν οι μηχανές αναζήτησης στις ηλεκτρονικές τους σελίδες.)

Αν δεχτούμε όμως ότι αυτή η απλοϊκή έρευνα μπορεί να δώσει έστω και μια αχνή εικόνα της πραγματικότητας, τα συμπεράσματα που προκύπτουν είναι ανησυχητικά. Σε περιόδους ελληνοτουρκικής φιλίας, όπως το πρώτο πεντάμηνο του 2003, οι αναφορές σε παραβιάσεις στο Αιγαίο μειώνονται, ενώ όταν οι σχέσεις των δυο χωρών αντιμετωπίζουν προβλήματα, οι αναφορές αυξάνονται. Το τι κάνουν οι Τούρκοι πιλότοι την ίδια περίοδο

δείχνει να μας αφήνει παγερά αδιάφορους. Δεν μπορούμε φυσικά να αποδώσουμε ευθύνες γ' αυτή την κατάσταση στους δημοσιογράφους –εκτός αν υποθέσουμε ότι κάθονται με κιάλια στα ελληνικά νησιά και μετράνε τα τουρκικά F-16. Σε κάθε περίπτωση πάντως, είναι προφανές ότι υπήρχε αναντιστοιχία ανάμεσα στο μήνυμα που έφτανε στην κοινή γνώμη και τα πραγματικά γεγονότα.

Εξίσου ανεπαρκής, αν όχι ύποπτος, είναι και ο τρόπος με τον οποίο οι ελληνικές πηγές χρησιμοποιούν λέξεις όπως «πρόκληση» και «κλιμάκωση της αδιαλλαξίας». Κάθε χρόνο Τούρκοι αξιωματούχοι μεταβαίνουν στα κατεχόμενα και διαβάζουν σχεδόν πανομοιότυπα κείμενα σχετικά με την εισβολή –την οποία οι ίδιοι αποκαλούν «ειρηνευτική αποστολή»... Με την ίδια θρησκευτική ευλάβεια, τα ελληνικά ΜΜΕ συνήθιζαν μέχρι πριν από μερικά χρόνια να χαρακτηρίζουν αυτές τις δηλώσεις «κλιμάκωση της τουρκικής αδιαλλαξίας». Το να μιλάς για αδιαλλαξία είναι ένα θέμα και για κλιμάκωση ένα άλλο. Έναν αξιωματούχο που διαβάζει κάθε χρόνο την ίδια ανακοίνωση μπορείς να τον κατηγορήσεις ίσως για τεμπελιά. Όχι όμως για κλιμάκωση.

Όταν αυτού του είδους η αντιμετώπιση των γεγονότων χαρακτηρίζει και τις δυο πλευρές του Αιγαίου, είναι εύκολο να καταλάβει κάποιος πώς ένα ασήμαντο περιστατικό μπορεί να γιγαντωθεί και να μετατραπεί σε πραγματική κρίση. Η επίσκεψη που πραγματοποίησε ο Έλληνας υπουργός εξωτερικών Πέτρος Μολυβιάτης στην Άγκυρα τον Απρίλιο του 2005 αποτέλεσε χαρακτηριστικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο κάθε πλευρά κλείνει τα μάτια και τα αυτιά στις πληροφορίες και τις απόψεις που φτάνουν από την άλλη, και στηρίζεται αποκλειστικά στις δικές της πηγές (συνήθως στρατιωτικές) για να περιγράψει την κατάσταση.

Όσο ο Έλληνας υπουργός βρισκόταν στην Άγκυρα, συνέβησαν δύο περιστατικά: Στη Σχολή Ευελπίδων στην Αθήνα κάποιοι βεβήλωσαν μια τουρκική σημαία, ενώ την ίδια ακριβώς στιγμή ένα ελληνικό ψαροκάικο ανοιγόταν προς τα Ίμια, σε μια περιοχή που αμφισβητείται από την Τουρκία. Εδώ το ποιος έχει δίκιο και το ποιος «προκαλεί» είναι και πάλι δύο εντελώς διαφορετικά ζητήματα. Δεδομένου ότι τα Ίμια είναι ελληνικά βάσει διεθνών συνθηκών και ότι η ελληνική πλευρά ζήτησε συγγνώμη για το περιστατικό με τη σημαία, μπορούμε να πούμε ότι η Ελλάδα «είχε δίκιο». Ένας εξωτερικός παρατηρητής όμως, που θα διάβαζε τα δελτία ξένων ειδησεογραφικών πρακτορείων, θα συμπεραινε ότι η Ελλάδα μοιράζεται την ευθύνη για την ένταση που προκλήθηκε στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Και αυτό, γιατί η δράση που προκάλεσε την αντίδραση της Τουρκίας (δικαιολογημένη ή μη) προήλθε από την Ελλάδα και μάλιστα σε μια πολύ κρίσιμη χρονική περίοδο. Παραθέτουμε τώρα μερικούς τίτλους εφημερίδων για να δούμε πώς αντιμετωπίστηκε το θέμα στην Ελλάδα:

«Υποδοχή με προκλήσεις στο Αιγαίο»

«Διπλό χτύπημα Τούρκων στο Αιγαίο και στην... υποδοχή Μολυβιάτη»

«Συγγνώμη εμείς, πάλι Ίμια αυτοί...»

«(Η Τουρκία) Έστησε κρίση για να επιβάλει συνδιαχείριση στο Αιγαίο»

Στην Ελλάδα, το περιστατικό χαρακτηρίστηκε ως μια από τις σημαντικότερες «υποχωρήσεις» του Πέτρου Μολυβιάτη, ο οποίος κατηγορήθηκε ότι δεν ύψωσε, ως όφειλε, το ανάστημά του απέναντι στην Άγκυρα και αποδέχτηκε την «πολιτική του ρεβόλβερ» που άσκησε η Τουρκία. Πώς αντιμετώπισε όμως ο τουρκικός Τύπος το ίδιο περιστατικό;

Η εφημερίδα *Vatan* υποστήριξε ότι «η ελληνική πλευρά επιχείρησε να πάρει τη ρεβάνς» για προηγούμενο περιστατικό στα Ίμια και, επικαλούμενη διπλωματικές πηγές, χαρακτήρισε το περιστατικό «σχεδόν προβοκάτσια». «Μήπως έγινε σαμποτάζ;»

αναρωτιόταν και ο διπλωματικός συντάκτης της *Milliyet* Ουτκού Τσακίροζερ, ενώ η *Sabah* έκανε λόγο για «τεχνητή κρίση», την οποία δημιούργησαν τα ελληνικά ΜΜΕ δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα σε «συνηθισμένα» γεγονότα. Πάντως, το πιο ενδιαφέρον δημοσίευμα μάλλον ανήκει στον αρχισυντάκτη της *Hürriyet* Ερτογρούλ Οζκιόκ, ο οποίος αναφέρθηκε στο «βαθύ κράτος» της Ελλάδας, το οποίο, όπως είπε, ανέλαβε για λίγες ώρες τον έλεγχο της κατάστασης, προκειμένου να υποσκάψει την επίσκεψη Μολυβιάτη. «Μήπως όλη αυτή η ένταση προκλήθηκε γιατί κάποιος ήθελε να απομακρύνουν τον Έλληνα υπουργό εξωτερικών από τη θέση του;» ρωτούσε ο Τούρκος δημοσιογράφος.

Μέσα σε αυτό το ψυχροπολεμικό κλίμα, στους αναγνώστες στην Ελλάδα και την Τουρκία δεν έφτασε ποτέ το σύνολο των πληροφοριών που θα τους επέτρεπε να σχηματίσουν πλήρη εικόνα των εξελίξεων. Γιατί, πολύ απλά, δεν υπήρξαν σαφείς απαντήσεις σε ορισμένα στοιχειώδη ερωτήματα: Ήταν ελληνική η ψαρόβαρκα που ανοίχτηκε πρώτη στη συγκεκριμένη περιοχή; Αν ναι, κάθε πότε συμβαίνει αυτό και πώς αντιδρούν κάθε φορά οι τουρκικές ακταιωροί; Οι απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα δεν απαιτούν βαθυστόχαστες αναλύσεις. Απαιτούν πρόσβαση σε απλές πληροφορίες, οι οποίες όμως είτε δεν δόθηκαν ποτέ στο ελληνικό και το τουρκικό κοινό είτε δόθηκαν αποσπασματικά. Έτσι, ο Έλληνας αναγνώστης έμεινε με την εντύπωση ότι μια τουρκική ακταιωρός προσέγγισε ξαφνικά τα Ίμια, ενώ ο Τούρκος πιστεύει ότι οι Έλληνες επέλεξαν την ημέρα της επίσκεψης Μολυβιάτη για να καταστρέψουν μια τουρκική σημαία και να στείλουν μια ψαρόβαρκα δίπλα στα «Καρντάκ». Οι δυο πλευρές συμφώνησαν μόνο στο γεγονός ότι το «βαθύ κράτος» υπέσκαψε την ελληνοτουρκική προσέγγιση.

Όσα βιβλία κι αν γραφτούν, όσες αναλύσεις κι αν γίνουν εξηγώντας τους μηχανισμούς δημιουργίας στερεοτύπων στις δύο πλευρές του Αιγαίου, δεν μπορείς να νιώσεις τον παραλογισμό του ελληνοτουρκικού «Ψυχρού Πολέμου», αν δεν ζήσεις τουλάχιστον μερικούς μήνες στην Τουρκία. Αν δεν περάσεις την 29η Οκτωβρίου (μία ημέρα μετά την ελληνική εθνική γιορτή) βλέποντας τις σημαίες και τις παρελάσεις για την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας, ύστερα από την «απελευθέρωση της χώρας από τον ιμπεριαλιστικό ζυγό» –αυτό που εμείς ονομάζουμε Μικρασιατική Καταστροφή. Αν δεν ακούσεις ανθρώπους από την Τραπεζούντα να σου περιγράφουν πώς τους απειλούσαν να φάνε το φαΐ τους, όταν ήταν παιδιά, γιατί αλλιώς θα ερχόταν να τους πάρει ο... Μακάριος.

Εδώ βρίσκεται ίσως και ένα μυστικό της ψυχοσύνθεσης του Τούρκου, το οποίο, αν δεν το καταλάβουμε, κινδυνεύουμε να μείνουμε για πάντα στο σκοτάδι. Οι Τούρκοι φοβούνται την παρουσία των Ελλήνων, όπως και οι Έλληνες τους Τούρκους. Ακούγεται τόσο παράλογο όσο και το γεγονός ότι οι Γαλάτες φοβούνταν μην τους πέσει ο ουρανός στο κεφάλι, αλλά είναι πέρα για πέρα αληθινό. Αυτοί οι 70 εκατομμύρια «βάρβαροι», «φονταμενταλιστές» και «επεκτατικοί Τουρκαλάδες» θεωρούν την Ελλάδα μια από τις σημαντικότερες απειλές για την εθνική ασφάλεια και την εδαφική ακεραιότητα της χώρας τους. Σε έρευνα που δημοσίευσε η εφημερίδα *Vatan* τον Οκτώβριο του 2004, η Ελλάδα καταλαμβάνει τη δεύτερη θέση στη λίστα με τις πιο «τρομακτικές» χώρες με ποσοστό 16,6 %, έναντι 26,1% των ΗΠΑ. Η δημοσκόπηση αυτή, όπως και πολλές άλλες που έχουν δει το φως της δημοσιότητας τα τελευταία χρόνια, απειλούν να τινάξουν στον αέρα το ελληνικό εθνικιστικό οικοδόμημα που θέλει τους γείτονες ανθρωπόμορφα αρπακτικά. Ο «άμοιρος» Έλληνας εθνικιστής, όχι μόνο καλείται να ζήσει χωρίς βαρβάρους χάριν της ελληνοτουρκικής προσέγγισης, αλλά θα πρέπει τώρα να συνειδητοποιήσει ότι τόσα χρόνια ο ίδιος ήταν ο «βάρβαρος» στα μάτια του προαιώνιου αντιπάλου του.

Ακόμη και σήμερα, περισπούδαστοι Τούρκοι αναλυτές και ακαδημαϊκοί μιλούν για τον κίνδυνο «ελληνικής εισβολής», προειδοποιούν για «την απειλή που δέχεται η Τουρκία από τα ελληνικά εξοπλιστικά προγράμματα» και ανατριχιάζουν με την ιδέα διάλυσης της περίφημης τουρκικής στρατιάς του Αιγαίου. Μόλις πριν από μία δεκαετία, όταν η Ελλάδα υπέγραψε συμφωνία στρατιωτικής συνεργασίας με τη Συρία, σοβαροί σχολιαστές μιλούσαν για τον «ελληνο-συριακό άξονα» που απειλεί την Τουρκία. Ο γνωστός εμπειρογνώμονας Σουκρού Ελεκντάγ, σε σειρά άρθρων του που δημοσιεύτηκε στη *Milliyet* το Δεκέμβριο του 1994 έφτασε στο σημείο να προτείνει την υιοθέτηση του «δόγματος των δυόμισι πολέμων» (*ikibuçuk savas stratejisi*). Ουσιαστικά, ο Ελεκντάγ καλούσε την Τουρκία να αυξήσει τις αμυντικές της δαπάνες και να προετοιμαστεί για την παράλληλη διεξαγωγή δυο πολέμων (απέναντι στην Ελλάδα και τη Συρία) και μισού (απέναντι στο ΡΚΚ, το οποίο σύμφωνα με το σενάριό του θα λειτουργούσε ως πέμπτη φάλαγγα στον «άξονα Αθήνας-Δαμασκού»). Οι σοβαροί ξένοι αναλυτές μειδιούσαν ακούγοντας το σενάριο ότι η Ελλάδα και η Συρία συνωμοτούν εναντίον της Τουρκίας. Στην Άγκυρα όμως το σενάριο αυτό, όπως και πολλά ακόμα που ακολούθησαν, προωθήθηκαν στην κοινή γνώμη από τα τρομολαγνικά δημοσιεύματα του Τύπου.

Η Τουρκία εξακολουθεί να ζει με το περιβόητο «σύνδρομο των Σεβρών» και οι Έλληνες έχουν δυστυχώς τιμητική θέση στους εθνικούς τους φόβους. Για τους Τούρκους, η ομώνυμη συνθήκη, αν και δεν ευοδώθηκε, ήρθε να συμβολίσει τον κατακερματισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και την τουρκική εθνική αντίσταση απέναντι στις «ξένες ιμπεριαλιστικές δυνάμεις». Ο κεμαλισμός υιοθέτησε την οθωμανική αντίληψη των εξωτερικών απειλών και της εσωτερικής προδοσίας, ορισμένα στοιχεία της οποίας φτάνουν αυτούσια ως τις μέρες μας. Σε αυτό το σκηνικό λοιπόν, η Ελλάδα (όπως και άλλες χώρες) έπαιξε συχνά το ρόλο της εξωτερικής απειλής, ενώ οι Κούρδοι και το πολιτικό Ισλάμ κλήθηκαν να ενσαρκώσουν την «εσωτερική απειλή».

Πολλές φορές βέβαια, ο φόβος για τις εξωτερικές απειλές συγχέεται με το φόβο για τις εσωτερικές. Όπως εξηγούν οι Ντίτριχ Γιουνγκ και Βολφάνγκο Πίκολι στο βιβλίο τους *Turkey at the Crossroads* (Η Τουρκία σε σταυροδρόμι), «το τουρκικό κατεστημένο εξακολουθεί να συνδέει το πολιτικό Ισλάμ και τον εθνικισμό των Κούρδων με ξένες παρεμβάσεις. Η διάκριση μεταξύ εσωτερικών και εξωτερικών απειλών γίνεται δυσδιάκριτη και η απειλή που δέχεται το κεμαλικό μονοπώλιο εξουσίας από τουρκικές αντι-ελίτ εκλαμβάνεται ως απειλή της εθνικής ασφάλειας από ξένες χώρες».

Σε αυτό το πλαίσιο μπορεί να εξηγήσει κάποιος τη λυσσαλέα αντίδραση που προκάλεσε στην τουρκική κοινή γνώμη η ελληνική εμπλοκή στην υπόθεση Οτζαλάν. Ακόμη και μετά την παράδοση του Κούρδου ηγέτη στους διώκτες του, οι Τούρκοι συνέχιζαν να «δαιμονοποιούν» ορισμένους Έλληνες πολιτικούς που συνδέθηκαν με την υπόθεση, όπως τον Θεόδωρο Πάγκαλο. «Ne yartın Kostas ? (Τι έκανες Κώστα;)» έγραφε στον πηχυαίο τίτλο της η *Milliyet*, όταν το 2003 ο Κώστας Σημίτης επέλεξε να στείλει τον Πάγκαλο ως εκπρόσωπο του ΠΑΣΟΚ σε συνέδριο του αντιπολιτευόμενου Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος.

Παρά το γεγονός όμως ότι το σύνδρομο των Σεβρών εξακολουθεί να κατατρώχει μεγάλη μερίδα των κυρίαρχων ελίτ της Τουρκίας, ο τουρκικός λαός αποδείχτηκε πολύ πιο έτοιμος να αποδεχτεί το κλίμα φιλίας με την Ελλάδα, που ξεκίνησε μετά τη διπλωματία των σεισμών. Δεν υπάρχει Έλληνας που να επισκέφτηκε την Τουρκία μετά το 1999 και να μην έχει να διηγηθεί κάποια ιστορία με Τούρκο ταξιτζή, ο οποίος τον αποκαλούσε συνεχώς *arkadaş* (φίλος) μόλις μάθαινε την καταγωγή του. Το να δηλώνεις Έλληνας στην Άγκυρα και την Κωνσταντινούπολη (διατηρώ ορισμένες επιφυλάξεις για περιοχές όπως ο Πόντος)

είναι πάντα στη μόδα. Οι πόρτες ανοίγουν αυτομάτως και οι περισσότεροι συνομιλητές σου γίνονται σχεδόν φορτικοί στην προσπάθειά τους να αποδείξουν ότι δεν πιστεύουν σε κανένα στερεότυπο για τους Έλληνες. Όπως είδαμε μάλιστα, ορισμένοι από τους παλιούς κατοίκους της Κωνσταντινούπολης αναπολούν ακόμα την περίοδο που η πόλη τους ήταν γεμάτη Έλληνες και καταριούνται τη στιγμή που οι «επαρχιώτες» της Ανατολίας κατέστρεψαν το χρώμα και το χαρακτήρα της πόλης.

Δυστυχώς, το κλίμα δεν είναι αντίστοιχο στην Ελλάδα. Ο Έλληνας, όταν δεν είναι επιθετικός απέναντι στον Τούρκο, είναι τουλάχιστον αδιάφορος η σνομπ –όπως ακριβώς είναι και οι Τούρκοι με τους Άραβες γείτονές τους. Ίσως να αποτελεί άγνοια κινδύνου από μέρους μου, αλλά οφείλω να ομολογήσω ότι αισθανόμουν πολύ πιο ασφαλής οδηγώντας στην Τουρκία αυτοκίνητο με ελληνικές πινακίδες παρά στην Ελλάδα με τουρκικές (όταν βέβαια πέρασα από τη Θεσσαλονίκη, ένας φίλος με καθησύχασε λέγοντας ότι καλύτερα να αφήσω τις τουρκικές πινακίδες παρά να βάλω και πάλι τις... αθηναϊκές).

Αν λοιπόν οι Τούρκοι τρέφουν για εμάς ειλικρινή συμπάθεια και αδικαιολόγητο φόβο, τι είναι αυτό που εμποδίζει πραγματικά τις δύο χώρες να έρθουν πιο κοντά; «Κάποιοι μας θέλουν διαιρεμένους, για να συνεχίσουν να πουλάνε όπλα και στις δύο πλευρές του Αιγαίου», μου είπε κάποτε ο ναύαρχος ε.α. Ατίλα Κιγιάτ –ο άνθρωπος που διαχειριζόταν τις ελληνοτουρκικές διαφορές στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ. Εκείνη τη στιγμή, η ανάλυσή του μου θύμισε μαθητή της τρίτης δημοτικού. Πώς να αμφισβητήσεις όμως έναν Τούρκο ναύαρχο;

Βιβλιογραφία και πηγες

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία και πηγές

- Ali Tariq, *Bush in Babylon: The Recolonisation of Iraq*, Λονδίνο: Verso, 2003
- Aydin Zülküf, *The Political Economy of Turkey*, Λονδίνο: Pluto, 2005
- Baştürk Levent, «Consumer Culture and Religiosity in Turkey», *Anadolu*, τόμος 5, ν. 4, χειμώνας 1995
- Belge Murat, «Between Turkey and Europe: why friendship is welcome», Ηλεκτρονικό περιοδικό *openDemocracy*, 15/12/2004. Βρίσκεται στη διεύθυνση: <http://www.opendemocracy.net>
- Cizre Ümit, Yeldan Erinç, *Turkey: Economy, Politics and Society in the Post-Crisis Era*, εργασία για το Πανεπιστήμιο Bilkent, Ιούλιος 2002. Βρίσκεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.networkideas.org/feathm/jul2002/Turkey.pdf>
- Elekdağ Şükrü, «İkibuçuk Savaş Stratejisi», *Milliyet*, 02/12/1994
- Engels Frederich, *Origin of the Family, Private Property and the State*, Νέα Υόρκη: Pathfinder Press, 1972
- European Federation of Journalists, «European Journalists Raise Concerns Over Turkey's Record on Media Rights As EU Leaders Meet», 15/12/2004. Άρθρο από την ηλ. σελίδα της ομοσπονδίας, <http://www.ifj-europe.org>
- Finkel Andrew, «Made in Turkey: Mix Soda, a Star, Nationalism and Stir; Where the "It" Drink Tastes Vaguely Anti-American», *Washington Post*, 10/08/2003
- Franklin Daniel, «We Were Right –and Wrong», *Economist: The World in 2005*, 2004
- Hale William, *Turkish Politics and the Military*, Λονδίνο: Routledge, 1994
- Harman Chris, «The prophet and the proletariat», *International Socialism Journal*, τεύχος 64, φθινόπωρο 1994
- Hersh Seymour, «Plan B», *The New Yorker*, 21/06/2004
- Hobsbawm Eric, *Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991*, Λονδίνο: Penguin, 1994
- «Israel treating Palestinians as they were treated», *Haaretz*, 03/06/2004
- Jang Ji-Hyang, *The Politics of Islamic Banks in Turkey: Taming Political Islamists by Islamic Capital*, εργασία για το Πανεπιστήμιο του Τέξας, 2003. Βρίσκεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.gov.utexas.edu/content/research_papers/midwest_903/jangmpsa03.pdf
- Journal*, 1999
- Jung Dietrich, Piccoli Wolfgang, *Turkey at the Crossroads*, Λονδίνο: Zed Books, 2001
- Kandiyoti Deniz, «Transsexuals and the Urban Landscape in Istanbul», *Middle East Report* τεύχος 206, άνοιξη 1998
- Kandiyoti Deniz, Saktanber Ayşe (επιμ.), *Fragments of Culture: The Everyday of Modern Turkey*, Λονδίνο: I.B. Tauris & Co, 2002
- Keyder Çağlar (επιμ.) *Istanbul: Between the Global and the Local*, Βοστώνη: Rowman & Littlefield, 1999
- Keyder Çağlar, «The Turkish Bell Jar», *New Left Review*, Ιούλιος-Αύγουστος 2004
- Keyder Çağlar, *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development*, Νέα Υόρκη: Verso, 1987

- Kırıkkanat Mine, "Rebetiko", *Radikal*, 10/11/1996
- Lee Martin, «Les liaisons dangereuses de la police turque», *Le Monde Diplomatique*, Μάρτιος 1997
- Leicht Justus, «75 years of the Turkish Republic: A balance sheet of Kemalism», *WSWS* – ηλεκτρονική σελίδα της Διεθνούς Επιτροπής για την 4η Διεθνή, 17/11/1998. Βρίσκεται στη διεύθυνση: <http://www.wsws.org>
- Martin Lenore, Keridis Dimitris, *The Future of Turkish Foreign Policy*, Μασαχουσέτη: The MIT Press, 2004
- Morris Chris, «Patriotic fervour sweeps Turkey in countdown to Ataturk celebrations», *Guardian*, 13/10/1998
- Navaro-Yashin, Yael, *Faces of the State: Secularism and Public Life in Turkey*, Νιου Τζέρσι: Princeton University Press, 2002
- «Ne Yaptin Kostas», *Milliyet*, 24/10/2003
- Orizio Riccardo, «Ci sono bambini che fabbricano prodotti Benetton», *Corriere della Sera*, 12/10/1998
- Özkök Ertuğrul, «Türk Rivierası'nda Atlı Polisler», *Hürriyet*, 20/10/1996
- Packer George, «The Next Iraqi War?», *New Yorker*, 04/10/2004
- Robert Anne-Cécile, «Coup d'état idéologique en Europe», *Le Monde Diplomatique*, Νοέμβριος 2004
- Robins Philip, *Suits and Uniforms. Turkish Foreign Policy Since the Cold War*, Λονδίνο: Hurst and Company, 2003
- Rouleau Eric, «Turkey's Dream of Democracy», *Foreign Affairs*, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2000
- Rubin Michael, «Green Money, Islamist Politics in Turkey» *Middle East Quarterly*, χειμώνας 2005
- Ryan Peter, «No holds barred», *Sunday Times*, 04/05/1997
- Sever Aysan, «Culture of Honor, Culture of Change: A Feminist Analysis of Honor Killings in Rural Turkey», *Violence against Women: An International and Interdisciplinary*
- Simons Geoff, *Future Iraq: Us Policy in Reshaping the Middle East*, Λονδίνο: Saqi, 2003
- Sumer Beyza, *White vs. Black Turks: The Civilizing Process in Turkey in the 1990s*, εργασία για το Middle East Technical University, Δεκέμβριος 2003. Βρίσκεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/1038777/index.pdf>
- Toprak Binnaz, *Islam and Political Development in Turkey*, Λάιντεν: E.J. Brill, 1981
- Trotsky Leon, «The Young Turks», *Kievskaya Myls*, v. 3, 03/01/1909
- Tunç Asli, «Faustian Acts in Turkish Style: Structural Change in National Newspapers as an Impediment to Quality Journalism between 1990-2003», *Quality Press in Southeast Europe*, 2004
- Tunç Asli, «Pushing the Limits of Tolerance: Functions of Political Cartoonists in the Democratization Process: The Case of Turkey», *The International Journal for Communication Studies*, τεύχος 64, 2001
- Yalcintan Murat, Erbas Adem, «Impacts of "Gecekondu" on the Electoral Geography of Istanbul», *International Labor and Working-Class History*, v. 64, άνοιξη 2003
- Yardimci Sibel, *Interlocking Flows: Globalisation, Urbanism and Culture in Contemporary Istanbul*, εργασία για το πανεπιστήμιο του Lancaster, 2001. Βρίσκεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.mngt.waikato.ac.nz>

Yeldan Erinç, *Behind the 2000/2001 Turkish crisis: Stability, Credibility, and Governance, for Whom?*, εργασία για το πανεπιστήμιο Bilkent. Βρίσκεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/Chennai_Yeldan2002.pdf

Yeldan Erinç, Weisbrot Mark, «Is Turkey the next Argentina?», *International Herald Tribune*, 04/12/2004

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία και πηγές

Αμπατζής Άρης (επιμ.), «Ελληνοτουρκικές σχέσεις 2002», *Ετήσια Επιθεώρηση Ελληνοτουρκικών και Κυπριακού*, 2002

Δελαστίκ Γιώργος, *Αποκάλυψη Τώρα. Ο Δρόμος προς τη Μονοκρατορία: Μέση Ανατολή, Πετρέλαια, Ισλάμ*, Αθήνα: Λιβάνης, 2001

«Η “τελική λύση” στο Στάμχαϊμ», *Ελευθεροτυπία*, 9/11/1997

Ιστορικό Λεύκωμα 1960-1991, Αθήνα: Εκδόσεις της εφημερίδας *Καθημερινή*, 1997

«Κλιμάκωση στο Αιγαίο», *Καθημερινή*, 31/05/2005

Παπακωνσταντίνου Πέτρος, *Η Αμερικανική Τζιχάντ: Πολεμικός Καπιταλισμός, η Παρακμή της Αυτοκρατορίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003

Πεσματζόγλου Στέφανος, *Ευρώπη-Τουρκία: Ιδεολογία και Ρητορεία, Οι Αντιλήψεις των Τουρκικών Πολιτικών Δυνάμεων για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα 195-1993*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1993

Πέτιφερ Τζεϊμς, *Ο Τουρκικός Λαβύρινθος: Ο Ατατούρκ και το Νέο Ισλάμ*, Αθήνα: Καστανιώτης, 1998

Φρίλι Τζον, «Κωνσταντινούπολη: Από τον Χριστιανισμό στο Ισλάμ», Αθήνα: Περίπλους, 2001

Το βιβλίο *Τουρκία: Ανατολικά της Ε.Ε* διατίθεται δωρεάν, για μη εμπορική χρήση, από την INFOWAR productions – δημιουργό των ντοκιμαντέρ *Debtocracy* και *Catastroika*.

Αν θέλετε να συνδράμετε οικονομικά μπορείτε να το κάνετε από την σελίδα info-war.gr